

170 J 70

M. N. 170. O. 1179.

A HALOTTI BESZÉD

TÁRGYAS ELBESZÉLŐ MULT ALAKJAI
MAGYAR ÉS FINNUGOR SZEMPONTBÓL

IRTA

MÉSZÖLY GEDEON

L. TAG.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1931.

175970

A Halotti Beszéd tárgyias elbeszélő mult alakjai magyar és finnugor szempontból. *)

A HB.-ben a következő tárgyias elbeszélő mult alakok vannak: *terumteve* (miv ifemucut), *tilutoa*, *mundoa*, *Hadlaua*, *feledeve*, *veteve*. Minden nyelvtudós megegyezik abban, hogy ez alakok végén egyes harmadik személyrag (-a, -e) van, tehát ezek az igealakok olyanok, mintha most azt mondanánk: **teremté-je*, **tiltá-ja*, **mondá-ja*, **hallá-ja*, **feledé-je*, **veté-je*. Hiszen, igaz, a régi nyelvben gyakoriak a *teremtené-je*, *tiltaná-ja*, *mondaná-ja*, *hallaná-ja*, *feledné-je*, *vetné-je* alakok. Ismétlem, minden nyelvtudós egyetért abban, hogy a HB. idéztem alakjai személyragosak.

Vakmerőség volna ebben az alaktanunkon, hangtanunkon nagyot fordítható kérdésben egymagam szembe szállanom a tudományos világgal. Szóljak tehát ne én, hanem nyelvünknek és a rokon nyelveknek tárgyunkat illető adatai.

Mit mond a mi nyelvünk jelene: nyelvjárásaink? Azt, hogy ma is van még ilyen alak: *bekötnéje*, ilyen is: *beköté*, de **beköteje* nincsen. **Feledéje*, **tiltája* stb. alakot tehát mai nyelvünk nem ismer.

*) E tanulmányom kéziratát 1929. máj. 5. küldtem meg a M. T. Akadémia Főtitkárságának. Az Ungarische Jahrbücher 1930. apr.-i füzetében jelent meg GOMBÓCZ ZOLTÁNNAK ily című cikke: „Über die Haupttypen der ungarischen Verbalformen.“ A két tanulmány egymástól függetlenül készült. HORGER ANTAL volt szíves kéziratban átolvasni értekezésemet s több helyen hivatkozik is rá nemrég megjelent könyvében: „A magyar igeragozás története“ 1931 (I. 30. l.). Szükségesnek tartottam ezeket megjegyezni annak megokolására, miért nem foglalkozom e füzetkémben az ő jeles műveikkel, melyek sok helyt ugyanazokat a kérdéseket tárgyalják, melyeket e most megjelent munkám is fejteget.

Mit mond nyelvünk multja: nyelvelméink? Az *írná* alak ragozása teljesen hasonló az *írá* alak ragozásához: nem csoda tehát, ha a nyelvtudósok a régi nyelvben közönséges *írnája* mellett keresnek egy szintén személyragos *írāja*-féle elbeszélő mult atakot is. Hiszen az *írná*: *írnája* analogiája is megteremthette vagy megőrizhette volna az *írá*: *írāja* alakpárt. Én azonban, ismétlem, nem szólok; szóljanak a nyelvtörténeti adatok.

hog az jduellfegre iduellfegelb idevt el ne vez-
teneye (olv. vesztenéje), ada (olv. adá) tellyeffeggel
ev magat zent jrafnak tudomanyara Szt. Dom. 7; azt
fog ada (olv. fogadá) hogy ewtet ewtibe czynalt caplaba
away zekrenbe teneye (olv. tennéje) ÉrsK. 583;
elvegeze (olv. elvégezé) hog az ő zűzelegencz alla-
pattyat: femmi nemv zűuelfeg elnem változtatnaya
(olv. változtatnája) TelK. 1; kere (olv. kéré) ötet hogy
a kiraline azzont . . . hozzaia bočatnaia (olv. bo-
csátnája) DebrK. 42; Sido nieluon imadah (olv.
imádá) vronk kriftult parančoluan az őrdögnek hogi el
törneie (olv. eltörnéje) a baluant DebrK. 44.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy ha személyragos is a föltételes jelennek tárgyias ragozású egyes harmadik személye, azért az elbeszélő mult megfelelő alakja mégsem személyragos.

Lássunk most olyan példákat, melyekben a két igealak közül mindegyik első hangrendű (palatalis):

Es v kezet fel emele (olv. fëlemelé) raiok hog
az pvztaban eyteneie (olv. ejtenéje) vket DöbrK. 190;
kőnörögnek vala neki hog vetneie (olv. vetnéje) v
raia kezet: es fogvan vtet az fokallagbol kvlön vive
(olv. vivé) 367; Eufrolina kedeg be fede (olv. befédé)
ő orčaiat a kukclavval, hog vala||mikeppen vtet megne
elmerneie (olv. esmernéje) NádK. 435—436; meg-
kere (olv. megkéré), hog a fogadaft betelfetteneie
(olv. bétellyesétténéje) 479; nag keferufegős kőnhulla-
taffal kerde (olv. kérdé) azon, hog ha volna ol peni-

tencia kiert v̄ iſtentül erdõmleneie (olv. érdõmlenėje) efen nağ binnec megbočatafat GuaryK. 72; kere (olv. kéré) ötet hogi a vizet meg zentõlneie (olv. męgszentõlnėje) DebrK. 10; mikoron kerefneie (olv. keresnėje) a hegiekõn nem kezde (olv. kezdé) meg lelhethnie 11; mikoron meuetneie (olv. mevetnėje) a baluan iſtenõket labainal fogua meg fel feztittete (olv. felfeszítetté) 12; Am egizer mikor ... kezet immar fel emelte volna hogi e zent embõrnek feiet el venneie (olv. elvënnėje) azonnal meg aza keze s nem tehete (olv. teheté) a mit neki hattak vala 20; mikoron latnaia hogi keduelneie (olv. kedvelnėje) zent Ta||mas giakorta kezde (olv. kezdé) mondanya 38—39; mikoron ehre kezttetneie (olv. készítetnėje) a kirali uitete (olv. viteté) ötet a napnak templomaba 44; a lordan vizere uiue (olv. vivé) õket hogi ahba kereztōlneie (olv. kęrsztõlnėje) meg õket 103; le vere (olv. lęveré) az wr iſten ötet loua hatarol hogi fel emelneie (olv. fęlemelnėje) 153; hog az artatlan vr ihuſt xpuſt meg elneye (olv. męgęlnėje) ha tehetneye (olv. tęhetnėje) Es ime herodes egbe gõite (olv. gyõjté) mind az papi feyedelmeket 334; Ees fel emelee (olv. fęlemelé) w kezeth ... hog el vethneye (olv. elvetnėje) w magzatyokath nemzetek kezeth KulcsK. 262; Es mykoron az aryana newe hwth (értsd: ariana nevű hit) mynd ez wylagoth megh ferteztetneye (olv. męgfertęztetnėje) es chak myndenestwl fogwan zenth marton ewn maga ellene allana nylwan weretete (olv. veretteté) ĘrsK. 345; mykoron kateryna ew magat gietreneye (olv. gyętrenėje) nagi kemenlegwel ezth ezeben wewe (olv. vēvé) ew annya 398; Mykoron pokolbely evrdeg, zent damancos atyankat ezenkeppen megnem jyeztethneye (olv. ijeztethnėje), keſerte (olv. kęsérté) evtet meg chvfolny SztDom. 48—49; ... hog le tenneye (olv. lętęnnėje) az feyedelmſeget, Meg zerze (olv. męgszърzé) zent damancos atyank 115; hogha frater levrync predicator ev keziet az ev ze||mere vetneye (olv. vetnėje) ... es jllete (olv. illeté) ev zemeyt

313—314; ffrabricius hyue (olv. hivé) hog ezeket zent dorothea azzon tenneye (olv. ténneje) evrdevgy tudomanyal CornK. 252; vgy vifele (olv. viselé) ez velagy tyztellegeet hog erdemleneye (olv. érdemlenéje) az menyey dychevlegevket vallany 311; nem tudya uala mimodon elvezthetneie (olv. elveszthetnéje) öteth: vitete (olv. viteté) öteth a tömlőczbe SztKriszt. 22.

Lássunk olyan példákat, melyekben a két igealak közül mindegyik hátsó hangrendű (velaris):

Intnek vala azért v atfanak kinek akarnaia (olv. akarnája) vtet hivatnia. Es tablat kerven iraa (olv. írâ) Janos v neve DöbrK. 398; nem mene ierusalembe, hog ô nekie adna||ia (olv. adnája) halalra, es elarulafanac helet megmutata (olv. mëgmutatá) NádK. 148; Annac vtanna ymada (olv. imádâ) vr istent hog vtet tiztan megtartanaia (olv. mëgtartanája) 570; tahat intec ötet a baratoc: hog hynaya (olv. hinája), ômagara iftennecc irgalmallagat: tahat tentat pennat von kezebe es meg ira (olv. mëgirá) SzékK. 307; hog vñon maganak valasztanaia (olv. választanája) ... Ada (olv. adâ) mafegzör az aldot ielus vñon magat LobkK. 139; el mene az ô fyaier kyt az ôrdök meg sitöt vala hogy be hoznaya (olv. behoznája) ... el nem tallala (olv. találâ) oth LázK. 81—82; az egik meg elkwek hogi nem latta uolna hogi elzabadithatnaia (olv. elszabadithatnája) eh zent Borbalat a mafik kegig vgian megmutata (olv. megmutatá) vyauul DebrK. 11; e zent Anaftafia kegig el zabadula de mal feidelöm mikoron valasztatot volna el iol tunnaia (olv. tunnája) hogi fok öröklege volna meg tartoztata (olv. mëgtartóztatá) ötet 60; f a zent laioshoz kih franciai kirali vala foga (olv. fogâ) magat kih nagi embörleggel fogada (olv. fogadâ) ötet el egi pilpököt orzagabvl a papahoz kwlde hogi parančolna az Angliai kiralinak hogi az Erfököt haginaia (olv. hagynája) az ô egihazahoz teerni 83; mikoron az vriftennt awal nem akarnaia

(olv. akarnája) meg bantania gondola (olv. gondolá) ezt 146; azt kezde gondolni hogi azokat mind el hag-
 naia (olv. elhagynája) es Baratta lenne de el halazta
 (olv. elhalasztá) 212; Intic uala Zacariaft mutogatafnac
 miatta kinek a carnaya (olv. akarnája): neuezni: tablat
 kere zacarias es imezt ira (olv. írta) monduan 354; hog
 ezeket zolnaya (olv. szólnája) azzoñonc maria az ky-
 czinded ihus ugan meg oluazta (olv. megolvasztá):
 az kyrafoc lelket 337; Annak okaert mykoron fabricius
 feyedelm latnaya (olv. látnája). hog zent dorothea
 azzont hyzelkevdefekkel es az velagy igyretekkel el nem
 vehetneye criftuflv. Haraggal fel gyvlada es hagy a
 (olv. hagyá) zent dorothea azzont forro onnal tellyes
 kadba bebochatny CornK. 251; mert kedeg fefueen vala.
 hog az ev kazdagfagyt el ragadoznaya (olv. elra-
 gadoznája). es myert baluany jmado vala hog az bal-
 ua||nykat jmattatnaya (olv. imádtatnája) vele. Azert
 eleyben hozata (olv. hozatá) quincianus zent agota
 azzont 260—261; Es criftus ezt valazta (olv. választá)
 maganak. hog mynekevnk adnaya (olv. adnája) alaza-
 toffagnak peldayat 291; Latuan pokolbely erdeg. hog
 ezzel semmyt nem haznalna. változtata (olv. változ-
 tatá) evmagat zent iuftina azzonnak abrazara kepere.
 hog zent iuftina azzonnak is hyreet meg ferteztetneye
 . . . es ezzel hannaya vetneye (olv. hánnája-vet-
 néje) magat az erdeg. hogy ev zent iuftina azzont cip-
 rianofhoz hoznaya (olv. hoznája). Menueen kedeg az
 erdeg ciprianofhoz. zent iuftina azzonnak zemelyeben.
 es futamek ciprianofhoz. akara (olv. akará) evtet meg
 chokolny 363; Azert zent damankos atyanknak anya,
 mynek elevtte evtet ev meheben fogadnaya (olv. fo-
 gadnája), Lata (olv. látá) ev almaban, Hog ev az ev
 meheben vifelne egy kyfde ebechkeet SztDom. 2;
 evzue hyva (olv. öszvehívá) az fratereket es meg
 monda (olv. megmondá) nekyk, hog evneky. ez volna
 zandoka, Hog az fratereket mynd el oztanaya (olv.
 elosztanája) 29; Mykoron az gyergyaban jgeen keues
 volna, es az evrdeg el a carnaya (olv. akarnája) vetny,

Paranchola (olv. parancsolá) neky zent damancos atyank, hog mynd addig tarcha mygnem mynd meg eeg 56; Paranchola (olv. parancsolá) zent damancos az evrdevgnek hog neky adnaya (olv. adnája) az cedulat 271; El mikoron ew valtoztathnaya (olv. változtatnája) lelket, elfordeyta (olv. elfordéjtá) zemeit Péld. 81; hogy ezt hallotta volna az czazar Es latnaya (olv. látnája) hogy nem akarna aldozny az balwanyoknak Megwallasztata (olv. megvasasztatá) ewtet ÉrsK. 356; annak wtana ymada (olv. imádá) wr yltent hogy ewtet tyztan megh tartanaya (olv. megtartanája) 360; zabadda hagyá (olv. hagyá) hogy mellyket akarnaya (olv. akárnája) walasztany waalazthanaya (olv. választanája) maganak ÉrsK. 423; raita hoğ meg rontanaia (olv. mëgrontanája) ördöggel az bait meg uiua (olv. mëgvívá) BatthyK. 66.

A következő példákban közvetlenül egymás után láthatjuk ugyanazon szónak személyragos föltételes jelenét és személyragtalan elbeszélő multját az egyes harmadik személyben a tárgyas ragozás szerint. Ugyanazon szóét látjuk, amikor tehát legerősebb lehetne a két alak közül egyiknek analogiás hatása a másikra.

kere pilatost arimatiai iosef ... hog el venneie (olv. elvénnéje) iefuľnak testet ... löve azért es el veve (olv. elvévé) iefuľnak testet DöbrK. 472. Abraam ti attatok örvendet hoğ latnaia (olv. látnája) en napomot. lata (olv. látá) es vigadot 312; zent petör lalamonnal tagada meg (olv. tagadá mëg) iftent ... || ... hoğ miglen tik volna addig háromzor v̄tet megtagadnaia (olv. mëgtagadnája) NádK. 202—203; meghağa (olv. mëg hagyá) östoroźni iefoľt, Hoğ az östoroźas v̄tan hannaia (olv. hannája) v̄tet ammeg elegödöt nepnec 232; De micoron kedeg bodog zent v̄rolazzon ez dolgot nem akarnaia (olv. akárnája), es v̄tet nilva megv̄talnaia (olv. mëgútálnája), az feyedelem ön v̄talafat el nem v̄felneie. Akara (olv. akará) eg řállal

ziuēt altal lōni 475; kezde ez iambor azzonnak kōñd-
 rōgnie azon, hōg az űnōn tulaydon āgara fekōtneie
 (olv. fekōtnéje) űtet... es ű āgara fekōte (olv. fekōté)
 GuaryK. 79; myg a zegeknek heliet kezein nem latnaia
 (olv. látnája)... mihelt lata (olv. látá) zōmeiuel vronk
 Iesuft DebrK. 33; a zent Effren Cefareaba meneh hogi
 meg latnaia (olv. mēglátnája) eh zent embōrt...
 flata (olv. látá) az Effrem hat (olv. hát) thűwzel nieluēl
 zol ō neki 103; oda meneh hogi a zent zűznek tetet
 el temetneie (olv. eltemetnéje) S tyz merfōldōn Ro-
 mahoz temete (olv. temeté) el 124; űkere a zent Apatot
 hogi beh venneie (olv. bevēnnéje) famaz nagi űrō-
 melt beh ueue (olv. bevēvé) 190; kezdek űtet ahra
 kerni hogi a doktorlagot ēl fel venneie (olv. fēl-
 vēnnéje)... űigi veue fel (olv. vēvé fēl) ozton a dok-
 torlagot 206; parāčola a hollonak hogi oli helire vin-
 neie (olv. vinnéje)... a hollo a kenieret nagi mezze
 el viue (olv. vivé) 224; Es ha gya (olv. hagyá) hog
 az zent agnes azonnak zepenek (olv. képének)... pa-
 rancholna papanak hatalmaual vagy zauaual. hog had-
 naya (olv. hadnája) magát iegyezny ez paulinufnak
 CornK. 418; Es az papa aduan az papnak egy gyevreűt.
 paranchola hog az zvzet meg gyevrevzneie (olv.
 mēggyōrōznéje). Mely zvz ev vyat ky nyoyta es elmeg
 be huza. az ev vyat meg gyevrevze (olv. mēggyō-
 rōzé) 419; Ez azzonyallat nem akara adny, ha||nemha
 fogadnaya hog elmeg megadnaya (olv. mēgadnája)
 neky, Mykron zent damancos atyank fogatta volna, hog
 megadnaya (olv. mēgadnája) neky, Ez azzonyallat
 veue az ferget az ev mellyebevl zent damancos atyank
 latafara, es az ablakon neky ada (olv. adá) SztDom.
 89—90; Es myndeneek waryak wala hogy wtanna
 adnaya (olv. adnája) az czazarnak es nem ada (olv.
 adá) hannem ada (olv. adá) az papnak ĘrsK. 348.

A nyelvemlékek tehát azt vallják, hogy *īrnája* alak van
 a régi nyelvben, de *īrája* nincsen.

A HB.-beli *Hadlaua* minden nyelvtudós szerint csak

változata a *hallája* alaknak, mely olyan személyragos, mint a *hallanája*. Gondolhatjuk az eddigiekből is, hogy e véleményhez mit szólnak a nyelvemlékek, de ne rösteljük külön e szónak alakjai felől is kifaggatni kódexeinket.

Hallanája gyakori:

mikort|| ... lirua zomiuhozni hallanaia WeszprK. 3—4; Hoğ fogfoknak oheitalokot hallanaia DöbrK. 180; vig orchaua elmegien vala, hogiha ingen nem hallanaya az bozzufag teteleket VirgK. 81; hogy az fwl nehallanaya az zwngelth 138; de mikor hallanaia az nemes iambor pafoncius LobkK. 218; De mikoron agapitos ezeket hallanaia 218; Hogy meg hallanaya foghlyaknak ohaytalyth KulcsK. 245; hogy meg hallanaya foglyaknak ohaytalyth KeszthK. 268; hogy meg hallanaya foglyaknak ohaytalsath 426; Mikoron három nappokban ew neki ieghet nem hallanaya Péld. 82; mert mykoron egyzer hallanaya ezeket oluafny az egyhazban SztDom. 217.

Hallája alak ellenben nincsen sehol, hanem csak *hallá*:

meg halla ő imadlagokat Apork. 75; vr en lirasomnak zovat meg halla DöbrK. 20; ő ziveknek zerzelet te filed meg halla 27; ő zent templomabol en zomat meghalla 35; el meg fem halla ököt 38; meg halla en kőnörgesemnek zavat 73; vr űtet meg halla 81; vr űket meg halla 82; Es en imačagimot meg halla 93; azért vr azt halla 146; lften halla azt 149; Es en nepem en zomot nem halla 153; es ű imačagokat meg halla 191; hoğ azért halla hoğ beteg 487; Marta pedeg hoğ halla, mert iefuf el iőt 488; Ező||ket hoğ halla NádK. 381; Kynec vr lften meg halla ymadlagat 633; az holoth halla. hogy orzagolna 336; Es hoğ halla meg rettene GuaryK. 92; Es hog ez soc őrdög ezt halla 96; Es hoğ ezt halla Judit azzoñ 108; meg halla Judith azzoñ 115; mykoron azt halla Gömk. 95; halla kedyg atyank zent ferencz

VirágK. 25; Es hogi ezth halla zent ferencz 27; Es mikor halla criiftuſtul ezt 36; Es hogi halla zent ferencz 48; hogy ezt halla frater pacificus 65; hogi mynd ezeket halla frater malleos 76; Ezeket halla nemely ember 94; meg hala ezt Eufrofina LobkK. 193; ezt meg halla az ven iambor 235; ezt halla || az őrdög 347—348; Azerth meg h'alla wr KeszthK. 198; ees meg halla w ymathlagokath 291; Hallaa lſten es meg wtala wteth KulcsK. 195; es megh halla w ymadlagokath 264; Mikoron: lſten zylő Maria meg halla az angaltul DebrK. 344; Az kyraſ ezt halla es az falhoz fordula 369; halla hog volna... hyres termyzeth tudo: ees elmere meſter 492; ees hog ez zengheſth halla 530; halla pylatws Es neeky ygere ÉrsK. 59; zyz marya hog ezt halla az földre le efek 93; mynth ezth halla marya 318; mykoron halla az czazarnak paranczolathtyath 326; Es halla ewteth 343; megh halla az zenth marton 345; meg hallaa hogy az ew wra meeg tőmlechezet wolna 356; Meg halla az czazar 359; mennee az nep ezt meg halla 449; Kateryna hogy ezt hallaa 458; halla ez zwznek ew yo neweth 579; zent damancos atyank lelekben meg halla SztDom. 196; es halla hog azzonyonk maria panazol vala 246; nemeli predicatoratul halla predi-callani ezt Péld. 75; Elmeg halla ezt mondany CornK. 426; Halla es fogada, Gabriel mondasat BatthyK. 349.

Hallá van ott is; ahol mellette látjuk a személyragos *írnája*-féle föltételes alakot:

hogi halla mert a kereztienőket mindőnwſt haborgattatnaia DebrK. 113; hogy kedyg meg halla hogy meg betegewlt wolna lazar; meg marada az helyen ket napyglaſ nem hogy Nem twdnaya ezőket yefws. De hogy az ő iſtenfegeth meg mwtatnaya ÉrsK. 74; mykoron ygen kewannaya... || ky halla ez zoth 256—257; keery vala ewteth mynd ew tellyes zyweewe hogy ewt meg lathatnaya Azert ylten ewteth lelek-

ben menyorzaghban wywe Es oth halla zent Ianos
lefwt ew zent annyawal zolwan 262; hogy azt halla
hogy ew newet Es ew tyztet tw n naya 415.

Amely mondatban *hallanája* van, még abban a mon-
datban sem találunk *hallája* alakot a *hallá* helyett:

az erdwbe kezde ideftoua nezni, es halla wtet
zoluan, kezde whozza kwzelgetni, hagi hallanaya mit
mondana VirgK. 41.

A HB. *mundoa* szavát is személyragosnak tartja min-
denki azon az okon, hogy kellett lennie egy *mondája* alak-
nak is a *mondanája* mellett. Hadd szóljanak hozzá ehhez is
a nyelvelmékek.

Mondanája :

lőn kedeg mikoron ezeket mondanaia DöbrK.
307; V̇k kedeg aleitak hoğ alom alařol mondanaia
488; De ha mondanaia valaki azt GuaryK. 74;
igazan, es řiluan meg mondanaia azt 98; meg mon-
danaia mel volna a byn SzékK. 310; kenzerite towaba
hogy meg mondanaia LázK. 62; kezeritek hagi meg
mond||anaya azt VirgK. 72—73; mikoron ah zenth
Lucza mondanaia DebrK. 28, mikoron... az egi-
hazi zabadřagot elő mondanaia DebrK. 82; mert az
wy kiralıról valo irař azt mondanaia 108; meli zent
Sebőřtien mikoron mondanaia 137; meg erteh hagi
vronk kriftuřt mondanaia ő legiőfenek 144; mikoron
a Teofiluř ezőket bolondřagnakh mondanaia 195;
řmikoron mondanaia a kančellariořnak 213; Miko-
ron... őnnőn maga mondanaia 216; olyha imezt
mondanaia 337; oř ha azt mondanaya 350; hoğ
az řttennec paranczolatit a nepnek megh mondanaya
428; de mikoron ezt mondanaia LobkK. 28; mikoron
ezeket mondanaya 195; hol minth azt mondanaya
273; hogy valaky aytatoffagal meg mondanaya 343;
hohg valaky terden alwa megh mondanaia 344;

meg nem eerthe myre mondanaya ezt Idwezyttenk
 ÉrsK. 88; boczata tytkon egh. keweteth az warosnak ky
 mondanayya az kyalnak rezerewl 326; mykoron
 ezt mondanaya 357; hogy az myfeth megh mon-
 danaya 410; myre hogy ennezer mondanaya ez
 ygeketh 412; paranczola neky yften hatalmawal hogy
 neky meg mondanaya 425; hogy kedyg zozymas
 ygen kerneye ewtet hogy neky ew aallatiat meg || Mon-
 danaya 425—426; Es azt mondanaya hogy 584;
 vgy hog lenkynek ne mondanaya ev elteben SztDom.
 38; hog ezt lenkynek ne mondanaya 68; jollehet
 hog zent damancos atyank ezt mondanaya 184;
 mykoron... zent agnes azzon az ev elevby iegyelenek
 criftulnak fogadafaat mondanaya CornK. 412.

Mondája ellenben nincsen, csak *mondá*:

Mynth azt Monda mynd hatra elenek AporK. 165;
 pylatos mondaa meg ostoroztatni iefolt NádK. 231;
 mykoron mondaa CzechK. 183; Mondaa es el ywe
 zwynyogh KulcsK. 257; Ees mondaa Isten hogy el
 veztene wketh 261; Mondaa, ees el ywue zwyynyog
 KesztK. 282; Ees mondaa yften hogy el veztene wketh
 288; monda ez igeket LázK. 94; azt monda LobkK.
 234; meg monda mind azokat DebrK. 43; meg monda
 az isten 86; meg monda hogi ki mulneiek hamar ez
 velagbol 120; önnön maga mondah 130; nem monda
 magath vronk Iesus istennek 152; nem monda azt 337;
 azth monda ÉrsK. 328; tytkon neky megh monda
 410; az czodakat... meg monda 439; neky azt
 mondaa 444; monda evtet... meghalandonak Szt-
 Dom. 169; Ez meg mondot dolgokat... mynd az ev
 confessoranak monda meg 198; lenkynek ez latait nem
 monda 202; ez latait... megnem monda 203.

Mondá van ott is, ahol mellette látjuk a személyragos
irnája-féle föltételes alakot:

Es monda hog vket el vezteneie DöbrK. 189;
 meg monda nekik hogi el oltanaia DebrK. 149;

Es mykoron az pap jmar neky akarnaya adny crif-
tuſnak zent teſteet, . . . Es ez felyevl mondottakat meg
monda mynd SztDom. 260.

Amely mondatban *mondanája* van, még abban a mon-
datban sem találunk *mondája* alakot a *mondá* helyett:

Ezen latalt meg monda ez veen fratert (olv. frá-
tër), nemely nyayas fraterenek, il zer alat, hogha vala-
kynek meg mondanaya, tahat az ev neveet lemmy-
keppen ky ne mondanaya SztDom. 264.

Tiltája sincsen a kódexekben, csak *tiltá*:

es az ű zent igeyet meg tiltá GuaryK. 31; az
papot meg tiltá 86; Mel fanak gômôlchet nem azert
tilta megh iften embôrtôl TihK. 63; Iltennec angála
meg tytla ôket monduan DebrK. 329; es megh tytla:
az keralth 496; my wronk jefus Cristus nem tytla ||
wnen magaath adnya artooknak kezebe KesztK. 410—411;
meg tiltaa ewneki ÉrdyK. 195; marya ôteth megh
tilta ÉrsK. 330; azzonywnk megh tytla ewteth 331;
Megh tytlaa mondwan JordK. 341; megh tytla zent
damancos atyank SztDom. 102.

Tiltá van ott is, ahol mellette látjuk a személyragos
írnája-féle föltételes alakot:

ördög zerze azt, hogy ez azzoniatlatnac atfafiaual
az pap egbe veze, es hog igôn haborgatnaia ez
pap az azzonnac atfafiát, ez azzoñ ezt nem zenuelhete,
es vranac meg panazola Ez vr kedeg, miért hatalmas
vala, az papot meg tiltá GuaryK. 86.

Vetnéje van ugyan a régi nyelvben, de *vetéje* nincsen,
csak *veté*:

Ees hogy el vethneye w magzatyokath KesztK.
288; hogha frater levrync predicator ev keziet az ev
ze||mere vetneye SztDom. 313—314; el vete az követ

DöbrK. 472; ruhayat le vete VirgK. 70; tömlőczbe vete DebrK. 75; uczara vetee Kriszt. 12; evmagat fevldre le vete CornK. 274.

Feledéje sincsen, csak *feledé*:

el felede evnen magat, el felede az ev kevny-
veyt es... Ennek felette el felede minden jozagat
SztDom. 216.

Azt sem olvashatjuk a kódexekben, hogy Isten úgy *teremtéje* Ádámot, hanem, hogy *teremté*:

iften terōmtte adamot SándK. 31.

Teremtéje, tiltája stb. alakokat tehát nemcsak a mai
nyelvjárások, de a régi nyelvemlékek sem ismernek.

Hát a régi nyelvtanírók?

SYLVESTER az „*Ordo secvndus transitivorum cum affixis pronomibos*” cím alatt ilyen ragozási példákat közöl (Corp-
Gr. 65—66):

Sing. amauī, amauisti, amauit; Izeretim,
tid, Izeretē... Sing. Docui, cuisti, cuit; tany-
tām, tād, tā... Sing. Legi, legisti legit; oluafām,
oluafād, oluafā... Sing. Audiui, uisti, uit;
halgatām, halgatād, halgatā, vel: hallām, hallad, hallā.

Tehát SYLVESTER sem ismer *szeretéje, tanítája, olvasája, hallgatája, hallája* vagy *halláva* alakokat.

SZ. MOLNÁR ALBERT nyelvтанában a következő példákat látjuk:

Incompletum II.

Singularis.

videret

Látná, vel látnája,

látnád,

látnám.

Pluralis.

Látnác
látnátoc
látnóc vel látnánc.

Incompletum II.

Singularis.

videre posset

Láthatná vel láthatnája,
láthatnád,
láthatnám.

Pluralis.

láthatnác,
láthatnátoc,
láthatnóc.

Perfectum I.

Singularis.

vidit, videbat

Látá,
látád,
látám.

Pluralis.

Látác,
látátoc,
látóc vel látánc

Perfectum I.

Singularis.

videre poterat

Láthatá,
láthatád,
láthatám.

Pluralis.

Láthatác,
láthatátoc,
láthatóc vel láthatúc. (CorpGr. 196.)

Incompletum II.

Singularis.

videre faceret

Láttatná vel láttatnája,
láttatnád,
láttatnám.

Pluralis.

Láttatnác, ájác,
láttatnátoc,
láttatnóc, úc, nác.

Incompletum II.

Singularis.

Láthattatná vel láthatnája	Láttathatná vel láttat-
(o: láthattatnája),	hatnája,
láthattatnád,	láttathatnád,
láthattatnám.	láttathatnám.

Pluralis.

Láthattatnác, jác,	Láttathatnác,
láthattatnátoc,	láttathatnátoc,
láthattatnóc, úc, ánc.	láttathatnóc.

Perfectum I.

Singularis.

videre fecit

Láttatá,
láttatád,
láttatám.

Pluralis.

láttatác,
láttatátoc,
láttatóc, úc, et ánc.

Perfectum I.

Singularis.

Láthattatá,	Láttathatá,
láthattatád,	láttathatád,
láthattatám.	láttathatám.

Pluralis.

láthattatác,	láttathatác,
láthattatátoc,	láttathatátoc,
láthattatóc, úc, ánc.	láttathatóc, úc, ánc.

(CorpGr. 199)

Látjuk, hogy SZ. MOLNÁR ALBERT nemcsak egy nyelv-járás alakját jegyzi föl, hanem több meglevő változatot is (pl. *láttatnók, láttatnúk, láttatnánk*). Följegyzi a *látná* mellett a *látnája* alakot is, de *látája* alakról semmit nem tud, csak a *látá* alakot ismeri. Ha lett volna *látája* alak, bizonyosan följegyezte volna; ha tehát nem jegyezte föl a *látnája* mellett, ezzel azt bizonyítja, hogy *látája* alak nem volt.

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY a „Praeterit. Imperfect. Indicat.“ „terminatio“-it így állítja össze: „ám, ád, á, ánk, átok, ák,“ a „Praesens Optat.“-ét: „nám, nád, ná, nánk, nátok, nák.“ (CorpGr. 378.) Utóbb pedig megjegyzi a következőket:

Quarto, quod observandum est, est circa prothesin syllabae ja je. Tenendum enim, tertiis personis optativorum, tam singularibus quam pluralibus, addi aliquando syllabam ja je, ut hin ne je, pro hin né, mutatnaja pro mutatná, mondanajak, pro mondanák, hinnejek, pro hinnék. Addi autem ja quidem in verbis o in ultima habentibus, je vero in verbis per e ultimam syllabam formantibus. (CorpGr. 389.)

CSIPKÉSről tehát ugyanazt mondhatjuk, mint MOLNÁRról: ha följegyezte CSIPKÉS a „mutatnaja“ alakot, bizonyára följegyezte volna a *mutatája* alakot is, ha lett volna.

TÓTFALUSI KIS MIKLÓS a következőket írja:

Sic etiam terminata per Vocales Nomina, recipiunt Suffixa tertiae Personae perpetuo per consonam j, idest habent Suffixa ja vel je, e. g. finita in

a, ut: ruhája, marhája, izolgája, pennája, gyertyája, nyavalyája, etc. Huc pertinet et in Verbis illud Paragodicum, botsátanája, etc. (CorpGr. 620.)

TÓTFALUSI KIS MIKLÓSRÓL is ugyanazt mondhatjuk, mint MOLNÁRRÓL és CSIPKÉSRÓL: ha följegyezte TÓTFALUSI KIS MIKLÓS a *bocsátandja* alakot, bizonyára följegyezte volna a *bocsátája* alakot is, ha lett volna.

Tehát nemcsak a régi nyelvelmékek, hanem a régi nyelvészek is egy értelemmel azt bizonyítják, hogy régi nyelvünkben csak *írnája* alak volt, de *írása* alak nem volt. Ezek után pedig már én is arra bátorodom, hogy ebben a kérdésben inkább csak a régieknek adjak igazat. Mi, maiak ugyanis, azt jobban tudhatjuk, hogy a régi nyelvnek igazság szerint milyennek kellett volna lennie, de a régiek meg azt tudják jobban, hogy az ő nyelvük valósággal milyen volt. Ha pedig nem volt a régi nyelvben **teremtéje*, **tíltája*, **mondája*, **hallája*, **feledéje*, **vetéje* alak, akkor annak nem lehetett semmiféle változata sem. Nem lehetnek tehát személyragosak a HB.-nek ezen szavai: *terumteve*, *tilutoa*, *mundoa*, *Hadlaua*, *feledeve*, *veteve*.

Ez ellen (amit én húsz év óta vallok) eddig még egyetlen érvet sem olvastam, de hallani már hallottam. Azt vetik ez ellen, hogy a kódexek csak a XV. század óta való magyar nyelvet mutatják, a HB. pedig a XIII. századból való.

Erre én a KT.-et veszem elő. Ezt csak egy század választja el a HB. korától. Megvannak benne a HB. nyelvével egyező, a kódexekénél régiesebb nyelvi sajátosságok, ilyenek: *kezdetuítul* (vö. HB. *ildetuítvi*), *rohtonc* (HB. *iochtotnia*), *hug* (HB. *hug*), *fiot* (HB. *utot*), *marādhaßun* (HB. *iorgoßun*), *ozut* (HB. *halalut*), *oz* (HB. *oz*), *num* (HB. *num*) *scobodlagut* (HB. *zoboducha*), *[v]olo* (HB. *uolov*), *mege turie*, *mege lel-[he]lfe* (HB. *mige zocoztia*), *mogzotbelev[í]* (HB. *timnucebelevi*), *aniahuz* (HB. *uromchuz*), *lyrotiatu[c]* (HB. *Latiatuc*), *bodug* (HB. *bovdug*), *latotuben* (HB. *kinzotviatwl*), *vymadlag-* (HB. *uimadlag-*), *mvnybe[le]* (HB. *munhi*), *pußtobe[l]e* (HB. *uruzagbele*), *tacaruta* (HB. *tilutoa*). A KT. kora és nyelve oly közel áll a HB.-éhez, (bizonyára közelebb, mint bármi jelenkori föltevés) hogy a KT. nyelvéből még a kódexekénél is nagyobb bizonyossággal lehet következtetnünk a HB. korának és írójának nyelvére. Már pedig a KTSz.-ban ezt olvassuk: *fyal ufve lele* olv. *fyal üszve lelé*; továbbá: *[hi]tuan*

pusiobe[l]e tacaruta olv. „hitván pusztóbelé *takarutá*‘. Tehát a KTSz.-ban is *lelé* és *takarutá* van, nem *leléje* és *takarutája*. Tehát a KT. is azt bizonyítja, hogy a HB.-ben nem kereshetünk *teremtéje*- és *tiltája*-féle alakokat.

Pedig ugyancsak keresnek. Az *-éje* végzet mellett SYL-VESTER *kőueté*-féle alakját hozzák föl; ugyanis annak „telje-sebb alakja“: „**követéje**“ (l. MNy. X:213). No én keserves kinnal kerestem csak egy ilyen alakot is mind mai, mind régi nyelvünkben, de nem találtam. Ugyan hol lappang az az eddig hírül nem adott becses nyelvmemlék, melyben az az egyetlen adat van a tárgyas elbeszélő mult egyes harmadik személyének személyragos alakjára? A TMNy. meg (610) egy jó kései *kwldei* alakot idéz a jó Vasárnapi Ujságból: „Közvető alak lehet a **küldéje* és *küldé* közt: *kwldei* egy 1597.-i levélben Vasárn. Ujs. X:127.“ Bizony, mikor én a KT.-nek *lelé* és *takarutá* szavát idézem, akkor azáltal ama XIV. század ilyen igealak-adatainak száz százalékát idéztem, idéztem pedig olyan nyelvmemlékből, melyet kor és nyelv alig választ el a HB.-től. Ez a *kwldei* meg csak egy csöpp a XV—XVII. század írásban maradt tárgyas elbeszélő mult alakjainak tengerében. Ezt a *kwldei* alakot tehát nem volna szabad perdöntőnek tekinteni (vö. Nyhas. 5. és 6. kiad. 123. l. és 7. kiad. 128. l.) Én nem is tudom elképzelni azt, hogy egy **küldé-je* alak így rövidült volna meg: **küldéj* v. **küldéj* > *küldé*. Hiszen magam is azon kapom magamat, hogy a *feléje*, *alája* helyett egyszerre csak azt mondom: *felé*, *alá*. Elfelejttem, hogy előbb úgy kellene mondanom: *feléj*, *aláj* s csak ennek a „közvető“ alaknak elkoptatása után volna szabad nyelvemre vennem ezt a személyragtalan alakot: *felé*, *alá*. Más sem csinál *feléj*, *aláj*, *bekötnéj* alakokkal átmenetet a *feléje*, *alája*, *bekötnéje* és *felé*, *alá*, *bekötné* közé. Ezt bizonyítják a régi nyelvészek is. Hiszen, láttuk, MOLNÁR ALBERT *látná* és *látnája* alakot ismer, közvető *látnáj*-t nem; CSIPKÉS *hinné*, *mutatná* és *hinneje*, *mutatnaja* alakot ismer, de közvető *hinnéj*-t, *mutatnáj*-t nem; TÓTFALUSI KIS a *bocsátanája* mellett szintén nem ismer *bocsátanáj*-t. Ne csodálkozzunk tehát, hogy a nem nyelvészek is Halabori Bertalantól Bakits Annáig képesek ugyanabban a mondatban kimondani, leírni

a személyragos és személyragtalan igealakot közvető alak nélkül :

hog' v haragiat el fordeitanaia. es mind v haragiat meg nem gerieztene DöbrK. 147; De hog' tekelletőben góttrene, es birnaia v̄tet, es a gondolth alnoklagot hamarban megtökelleneie NádK. 165; mikoron predicalna apuliaban es az zent tyztafagot igen fel magaztatnaya, es az tefti rutlagot igen zidalmazna VirgK. 37; mignem ez zent alazatoslag-nak vilagoflagath, wlekebe meg erzeneye, es meg elmerne 76; hogi azért mondana ezeket, hogi az iozagtól meg vonhatnaya 103; Hogy oktathnaya w feyedelmyth mykeppen wnen magaath es venyt taneytana bwlchefege KulcsK. 256; Es kylemben kylemben magat gyetreneye meges elegendes keppen az egy dragalatos ebédőt meg nem fyzethetne ÉrsK. 53; meg yzene raymwndws mesternek az ew confessoranak hogy wartatna wagi keftetneye az ew myleyeth 409; mykoron delben jgeen gyevtrenee ez minor fratert az hydeg az vtan az hevleg jgeen egetneye SztDom. 285; Az őrdögöt meg gőzneie az poklot es meg tőrneie embereket meg mentene || meńorflagban be vinneie BatthyK. 66--67; igen akarnám, hogy Kd megírnája és küldené nékem MHölgyek L. 54.

Ha jól meggondoljuk, nincs is azon csodálkozni való, hogy a *-ja*, *-je* személyraggal ellátott és az e személyrag nélküli való igealak közt nincsen „közvető“ alak. Hiszen a beszélő külön elemnek érzi a *-ja*, *-je* ragot, külön elemnek az igetöt, tehát az egységes *-ja*, *-je* raggól nem vonja el a *j* hangot magát az igetőhöz. A *száj* (< *szá*) csakis a *láb-a-féle* alakok hatására vonódhatott el; ilyen hatásnak a **hallá-ja-féle* alakok nem lettek volna kitéve. Váltakoznak egymással a határozószók személyragos és személyragtalan alakjai is nemcsak a mai nyelvben, hanem a régieben is:

ő reiaia v̄t̄é BécsiK. 8; reia v̄t̄t̄etic 322;
τ v̄l̄ō reiaia MünchK. 94; ő kézeit reia v̄t̄uen 87;

ferencz re aia ada az zerzetnek ruhaiat VirgK. 88; telti geriedetelleget boczata rea 103; ket eh orozlanokat bočattata a čazar ō reiaia kik latuan eh nômōf Artatlan embōrt nem hertelenkōdenek reiaia de a zent Ignat mikoron ōket ingōrleneie ehre hōgi tōlōk meg etettetneiek reia hertelenkōdenek DebrK. 168; hoziaia menven DōbrK. 302; es latta volna ō hozia iōvō foklagot 309.

Nincsen tehát nyelvünkben semmiféle olyan „közvető” alak, mely arra mutatna, hogy volt nyelvünkben valaha *írā*, *követē* helyett *írāja*, *követēja* alak. Ha SYLVESTER *követē* alakjában az utolsó betű csakugyan kettőshangzót jelölne, amit én okkal nem hiszek, de itt nem cáflok, akkor az a jelenség csak azt mutatná, hogy ō a *követē* alak -*ē* időjelét kettőshangzó -*ēi*-nek ejtette. Ilyen kettőshangzó jelölésének nyomai föl-föltűnnek a kódexekben is, de természetesen az *ē* és *j* (i) hangok betűinek kapcsolatából állanak:

veddel ez keynth en rwlam AporK. 163; kejk kamokaban DōbrK. 440; vačoralo zeeint mvtat 455; kegies eis aitatas eis minden lelki iozagnak edenie ThewrK. 125.

Sőt előfordul éppen az elbeszélő mult jele is *ei* jelöléssel, ami jelenthet *ēi* kettőshangzót, de, második személyű alakon lévén, semmi esetre sem a harmadik személy állítólagos -*ėje* végzetének maradványát. Ez is mutatja, hogy az elbeszélő mult jelének *ēi* változata nem lehet bizonyíték az elbeszélő mult -*je* személyragos változata mellett. A súlyt kapott *kwldei* alak értékét megítélhetni tehát ebből az egy adatból is:

ki vald (olv. kivált) kepen valo dicheretel eis kōveteid az te iegesedet ThewrK. 125.

Hallom az újabb ellenvetést: nemcsak a kódexek, hanem a KT. is fiatalabb a HB.-nél, s a KT. csak egyetlen nyelvjárás emléke. Hátha száz évvel a KT. előtt élt a HB. nyelvjárásában a *feledēja*-, *tiltāja*-féle alak?

Erre az ellenvetésre már maga a HB. felel meg.

Mások szerint tehát a HB. idéztem alakjai személyragosak volnának. A *tilutoa*, *mundoa* személyragja szerintük *-a*, a *Hadlaua* (olvasásukban: *hadláva*) ragja *-va*, a *terumteve*, *feledeve*, *veteve* (olvasásukban: *terümtéve*, *feledéve*, *vetéve*) ragja *-ve*. Tehát a HB.-ben *-va*, *-ve* személyragos alakok volnának.

Nézzük csak meg magának a HB.-nek egyes harmadik személyragos alakjait: *kinzotvia-*, *elnie*, *ovdonia*, *ketnie*, *zo-coztia*, *mulchotia*. Hol van itt a *-va*, *-ve* személyrag? A HB. nyelvében sincsen *-va*, *-ve* személyrag, tehát nem lehet személyragos, ha *-va*, *-ve* végzetű, a *Hadlaua*, *terumteve*, *feledeve*, *veteve*. Ha pedig ezek nem személyragosak, akkor a velük egy igealak *tilutoa*, *mundoa* sem lehet az. Hiszen ha ezek személyragos alakok volnának, akkor a HB. nyelvi sajátosságai szerint így hangzanék a végzetük: *-ja*, *je*.

A HB. nyelve tehát ugyanazt bizonyítja, mint az utána következő nyelvmlékek mind és a mai nyelvjárások mind. De én még arra az ellenvetésre is várok, hogy: hátha a HB.-ben csak végső küzdelmét folytatja egymással a harmadik személyrag *-va*, *-ve* és *-ja*, *-je* alakja, mint némely nyelvmlékünkben a *-vá*, *-vé* határozórag a *-já*, *-jé* változattal, vagy a *-vel* rag a *-jel*, *-hel* változattal? Hátha együtt élt a HB. koráig a *-va*, *-ve* és a *-ja*, *-je* személyrag s a HB. után rögtön bevégződött a küzdelem a *-ja*, *-je* győzelmével?

Erre már a HB.-nél öregebb vagy vele egykorú nyelvmlékek felelnek meg, olyanok, melyek az ország különböző nyelvjárásainak területéről, különböző vidékeken született magyarok tollából valók: az oklevelek.

A HB. előtti századból valók:

1055: azaa, uluues megaia, bagat mezee, petre zenaia; 1095: fehe, aruk fee (OKISz.).

A HB. századából valók.

1206: cuhnamezee; 1211: Wuolcanfaya; 1236: Euzlu mezee; 1236/9: Bedfia; 1256: Kiralmezey, Pan-grachfaya; 1263: Apatunukaya; 1266: aaronmortuaya;

1283: Moharunukaya; 1288: Marcelneygyaya; 1292: Nyresmezey; 1296: Mihalhazatetey; 1298: Taybazeley; 1299: Kachszenaya (OKISz.).

A kódexek előtti századból valók:

1314: egerfey; 1315: Thorkueley, Myhalhazatetey; 1318: Tulucmezey; 1319: Inakfia-; 1319/35: Radamapathakafey; 1320: vatha erdey; 1321: Poharilamezey; 1322: Ernefyá-, Myhalhazatetey; 1324: Orba Sceuleye; 1325/32: Kewgestokaya, yuantokaya, Rewthokaia; 1326: Posamezey; 1327: Zoochfertey; 1328: ghelenkuthfey; 1330: Mogyothfia-, Michalhazateteye; 1335: Isthenmezey; 1336: Vezekfyá-, Kukenius zeley; 1339: Fylep sceley; 1341: Bulchusilwaya; 1342: Laykerdeye; 1344/1346: oloperdey; 1345: Apathmezeye; 1347: kuzurusedfey, Bolugh-Januszeley; 1348: agazerdey; 1450: Charzeley; 1350/55: Zulga erdey; 1353: Sarkeveley; 1355: Keralfyá-; 1356: Hothuanusystapászygeth zenaya, Kendereszygeth Zenaya, Apachazeuleye; 1357: Borsfyá-; 1358: Palfyá-; 1359: Lalfia-; 1360: Kweley; 1363: Payatasfeye, Sayomortuaya; 1366: Gyurgfia-; 1369: Tobolyazeuley, Mochselei; 1370: Byrofyá; 1373: Syluaseley; 1376: Peterfyá-; 1379: Belsemezey; 1384: dyoeley, Kweskutheley; 1386: Berthalemfyá-; 1389: Krumhelthferdeye; 1390: Jakomezey; 1391: Jobvlchaya.

Valósággal okleveles bizonyságaink vannak tehát arról, hogy a harmadik személyragnak sem a HB. kora előtt, sem a HB. korában, sem a HB. kora után soha nem volt -va (vagy -vá), -ve alakja, tehát a *Hadlaua*, *feledeve* és társai sem lehetnek személyragosak.

Mit lehet ez ellen szólni? Legföljebb azt, hogy ez nem igazság. Mert ha az első személy megkapja a maga személyragját: *hallá-m*, ha a második személy is megkapja a maga személyragját: *hallá-d*, akkor a harmadik személynek is meg kell kapnia igazság szerint a maga személyragját: *hallá-ja*, *feledé-je*. Ha tehát most nem kapja is meg, valamikor a nyelvtörténeti kor előtt bizonyára a harmadik személynek is

megvolt a maga jogos személyragja: **hallá-ja* v. **hallá-a*, **feledé-je* v. **feledé-e*. Ez a jogos **hallá-a*, **feledé-e* lett a HB. nyelvében *hallá-va*, *feledé-ve*.

Erre azonban már a rokon nyelvek adják meg a választ, a finnugor nyelvhasznítás.

Mikor azonban magyar szónak, szóelemnek, nyelvtani alaknak rokon nyelvbeli megfelelőjét keressük, igyekezzünk előbb megállapítani, mi volt a magyar szó, szóelem, nyelvtani alak eredetibb hangalakja, jelentése, szerepe s ugyanezt igyekezzünk megállapítani a többi finnugor nyelvben is a megfelelőnek gondolt szóról, szóelemről, nyelvtani alakról. A *hallám*, *hallád*, *hallá* ma úgynevezett tárgyas ragozás, szemben a *hallék*, *hallál*, *halla* alanyi ragozással. Tudjuk azonban, hogy a tárgyas ragozású szerep nem eredeti s a finnugor nyelvek közül csak némelyikben fejlődött ki tárgyas személyragozás, egyiké a másiktól függetlenül. Ha tehát a *hallám*, *hallád*, *hallá* tárgyas ragozású szerepe a rokon nyelvek igeragozásától függetlenül fejlődött ki (nem egészen úgy azonban, mint nyelvtudósaink gondolják), akkor mai szerepe felől ezt az igeragozási sort a rokon nyelveknek olyan igeragozási sorával is lehet egyeztetni, mely még ma sem tárgyas ragozás. A *hallám*, *hallád*, *hallá* ma múlt időt jelöl. Tudjuk azonban, hogy kezdetlegesebb nyelvi korszakban az igealak még nem jelölte meg az időbeli különbséget s ezért ugyanazon elemekből levő igealak jelölhet az egyik finnugor nyelvben jelen időt, a másikkban pedig múlt időt. Ha tehát a *hallám*, *hallád*, *hallá* rokon nyelvekbeli megfelelőit keressük, akkor ama rokon nyelvekbeli igealakoknak nem kell éppen múlt idejűeknek lenniük. Ezt a magyar igeragozási sort tehát nem tárgyas és nemcsak múlt idejű igeragozási sorokkal is összevethetjük, finnugor nyelvbeliékké. Tovább menvén, a *hallá-m*, *hallá-d*, *hallá* két-két elemből áll: a múlt idejű igealaktól és az *-m*, illetőleg *-d* személyragból, a *hallá* alak pedig az eddigiek tanúsága szerint rag nélkül maga az igealaktól. Erről az igealaktól tudjuk, hogy képző által a *hall* igéből származott névszó vagyis: igenév. Az *-m* és *-d* személyragokról tudjuk, hogy eredetük szerint azonosak az *én* és *te* személynév-mással, s e személyragoknak ilyen eredetű megfelelőit ismerjük

is valamennyi finnugor nyelvben. Az is közönséges dolog, hogy ezek a személyragok a rokon nyelvekben is járulnak olyan ragozási sor ígetővéhez, mely eredet szerint igenév.

Ezek után tehát azt kell keresnünk, hogy van-e a finnugor nyelvekben olyan múlt vagy jelen idejű igeragozási sor, melyben 1. az ígető igenévképzővel alakult, 2. az egyes első és második személyű igealak ragja a mi *-m* és *-d* személyragunk megfelelője, 3. a harmadik személyű igealakon pedig semmi személyrag nincsen. Ha találunk ilyen igeragozási sort, az a mi *hallám*, *hallád*, *hallá* sorunknak ragozásbeli, szerkezetbeli megfelelője.

Adá-m, *adá-d*, *adá* finnül így van:

annoi-n

annoi-t

antoi

Itt az *-n* (< **-m*) a mi *-m* személyragunk megfelelője, a *-t* a mi *-d* (< **-t* vö. *-to-k*) személyragunké, az *antoi* pedig éppolyan ragtalan igenév, mint az *adá*. *Csokolá-m*, *csokolá-d* ma mordvinul így van:

palija

palik

Látjuk, hogy itt híre-hamva sincsen a mi *-m*, *-d* ragjaink megfelelőinek, tehát ezek a mordvin tárgyas ragozású alakok más eredetűek, mint a magyar tárgyas ragozású alakok. Az *-m* és *-d* rag megfelelőit a következő múlt idejű ragozási soron látjuk:

palj-ń (< **-n* < **-m*)

palj-t' (< **-t*)

E ragozási sorban pedig a harmadik személy:

palas

Nyilvánvaló, hogy ennek a harmadik személynek ebbe a ragozási sorba való tartozása nem eredeti állapot, mert hiszen az első és második személybeli *palj-* ígető után a harmadik személyben is ezt az ígetőt várnánk. Meg is találjuk ezt az alakot a mostani praesensben:

pala-n

pala-t

palj

A praesens két első személye, melyben képző nélküli ige-tő van, azt mutatja, hogy a praesens eredetibb alakja ilyenféle volt:

pala-n

pala-t

**palδ*

s a harmadik személyt csak később szorította ki a *pal-i* igenév. Mikor azután ez igenévnek első és második személyragos alakjaival kezdték kifejezni a múlt időt, a múlt időbeli harmadik személynek kifejezésére nem szolgálhatott ugyanazon igenév, mert már le volt foglalva a jelen idő harmadik személye számára. Ha tehát mi össze akarjuk hasonlítani a *hallá-m*, *hallá-d*, *hallá* sort a nyelvtörténetileg megfelelő mondvin igeragozási alakokkal, akkor ezekkel kell összevetnünk:

1. sz. <i>pal-i-n</i>	} (mai praet.)
2. sz. <i>pal-i-t</i>	
3. sz. <i>pal-i</i> (mai praes.)	

Ezek az alakok pedig azt mutatják, hogy az első és második személyrag után megint nem következik a harmadik személyben a harmadik személyrag, hanem csak az igenév pusztán. A cseremiszből az egyik praeteritum:

ilǣše-m

*ilǣša-ć (-ć < *-t)*

ilǣš

Tehát *-m*, *-d* ragjaink megfelelői után a harmadik személyben ragtalan az igenév. A másik praeteritum:

puena-m

puena-t

puen

Itt is ugyanazon állapot.

Tudjuk, hogy a mai *menő* igenévnek a középmagyarban *mené*, az ómagyarban *mēnē* alakja is volt. Ennek az igenévnek megfelelője a vogulban a *mini* és a ragok előtt jelentkező *mineγ-* alak. Lássuk csak, hogy abban a ragozási sorban, melyben ez ige-tőhöz az első személyben a *mi -m* ragunk megfelelője járul, a második személyben pedig a *mi -d* ragunké, van-e személyrag a harmadik személyben? A *mené-m*, *mené-d*, *mené* sornak (latinos régiességgel: által-

menni vmit*) minden alkotó elemére, alapszavára, képzőjére, ragjaira nézve etymologice teljesen azonos mása a vogulban (KL.):

minē-m
minē-n (-n < *-t)
mini

Egy másik nyelvjárásban:

minēγ-m
minēγ-n
mini (plur. *minēγ-t*)

Látjuk tehát, hogy a vogulban is van *menē-m*, *menē-d*, *menē*, *feledē-m*, *feledē-d*, *feledē* ragozási sor. A vogul tárgyas ragozás mellett, melyben a tárgyat külön elem jelöli, (tehát ez a tárgyas ragozás a magyarral nem egy eredetű) mondom, a vogul tárgyas ragozás mellett van tehát olyan igeragozási sor, melynek első és második személye a magyar *meném*, *feledém*, *menéd*, *feledéd* alakoknak felelnek meg, a harmadik személye pedig a magyar *mené*, *feledé* alaknak, nem pedig valami *mené-je*, *feledé-je* alaknak.

A finnugor nyelvek mai vallomásaiból tehát kiviláglik az, hogy még a finnugor nyelvegység korában sem volt igazság. Akkor is megvolt az olyan elemekből álló ragozási sor, mint a *hallám*, *hallád*, *hallá* — amint ez SETÄLÄ és SZINNYEI műveiből régóta ismeretes.

Régóta tudják már a magyar nyelvtanírók, hogy a zsidó személyragok is személynévmásokból lettek és a mult idejű ragozásban igenévhez járulnak:

1. sz. *dábar-ti*
2. sz. *dábar-tá*
3. sz. *dábar*

Hát aztán mit látunk? Ebben a nyelvben is meg van rövidítve a harmadik személy, meg van személyragtalanítva, noha mind az első, mind a második személy személyragos!

Mikor a nyelvtörténet megcsúfolja a logikát, legjobb magyarázatért a lélektanhoz fordulni.

*) vas által *mene* Ő lelket Apork. 70; Nilus vizét általmente népével RMKT. VI: 156; S az óriás felett átmente a vizet Petőfi: Ján. Vit.

Mi a személynévmásokból lett személyragok története? Kezdetben a személynévmás olyan összetétel utótagja volt, mely összetételnek előtagja az illető személlyel kapcsolatban levő cselekvés, történés neve volt (**hallá-én*, **hallá-te*). Mióta kifejlődött az *én*-nek a fogalma, azóta az első személynek mindig egy volt a neve, a mi nyelvünkben *én*, illetőleg ennek eredetibb hangalakja (< fgr. **-m*•). A második személy is mindig egy volt: *te* (< fgr. **-t*•). Az első és második személyhez való kapcsolatot kifejező összetételben tehát bármi volt is az előtag, azért az utótag mindig ugyanaz volt: az *én* és *te*, akkori hangalakban. Például: **hallá-én*, **látá-én*, **rágá-én*, **evé-én*, **ivá-én* stb., **hallá-te*, **látá-te*, **rágá-te*, **evé-te*, **ivá-te* stb. (> **hallám*• > *hallám* stb.). Mivel az első és második személyhez tartozás kifejezésére az ilyen összetételekben mindig azon két névmás szerepelt, lélektani okból érthető, hogy mind a kettő hozzáforrt mint személyjelölő rag az összetétel előtagjához mint tőhöz. Hát a harmadik személyhez tartozást milyen összetétellel fejezhették ki? Harmadik személyű minden olyan név, amely nem *én*, nem *te*. Voltak tehát a harmadik személyben a *hallá*, *evé* igenévnék ilyen összetételei: **hallá-férji*, **hallá-nő*, **hallá-fiú*, **hallá-medve*, **hallá-holló*, **hallá-ez*, *hallá-az* stb., a legritkább esetben: **hallá-ő*. A harmadik személyű összetételekben tehát oly ritkán lehetett utótag a harmadik személynévmás, hogy lélektani okból nem válhatott személyraggá olyan könnyen, olyan hamar, olyan általánosan, mint az első és második személynévmás. Ezért nem követi az első és második személyragot nyomon a harmadik személyrag. A nyelvtörténet és lélektan tehát azt bizonyítja, hogy eredeti állapot, nem pedig raglekopás vagy ragelhagyás eredménye ez a ragozási sor: *hallá-m*, *hallá-d*, *hallá*, és eredetibb a *hallaná-m*, *hallaná-d*, *hallaná* ragozási sor, mint ez: *hallaná-m*, *hallaná-d*, *hallaná-ja*.

Most erre az ellenvetésre gondolok:

Igaz, hogy az igei személyragozásnak eredetibb állapota idején nem volt személyrag a harmadik személyben, azonban a tárgyas ragozásnak a magyar nyelvben való kialakultával igenis kellett lennie személyragnak a harmadik személyű ige-

is, hiszen éppen a birtokos személyragozásban is látható személyrag (-m, -d, -ja ~ -je stb.) volna a tárgyas ragozásnak, tehát a harmadik személyrag különböztetné meg a tárgyas ragozást az alanyitól, mint a *látná* és *látnája* is mutatja. Tehát mégis kellett lennie a *látá*, *hallá*, *veté* mellett **látája*, **hallája*, **vetéje* alaknak!

Erre legelőbb is azt felelem, hogy bizony megtörténhetik az, hogy a föltételes módú igető fölveszi a harmadik személy ragját a nélkül, hogy ebben a praeteritum követné. Ime a cseremiszből:

Desiderativus.

Egyes.

*kajane-m**kajane-t**kajane-že*

Többes.

*kajane-na**kajane-da**kajane-š-t*

Praeteritum.

Egyes.

*kajena-m**kajena-t**kajen*

Többes.

*kajen-na**kajen-da**kajen-a-t*

Másodszor azt felelem: ez a cseremiszből példa és több, permi nyelvekből hasonló ragozási sorok, melyeket fölöslegesnek tartok előszámolni, azt mutatják, hogy a harmadik személyben a személynévmásból lett személyrag egyáltalában nem szükségképpen tárgyra mutató elem. Harmadszor pedig — ha már a HB. tárgyas alakjait fejtegetem, megvizsgálom a magyar tárgyas igeragozásnak is állapotját, keletkezését.

Hogy a magyar tárgyas igeragozás történetét megtudhassuk, előbb ismernünk kell a tárgyas igeragozás keletkezése előtti magyar igei személyragozást. Könnyű dolog ez MELICH-nek erről szóló részletes munkája után (A magyar tárgyas igeragozás), mellyel — mint meglátjuk — körülbelül csak egy sarkalatos tételében nem értek egyet.

Az ősi személyragok, ne feledjük, a személynévmásokból lettek. Ezek tehát az egész bizonyossággal finnugor korbeli igei személyragjaink:

Egyes sz.

1. sz. -m

2. sz. -d

Többes sz.

1. sz. -nk

2. sz. -tok, -tek

Azt is láttuk, hogy finnugor sajáttság a harmadik személy ragtalan volta s tudjuk, hogy a személyragtalan egyes harmadik személytől a többes harmadik személyt többes jel különböztette meg. Ezek után állítsuk egymás mellé a mai alanyi és tárgyas ragozású sorokat és azt a ragozási sort, amely a személynévmásokból eredő első és második személyragokkal alakult, tehát azt az ősi ragozási sort, mely élt, mielőtt igeragozásunk megoszlott volna alanyi és tárgyas igeragozásra.

Ősi ragozás.

Alanyi ragozás.

Tárgyas ragozás.

Jelentő mód jelen idő.

Egyes sz.

1. sz. láto-m, iszo-m	láto-k, iszo-m	láto-m, iszo-m
2. sz. láto-d, iszo-d	lát-sz, iszo-l	láto-d, iszo-d
3. sz. lát, *isz	lát, isz-ik	lát-ja, isz-ja > issza

Többes sz.

1. sz. látu-nk	látu-nk	lát-juk
2. sz. lát-tok	lát-tok	lát-játok
3. sz. *lát8-k	lát-nak	lát-ják

Jelentő mód mult idő.

Egyes sz.

1. sz. látta-m	látta-m	látta-m
2. sz. látta-d	lát-tál	látta-d
3. sz. látott	látott	lát-ta

Többes sz.

1. sz. láttu-nk	láttu-nk	láttu-k
2. sz. látta-tok	látta-tok	lát-tátok
3. sz. látta-k	látta-k	lát-ták

Jelentő mód elbeszélő mult idő.

Egyes sz.

1. sz. látá-m, ivá-m	láté-k, ivá-m	látá-m, ivá-m
2. sz. látá-d, ivá-d	látá-l, ivá-l	látá-d, ivá-d
3. sz. látá, ivá	láta, ivé-k	látá, ivá

Többes sz.

1. sz. látá-nk	látá-nk	látá-nk, lát-ók
2. sz. látá-tok	látá-tok	látá-tok
3. sz. látá-k	látá-nak	látá-k

Föltételes mód jelen idő.

Egyes sz.

1. sz. látná-m, inná-m	látné-k, inná-m	látná-m, innám
2. sz. látná-d, inná-d	látná-l, inná-l	látná-d, inná-d
3. sz. látná, inná	látna, inn-ék	látná, látná-ja, inná, inná-ja

Többes sz.

1. sz. látná-nk	látná-nk	látná-nk, látn-ók
2. sz. látná-tok	látná-tok	látná-tok
3. sz. látná-k	látná-nak	látná-k, látná-ják

E táblázatra, mely dőlt betűvel tünteti föl az alanyi és tárgyas ragozás alakjai közül azokat, melyek azonosak a tárgyas ragozás előtti, ősi igeragozás megfelelő alakjaival, e táblázatra csak rátekintsünk, már észrevehetjük a következőket. Némely esetben a tárgyas ragozás kialakulta nem bántotta az ősi igealakot, úgyhogy azt megtaláljuk mind az alanyi, mind a tárgyas ragozási sorban: *iszom, láttam, ivám, látánk, látátok, innám, látnánk, látnátok*. Úgy is mondhatjuk, hogy ezekben az esetekben nem fejlődött ki külön alanyi és külön tárgyas igeragozás. Némely esetben az ősi személyragozásbeli igealakot kiszorította az ősi személyragozási sorba újabban bekerült alak, a most úgynevezett tárgyas ragozású alak, úgyhogy az eredeti alaknak csak az alanyi ragozás jutott. Ilyen újabb, tárgyas, illetőleg tárgyas minőségben újabb igealakok: *látja, látjuk, látjátok, látják, látta, láttuk, láttátok*,

látták, látók, látnája, látnók, látnóják. Ez alakok miatt csak az alanyi ragozásra jutott ősi ragozásbeli alakok: *lát, látunk, láttok, látott, láttunk, láttatok, láttak.* Némely esetben megfordítva történt: az új alak az alanyi ragozású szerepből szorította ki az ősit s az ősinek jutott a tárgyas szerep. Az ősi személyragozási sorba az alanyi és tárgyas ragozásra való megoszlás után került alanyi ragozású alakok: *látok, látsz, iszol, láttál, láték, látál, láta, látának, látnék, látnál, látna, látnának.* A finnugor korbeli ősi ragozási sorból csak a tárgyas szerepre szorult igealakok: *látom, látod, láttad, látám, látád, látá, láták, látnám, látnád, látná, látnák.* Köztük van a *látá!*

Ezek után világos, hogy a *látá, hallá, veté* alak a tárgyas ragozás azon alakjaihoz tartozik, amely alakok még a finnugor korbeli ősi ragozás alakjai. Midőn a külön tárgyas és külön alanyi ragozású alakok keletkeztek, a *látá, hallá, veté* alakot még jó sokáig használhatták mind alanyi, mind tárgyas szerepben éppen úgy, mint a velük egy ragozási sorba tartozó *látám, látád, hallám, hallád, vetém, vetéd* alakokat is; később azonban alanyi szerepben a *látá, hallá, veté* igealak végső magánhangzója megrövidült s így lett a csak tárgyasnak maradt *látá, hallá, veté* alak mellett a csak alanyi *láta, halla, vete.* Ha tehát a mai magyar igeragozást összehasonlítjuk a finnugor nyelvek mai igeragozási rendszere és az igei személyragok eredete által meghatározható ősi, finnugor igei személyragozással, melyben a 3. személy személyragtalan volt, akkor megint csak azt kell látnunk, hogy a HB. tárgyas elbeszélő mult alakjain nem kereshetünk személyragot.

Hogy ez így van, még más is bizonyítja. Ha ugyanis a *Hadlaua, feledéve* szavakat így olvassuk: *hadláva, feledéve,* és bennük azt az *-á-t, -é-t* tartjuk a praeteritum jelének, akkor a *tilútoa, munda* szavakat így kell olvasnunk: *tilutó-a, munda-a* s ezekben meg az *-ó-t* kell időjelnek tartanunk, aminthogy ez is most az uralkodó nézet. Legyen szabad azonban rámutatnom arra, hogy egyetlen nyelvjárásunk, egyetlen nyelvemlékünk sincsen, amelyben a *mondá* igealaknak, az elbeszélő mult harmadik személyének, *mondó* változata

volna. Még olyan nyelvjárásban sincsen, amelyben *akarónk*, *valónk* alakok vannak *akaránk*, *valánk* helyett s még olyan nyelvemlékben sincsen, amelyben *töttő*, *űző* alakok vannak *tette* v. *tëttë*, *űze* v. *űzë* helyett. Nem is szólván arról, hogy a HB.-ben sincsen *ó* hang: *uolov*, *iarov*, *bovdug*, *ovdonia*, *ovga*, *iovben*, *iov*. Hogy a *hazoa* szóban sem lehet az *o* betű *ó* hang és az egyes harmadik személyű birtokos személyrag, ezt szintén megbizonyítja az a körülmény, hogy sem a HB. előtt kétszáz évig (ameddig adataink vannak), sem utána hétszáz éven át máig, tehát kilencszáz esztendőn át, egyetlen nyelvemlék, egyetlen nyelvjárás nem akadt, melynek nyelvében rag előtt az *-á-* birtokos személyragnak *-ó-* változata volna. Nem, még olyan nyelvemlékben sem, melyben *szovo* alak előfordul *szava* helyett: *fcouuo*, de — *kynaal*, *fyaal* ÓMS. Hogy tovább ne menjünk, a HB. is azt írja, hogy: *halalaal*, *choltat*, *muganec*, *foianec*, *kinzotviatwl*, *nugulmabeli*, nem pedig: *halaloal*, *choltot*, *mugonec*, *foionec*, *kinzotviotwl*, *nugulmobeli*. A *hazoa*, *tilutoa*, *mundoa* *o*-ja íráshiba sem lehet *a* helyett (mint pl. *poroba* DöbrK. 44. *poraba* helyett), mert a HB. írója azt az egy lapnyi szöveget a leírás után oly gondosan átnézte, hogy az először tárgyasnak írt *uimagguc* szót is kiigazította a sor között *uimaggomuc* alanyi alakra, úgyhogy kétségtelen, a HB.-ben íráshiba sincsen. Ha valamit nem értünk a HB.-ben, nem abban van a hiba, hanem mibennünk. A *hazoa* szó elemzését nem szabad mellőznünk, ha a *tilutoa*, *mundoa* alakokkal foglalkozunk. (MÉSZÖLY: MNy. XIV: 257, XV: 15).

Aki tehát ezek után is úgy olvassa és elemzi a HB. illető szavait: *tilutó-a*, *mundó-a*, *hadlá-va*, az

1-szor is: személyragot lát olyan igealakon, amelyen személyrag soha nem volt,

2-szor: olyan változatát látja az időjelnek (*-ó*), amilyen sem nyelvemlékben, sem nyelvjárásban sehol nincs,

3-szor: olyan változatát látja a személyragnak (*-va*, *-ve*), amilyen sem névszón, sem igeen sehol nincs.

Hogy mindez meglehetett volna — véletlenségből? A nyelvtörténet nem a lehetett, hanem a lett dolgok tudománya. Ha tehát a HB. említett alakjait meg akarjuk magyarázni,

akkor abból a lett állapotból kell kiindulnunk, hogy azok az igealakok a tárgyas elbeszélő mult egyes harmadik személyű alakjai, de személyrag rajtuk nincsen. Ha nincsen, akkor a végső *a*, *e* betű csakis az időjel *á*, *é* hangját jelölheti a *terumteve*, *tilutoa*, *mundoa*, *Hadlaua*, *feledeve*, *veteve* végén. Azt már említettem, hogy a HB.-ben a mai *ó* hangok helyén *ov* betűpárral jelölt *ou* kettőshangzó található. Emlékezzünk most arra is, hogy a HB. magyar szavaiban az *o* betű mindig rövid hangot, rövid *o*-t jelöl: *vogmuc*, *chomuv*, *uogmuc*, *miloftben*, *odutta*, *vola*, *uolov*, *Heon*, *nopun*, *oz*, *holz*, *choltat*, *oz*, *oz*, *uola*, *zocoztia*, *vola*, *heon*, *foianec*, *Horoguvec*, *ozvc*, *vogmuc*, *mulchotia*, *ozchuz*, *vogmuc*, *uromc*, *iorgoffun*, *uimaggonoc*, *urot*, *odut*, *hotolm*, *uromc*, *zoboducha*, *kinzotviatwl*, *oggun*, *utot*, *uromchuz*, *uimaggomuc*, *nopun*, *homul*, *nopun*, *birlagnop*, *iochtotnia*. A *tilutoa*, *mundoa* helyes olvasása tehát ez: *tilutoá*, *mundoá*. (Egyéb számos ok mellett már csak az *o* rövidsége miatt sem lehet helyes ERDÉLYI LAJOSnak az a véleménye, hogy a *tilutoa* = „tilutóa“; az ő „hádláua“ olvasása pedig már a *tilutoa* és *mundoa* *o*-val jelzett hangja miatt is téves. FUF. XVIII:90) Az *-á* az időjel, tehát az igei alapszó főalakja: *tiluto-*, *mundo-*.

Miféle főalakok ezek?

Mindjárt megtudjuk, mihelyt nem a mai köznyelv igeragozásának állapotját vetítjük vissza a HB. korába, hanem legrégebbi kodexeink igeragozását tudakozzuk.

Írtam már egyszer arról, hogy a mai *hív* igeének közép-magyar változata *hiu* volt, rövid *u*-val, nem pedig hosszú *ú*-val, mint SIMONYI és SZINNYEI véli, ugyan mindegyik más-más magyarázattal. Erről valamikor (Szegedi Tudományos Könyvtár I. köt. 40—41. l.) ezt írtam:

„Kéttagúak a kódexekbeli *reio* (értsd: *ri*), *hiu* (értsd: *hi(v)*) igeik is . . . SIMONYI -n rag lekopásának tulajdonította ez utóbbi alakokban az *-o*, *-u* megmaradását (**réjon*, **hiun* > *réjo*, *hiu*) TMNY: 215. SZINNYEI ezt nem fogadja el, ő *-l* képző lekopását teszi föl (NyK. XXXIII: 132—133). Szerinte a mai *hívu* alak ebből lett: < **hivú*, ez pedig ebből: < *hivul*. Tehát SZINNYEI szerint föl kell tennünk, hogy a BécsiK. (197) *reio* alakját **reiol* előzte meg, de a szóvégi *-l* a BécsiK.

nyelvjárásában lekopott. Föl kell tennünk szerinte, hogy SYLVESTER *hiu* alakját **hiul* előzte meg, de a szóvégi *-l* SYLVESTER nyelvjárásában lekopott. Általában azon sok nyelvemlék sok nyelvjárásában, melyekben a *hiu*-féle igealakokkal találkozunk, SZINNYEI szerint mindben végbe ment ennek a szóvégi *-l*-nek eltűnése. De vajjon mit szól mindezekhez a magyar nyelv-történet? Azt, hogy sem SYLVESTER, sem a BécsiK. írói, sem a többi kódexek írói, akik a *hiu*-féle alakokat írják, el nem hagyják a szóvégi *-l*-eket; ma pedig a *hivu*-féle alakok éppen azokban a nyelvjárásokban élnek, amelyekben szintén nem történt meg a szóvégi *-l*-ek (*-ból*, *-ból*, *-tól*, *-től*, *-ról*, *-ről*, *-ül*, *-ül* stb.) lekopása. Ha tehát nem lennének is nyelvünknek régi írott emlékei, még azok nem voltában sem állhatna meg SZINNYEI okoskodása, mert a nyelvjárások élő nyelve cáfolna rá. Föltevése támogatásául hivatkozik SZINNYEI arra, hogy SYLVESTER *hiu* alakját hosszú *-ú*-val kell olvasni . . . Tudjuk, hogy SYLVESTER jelölni szokta a vocalisok hosszúságát. SZINNYEI azonban SYLVESTERnek nem ezt a helyesírási sajátosságát használja föl annak megállapítására, hogy a *hiu* végső vocalisa rövid-e, vagy hosszú, hanem azt figyel meg, hogy SYLVESTER distichonjaiban egyetlenegy kifejezésben: „hütre *hiu*“ (— *uu* —) oly helyre került a *hiu* *-u*-ja, ahol a szabály szerint csak hosszú szótagnak szabad lenni. „Mármost — vonja le a következtetést SZINNYEI — minthogy tudjuk, hogy SYLVESTER versei legnagyobb részt hibátlanok, valószínűnek tarthatjuk, hogy ő a *hiu* igét *hiú*-nak ejtette.“ Hogy milyen biztos módszert választott ki SZINNYEI SYLVESTER kérdéses *u*-ja időmértékének megállapítására, arra nézve SYLVESTERnek csak e következő verseit idézem: „Doctor, apostolokat gyűjte, *gyógyíta* (*u* — *u*) sokat“ — „Herodes fogadásra feit *víteté* (*uu* —) Jánosnak“ — „Kínzatik az kazdag, Lázár (— *u*) örül kedig itt“ — „Éhezik az Krisztus, szomjúzik, fárrad *irettünk*“ (*u* — *u*) — „Bégyül az papi rend és *halálára* (*uu* — *u*) siet“ stb. (RMKT. II.) Ha tehát SYLVESTER verseit úgy értékelnők, mint SZINNYEI, akkor kiszülne, hogy szegény SYLVESTER ilyen ékesen beszélt: *gyogyíta*, *víteté* (= *véteté*), *Lázár*, *irettünk*, *halalára* stb.“

Mivel a *hiu u*-jának rövid volta fölszabadít olyan következtetések levonására (KNEZSA ISTVÁNNAL szólnak), „amelyek jól megalapozott elméletek fölborításával járnak“ (MNY. XXIV: 116); azért nem csodálom, hogy a *hiu*: ‚vocat‘ alakot a hangtörténet világos tilalmára továbbra is hosszú *-ú*-val olvassák. Legyen szabad azonban fölhívni még arra is a figyelmet, hogy SYLVESTER Új Testamentuma különbséget tesz rövid *u* és hosszú *ū* között s a *hiu* szót rövid *u*-val írja. Legyen szabad bizonyítanom a *hiu* rövid *u*-ját a következő, XV.—XVI. századi adatokkal:

Egiptombol hiutta en fiamat BécsiK. 196; Egiptombol hiuttam en fiamat: ex Aegypto vocavi filium meum MünchK. 17; τ hiutta ötet: et vocavit illud BécsiK. 105; hiutta Auguftannak: vocavit Augustam 233; ki ötet hiuttauala: qui vocaverat eum MünchK. 124; amazt hiutta: illum vocavit 144—145; ki ötet hiuttauala: qui se invitaverat 145; Hiuttac őket: Vocaverunt eos Bécs.K. 196; Ha a' hazi afat belzebupnac hiuttac: Si Patrem familias Beelzebub vocaverunt MünchK. 32.

Mind a Bécsi, mind a MünchK. pontosan jelöli a szóközépi mássalhangzókat. Bizonyos tehát, hogy írói a *hiuttam*, *hiutta*, *hiuttac* alakokban kettős *t*-t ejtettek. Bizonyos, hogy kettős *t* előtt a magyarban nem ejtettek *v* hangot, nem mondhatták azt, hogy: *hivttam*, *hivtta*, *hivtták*, tehát ez alakokban az *u* nem *v* hangot jelöl. Ha nem *v* hangot jelöl, akkor vagy rövid *u*-t, vagy hosszú *ú*-t jelölhet csupán. Ha hosszú *ú* volna, mint mások állítják, akkor ama mások szerint **-úl*-ból fejlődött volna. Lássuk már, milyen *t*-t várhatnánk akkor utána: egyszerű *t*-t, vagy hosszú *t*-t? *Tanúltam* > *tanútam*, nem pedig *tanúttam*. Bizony, ha **hiúltam* lett volna a *hív* ige mult idejének eredetibb alakja s az *l* kiesett volna, akkor *hiútam* lett volna belőle, s akkor a Husszita Biblia írói így írtak volna: *hiutam*, *hiuta*, *hiutac*, nem pedig: *hiuttam*, *hiutta*, *hiuttac*. A helyes olvasás tehát csakis ez: *hiuttam*, *hiutta*, *hiutták*. Megvan ez alakok kettős *t*-je más kódexekben is jelölve:

es el iöön. az ki teged es ṽtet hi ṽtta DöbrK. 376; Latvan kedeg farileos ki hyṽtta vala ṽtet 416; vendeeggee hyṽtta vala ewtet ÉrdyK. 417; ki h̃ṽtet hyṽtta vala JordK. 578b; Es mykoron eeny hyṽtta a k ÉrdyK. 282.

A *hiuttam* mellett az egyes harmadik személyt *hiut*-nak látjuk írva. Nyilvánvaló az eddigiekből, hogy ez sem olvasható sem *hiṽt*-nak, sem *hiüt*-nak, hanem csakis *hiutt*-nak, vagy még eredetibb *hiut*-nak:*)

hiutmeg ènget: revocavit me BécsiK. 39; hiut: vocavit 60; ki tegedèt hiut: qui te invitavit MünchK. 145; hiut sokakat: vocavit multos uo; ki titeket ṽ örök dicõsegebe hyṽt DöbrK. 351.

A két magánhangzó között, az *i* és *u* között kifejlődött *j* (*i*) hangot is, melyet nem igen szoktak jelölni, látjuk jelölve a következő alakokban:

A kyket penyg hyiuth Komj. Szt. Pál 74; de bykellygbe hyiuth mynketh az ilw̃ ilten 147.

Ez alak kiejtése tehát: *hijutt*. Természetes, hogy a *hiuttam* ragozási sorában a jelen idő alanyi többes második személyében *hiutok* van, nem pedig *hiṽtok*:

Mit hiutoc ked[e]g èngemèt: Quid autem vocatis me MünchK. 122; Tü hiutoc èngemèt: Vos vone m cati s me: 199.

Hogy ez alak valóban így hangzott, rövid *u*-val, annak kétségtelen bizonyítéka az, hogy a *hiu*-tok mellett *hio*-tok vál-

*) Ómagyar és középmagyar nyelvméleink nem jelölik a szóvégi mássalhangzók hosszúságát. Ez talán azért van, mert a latinban soha nincs a szó végén két mássalhangzó. Az olyan kódexek helyesírásából, melyek az *itt*, *ott*, *láss*, *fuss*, *tudd* stb. szavakat, melyekben kétségtelen a szóvégi mássalhangzó hosszú volta, így írják: *it*, *ot*, *las*, *fus*, *tud* stb., nem lehet megtudni azt, hogy a szó végén röviden vagy hosszan ejtették-e a mássalhangzót.

tozat is van; mert hiszen *hiotok* csak *hiutok* változata lehet, nem pedig *hívtok*-é:

mirè hiotoc èngemèt Noeminèc: Cur ergo vocatis me Noemi BécsiK. 3.

A *hiu-tta-m* olvasás helyességét is bizonyítja a *hio-tta-m* változat:

τ hiottam az aziufagot földrè: et vocavi siccitatem super terram BécsiK. 287.

A középmagyar *hiu-tt*-nak nyelvjárásban van ma *hio-tt* változata: *hiott* Felső Örv. NyF. 9: 8, 10. Ezt a *hio*- és *hiu*-tövet látjuk a *-ni* igenévképző előtt is:

Ne akariatoc èngemèt hyonotoc Noéminèc: Ne vocetis me Noemi BécsiK. 3; τ ésmég mégakarnac ôket fognioc τ ô zolgalátocba méghionioc: et iterum eos vellent capere, et ad suum servitium revocare 18; Mert lenki nē mērezte ol bator zozattal istènt igallagnac vètèkedètebe hiuni: Nullus enim tam audaci voce Deum ausus est ad disceptationem iustitiae provocare 264; ô tèremtôiet itelètbe hiuni: creatorem suum ad iudicium provocare 266; meghiuni: revocare 291; τ èrèztette ô zolgait hiuni a hiutalofocat: Et misit servos suos vocare invitatos MünchK. 54; nē iöttèm hiunom igazakat: Non... veni vocare iustos 29; nē iöttem hiunom igazacat: non... veni vocare iustos 74; nē iöttem igazacat hiunom: Non veni vocare iustos 119; ne akariad hiunod te baratidat: noli vocare amicos tuos 145; Es afat neakariatoc hiunotoc tú magatocnac földön: Et patrem nolite vocare vobis super terram 56.

E példákban a *hionotok* (= mai 'hívnotok'), *hioniok* (= mai 'hívniok') alakok mutatják, hogy a Husszita Biblia *hiuni*, *hiunom*, *hiunod*, *hiunotoc* szavait nem így ejtették, hogy: *hívni*, *hívnom* stb., vagy: *hiüni*, *hiünom* stb., hanem kétségtelenül így: *hiu-ni*, *hiu-nom*, *hiu-nod*, *hiu-notok*.

Ezek után érthető az, hogy a Jókai K.-ben a *hív* ige szenvedő alakú töve nem *hivat-* vagy *hivattat-*, hanem: *hiu-tat-*:

ky hyutatyk (olv. hiutatik = mai ,hivattatik')
 aluerne new hegynék JókK. 38; Valamykoron valakytewl
 hywtattatykuala (olv. hiutattatik vala = mai
 ,hivattatik vala') 59; Azert egyel hyutatak (olv. hiuta-
 ták = mai ,hivattaték') tarlitól 60; frater Bernald ew
 tewle harumzor hyutattot (olv. hiutatott = mai
 ,hivattatott') 10; ez zerzetnek kellene hyutatny (olv.
 hiutatni = mai ,hivattatni') kewlfeb barátoknak zer-
 zetenek 89.

Látjuk, hogy a *hív* igének sok olyan alakjában, melyben ma *hív-*, *hívo-*, *híva-* az igető, még a középmagyar kor elején a *tő* *hiu-* volt. Ebből az következik, hogy a jelentő mód jelen idő egyes harmadik személyében az alanyi ragozásban, melyben rag és jel nélkül van a puszta igető, a *hív* ige alakja a mai köznyelvi *hív* helyett *hiu* volt. Ugy is volt:

Hiu èngemèt èn ferìem τ nē hiu èngemèt touabba
 Baalim: vocabit me Vir meus et non vocabit me
 ultra Baali BécsiK. 16; hiu tegetet: vocat te Münch-
 K. 93.

Íme tehát, ha nem maradt volna is meg SYLVESTER könyve, a nélkül is, a kódexekből is be lehet bizonyítani, hogy a *hív* ige régiebb alakja *hiu* volt. A *hív* ragozásához ma is hasonló a *vív* ige ragozása. Gondolhatjuk tehát, hogy ennek épp olyan alakjai vannak a XV.—XVI. században, mint a *hív* igének:

es ki viuttak engemet ingen: et expugnave-
 runt me gratis AporK. 80; Gakorta ki viuttak en-
 gemet: Saepe expugnauerunt me 100; viuttanac
 Ihrlm èllèn: pugnaverunt adversus Ierusalem Bécsi-
 K. 317; Gakorla ki viuttanac engemet: Saepe ex-
 pugnaverunt me AporK. 100; vyot ő iftènéc ő
 értec: Deus eorum pugnavit pro eis BécsiK. 18;

Amos te èllèned viut: Rebellavit contra te 227; ò yltenek vyvtt ò erettek: Deus eorum pugnavit pro eis SzékK. 22; hog iftèn èllè kélértèttèl vionod: quod contra Deum pugnare tentaveris BécsiK. 20; hog vionanac: ut pugnarent 74; Nem vaffal vyovan: non ferro pugnando 13; τ a. viuonac kariay ki uiutatnac ò orcaiatol: Et brachia pugnantis expugnabuntur a facie eius 163; τ viu ò èrèieuèl: et congregietur cum robore eius 162; viu ezfèk kiralà èllèn: pugnabit adversus regem aquilonis 162; iftènnèl òlèlètben viu: amplexum cum Deo congregietur 266; τ hiu (másolò hibája viu helyett) a. nèmzètéc ellen: et proeliabitur contra gentes 315; viu lhrlm èllèn: pugnabit adversus Ierusalem 317.

Kimutathatók tehát ezek a régi alakok: *viuttak*, *viuttanak* (mai ,vívta'), *viott*, *viutt* (mai ,vívott'), *vionod* (mai ,vívnot'), *vionának* (mai ,vívának'), *viován* (mai ,víván'), *viu* (mai ,vív'). A *rí-ni* ~ *ré-ni* igének ilyen régi alakjai vannak:

reiottanac az apro barmoknac čorday: mugierunt greges armenti BécsiK. 204; (Felső Örvidek: riott NyF. 9: 8., 10); Reionac kèdeg: Rugiunt autem 112.

A *hiutt* ~ *hiütt* mult idő mellett a *hiu* ~ *hiü* jelen idejű ige-tőt látjuk, tehát azt várhatjuk, hogy a fölsorolt *rëjottanak*, *rëjonak* mellett a jelentő mód jelen idő egyes harmadik személye az alanyi ragozásban: *rëjo*. Ebben a várakozásunkban nem is csalódnunk:

Reio mōnal orozlan: quasi leo rugiet BécsiK. 197; vr lyonbol reio: Dominus de Sion rugiet 210; Vr Sionbol reyo: Dominus de Sion rugiet 215; Midènē reio é orozlan: Numquid rugiet leo 218; Reio az orozlan: Leo rugiet 219; Mi nem reio bial: numquid rugiet onager DöbrK. 520.

Hogy fogjuk föl mármost ezeket a *hiu*, *viu* vagy *hiü*, *viü* és *rëjo* alakokat? Hogy erre megfelelhessünk, ez igék-

nek már látott ragos alakjait, melyekben (a mai állapottól eltérőleg) mindenütt megmarad a fő végső -u-, -o- hangja, hasonlítsuk össze az ómagyar és középmagyar nyelv következő igealakjaival:

odutta vola neki paradifumut hazoa HB.; f[c]uz lean fiot f[c]ilut KT. III.; iftennek logyan yle z GömK. 52; hozya terez 57; latottam lokakat Péld. 52; Byzonnal lattal volna az regy zerzetevflevkben chodalatos ifteny geryedetevflegevt myndenevt ez zent zerzetben, Latottal volna nemelyeket mynden napy gyonas vtan ... fyratvan evnen byneket es egyebeknek byneet ... Latottal volna nemelyeket az eyet az nappal vifelven jmadlagogban ... Latottad volna zeretev atyamfya az regy zerzetevflevk jdeyeben, hog az zent egyhaz loha auagy rytkan volt jmadkozok nekevl Szt. Dom. 292; kit mykoron latottak volna HorvK. 77; Ezeket mykoron latottak volna az ev gyermeky MargL. 193; mykeppen azzonyonk maria varotta volna meg neky ciliciomat 42: Ez felyevl meg mondot dolgokat jelentette meg frat' albert mynor, ky ezeket tulaydon zemeyvel latotta Szt. Dom. 281; latotta volna HorvK. 198; hogy zent fferenc nem feleletuolna JókK. 42; fordolot vala 2; azon napon. es horan yelenet volna 19; Innen lewelet kiret wolt Levélt. Közl. V: 98; Perfectum secundum: kért, kérett petivit Sz. Molnár A.: Gr. CorpGr. 179; Az negy priuilegiumokrol kyket bodog ferrencz nyeret vr yfentevl 103; mert tehat vala ezenne felelemuel meg rettenet 44; penetenczyet zolgalotuala 28; DE teretuala bodog fferencz zent marianak egyhazahoz 101; Mykeppen frater Egyed vonot ky nemy mestert ew kellegebelewl 77; menbe felemelet arczaual 4; felemelet kezekuel 4; menybe felemelet arczayauual 34; gyakorta latta ewtett egbe felemeletlen 61; lata zent fferenczet ezennere fewltewl felemeletleny 64; Es annakutanna. az ygeret helet neky ada 22; cristuftol neky ygerett gyezedelmuel 26; Vram teged nekem ifmerette en vigezetemet DöbrK.

91; lata egy megh nyret ywhot ÉrsK. 349; wr iltennek yarot wtay ÉrdyK. 392; towaba az weret hordokat es kwlge el k. LT. I. 261; prophetalo lelekuel vilagoffolot JókK. 5.

Ezekben az alakokban a formansok előtt mindenütt van egy rövid magánhangzó, amely a mai köznyelvi alakokban már nincsen meg. Úgy tudom, egyetértés van a nyelvtudósok között abban, hogy ezt a hangváltozást (MELICH nyomán) a következőképpen magyarázzák:

* <i>oduta</i>	→	<i>odutta</i> (kihalt)
	→	<i>adta</i>
* <i>munduta</i>	→	<i>mondotta</i>
	→	<i>mondta</i>

Úgy tudom, egyetértenek a nyelvtudósok abban is, hogy az *odu-*, *undo-* igető végső rövid *u*-ja, *o*-ja ugyanaz a tövéghangzó, amely valamikor (ha nem később, de legalább is — mondjuk a legrégibbet — még a finnugor korban megvolt a ragtalan igén is, tehát mint ragtalan alakon, megvolt a jelentő mód jelen idő egyes számú harmadik személyben is. Volt tehát mások szerint is olyan idő, amikor ilyen formán beszéltek: Isten **odu*, Isten **undo* (= ,Isten *ad*‘, ,Isten *mond*‘). No mármost azt látjuk, hogy ami alakbeli és korbeli viszony van az *odutta* és az *adta* közt, az van a *hiutta* és *hitta* közt; ami van a *vonott* és *vont* közt, az van a *viott* és *vitt* közt; ami van a *bocsátani* és *bocsátni* közt, az van a *hiuni*, *vioni* és *híni*, *víni* közt; ami van a *látottak* és *láttak* közt, az van a *rējottanak* és *rějtak* ~ *rétak* ~ *rítak* közt; ami van a *mondonak* ~ *mondanak* és *mondnak* közt, az van a *rëionak* és *rějnak* ~ *rénak* ~ *rínak* közt. Ha tehát az *odu-tta*, *vono-tt*, *bocsáta-ni*, (*ovdo-nia* HB.), *láto-ttak*, *mondo-nak*, *monda-nak* alakokban a formans-előtti rövid magánhangzó az ige tövéghangzója, akkor a *hiu-tta*, *vio-tt*, *hiu-ni*, *vio-ni*, *rëio-ttanak*, *rëio-nak* formans-előtti rövid magánhangzója sem lehet más, mint az ige tövéghangzója — hiszen úgy gondolom, túl van már a nyelvtörténet azon a balvéleményen is, hogy az *alu-szik* ~ *alo-szik* *u*-ját, *o*-ját *v* képzőből származ-

tassa, tehát nem tudom föltenni, hogy bárki a *hiu-*, *vio-*, *rëio-* tövek *u*-ját, *o*-ját a tőnek olyan **v* eleméből származtassa, mely valaha megelőzte volna a tövéghangzót (így: **hiv-t* > *hiu-tt* ~ *hio-tt*). Ha tehát a *hiu-tta*, *rëio-nak* stb. alakokban *hiu-*, *rëio-* a tő, s ha tudjuk, hogy a jelentő mód egyes szám harmadik személyben az alanyi ragozásban a pusztá igető van, akkor a *hiu* 'vocat', *viu* 'pugnat', *rëio* 'rugit' maga a pusztá igető s ha a *hiu-tta*, *viu-tta* *u*-ja és a *rëio-nak* *o*-ja tövéghangzó, akkor a *hiu*, *viu*, *rëio* harmadik személyű alakok *u*-ja, *o*-ja sem lehet más, mint tövéghangzó. Hiszen tudjuk, hogy az egyes harmadik személyű igetőveken valamennyin megvolt a tövéghangzó valamikor: **odu* > *ad*, **mundo* > *mond*, mint *hiu*, *viu*, *rëio*.

Valamikor! De mikor? Vetik ellenem.

Tudom, hogy számos eset megfigyelése alapján áll az a tétel, hogy a XIII. századdal nemcsak az Árpádok, hanem a tövéghangzók is kihaltak. Ezzel szemben azonban utalok erről a tárgyról szóló fejtegetéseimre, különösen a tövéghangzót most vesztő finn nyelvjárások analogiájára (Szegei Tud. Ktár I: 35—42. l.). Azoknak, akik a XIII. századon túl nem ismernek tövéghangzót, kötelességük felelni arra, hogy mi a *hiu*, *reio* végső *u*-ja, *o*-ja.

Tudjuk, hogy az a tétel is fenyeget bennünket, hogy tövéghangzó után (*mundo-*) magánhangzó alakú formans (-*á*) nem lehet. Ennek a tételnek alapja egyrészt tapasztalás, másrészt okoskodás. Először az okoskodáshoz szólok hozzá.

A most magánhangzó alakú formansaink, legtöbb, valamikor mássalhangzók voltak. Mássalhangzó alakjukban járultak hozzá a teljes szótdhöz, vagyis a tövéghangzó után, és csak később a tövéghangzóval együtt alkottak kettőshangzót, s ez a kettőshangzó lett azután hosszú hangzová, a formans hosszú hangzós alakjává. Mutassuk meg ezt a folyamatot egy szón. A mai *bérc* valamikor ilyen volt: *bérc* + tövéghangzó. Ennek valamely mássalhangzóból álló formansszal ellátott alakja ez volt: **bérc* + tövéghangzó + formans mássalhangzója. Ebből lett **bérc* + *diphthongus* > **bérc* + hosszú hangzó > *bérc* + rövid hangzó azaz olyan alakok, mint a mai *bérc-e*, *bérc-i*, *bérc-é* [1]. Ezen alakok -*e*, -*i*, -*é* formansában

benne van már a *bérc* < óm. *bércō* eredeti tövéghangzója is, úgyhogy a mai *bérc-e*-féle alakokban ma már csak a véghangzó nélküli csonka *tő* a *tő*. Ezért helyesnek látszó az az okoskodás, hogy a *bérc*-féle szavaknak nem a teljes, nem a tövéghangzós tövükhöz járulhatnak az *-a*, *-e*, *-i*, *-é*- stb. formansok. Az okoskodás tehát helyesnek látszó.

Hát a tapasztalat? Nézzük a *fa* és a *száj* szót. Tudjuk, hogy a *fa* is *fá* volt, a *száj* is *szá* volt valamikor (MELICH szerint — ennek ellene mondanak a hangzóhosszúságot jelező nyelvelmékek — a nyelvtörténeti korban már *fa* és *sza*):

zün[é]c bőfegeből zol za MünchK. 122; az zaa nemes edeffeges isteni illattal tartatik vala NagyszK. 123; az za ky idwezyttenknek labayn olyan kegies Es olyan zeep czokolafokat tet wala ÉrsK. 434; mi zan bē megen MünchK. 42; mef zabol ki iō 42; zynek zanak el tetemennek bōlčesege DebrK. 210; zwnek aytatlanlaga zanak czaczogala ÉrsK. 322; meg kellet tartany az vy teruenben az zanak gyonafat es CornK. 27; jay az zanak byneert 125; zanak byney ezek uo.; mert en adoc zat τ bōlčesegēt MünchK. 159; en adok nektōk zaat el Bōlčesegōt DebrK. 209; adok en teneked zat ÉrsK. 415; tizta zaua, es kegős zyuel NagyszK. 98; megh tatot zaua KazK. 105; ne tewrtenyek nekem zolny az zawa ÉrsK. 357; nylt zaua lattatyk vala be nyelnye Szt. Dom. 39; keuanlagos zaua 308.

Az említett formansok mássalhangzó voltakor tehát a mai *szája*, *fája* ilyen volt: **szá* + *formans mássalhangzója*, **fá* + *formans mássalhangzója*; a *fá-i* és *fá-vá* (< **fá-á*) is ilyen volt. Ilyen alakokból pedig független hangváltozással mi lehetett? **Sz* + *diphthongus*, **f* + *diphthongus* > **sz* + *hosszú hangzó*, **f* + *hosszú hangzó*, úgyhogy a helyes okoskodás szerint ezeknek a *szája*, *fája*, *fái* alakoknak egytagúaknak kellene lenniük, mert hiszen *-á* tövéghangzójuknak a formanssal együtt kellett egy szótagot alkotnia, mint a *bércō* tövéghangzójának. Ha **bércō-i* > *bérc-e*, akkor **fá-i* > **f-á*

(= ,fája'). A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ez alakok bizony kértagúak: *szá-ja* (< **szá-a*), *fá-i* stb., már nyelvemlékeinkben is:

zent dauid kiralinak z a i a által DebrK. 211; Wuolcanf a y a OklSz.; Penes quondam lignum Bedwf a y a wlgariter appellatum uo.; zent kereztf f a y a ÉrdyK. 289; τ micor ki kèlènd fel nõ nag fa i a (= ,fává') MünchK. 78; nõt τ lõt nag fa i a 143; Soc vððnec vtanna ke: neuekðdec nag fa u a TelK. 234; nagy fa w a a newekð-deek ÉrdyK. 289; Ez korona kedygh nem fa y tõwyfk wala ÉrsK. 96.

Tehát az egyszerű magánhangzó alakú formans, melyben már benne van a tövéghangzó, a szónak mégis csak olyan alakjához járult hozzá, amelyen mégis csak rajta maradt a végső magánhangzó. Hogy történhetett ez? Újra-ragozással, újra-képzéssel.

Most fölteszem én a kérdést azoknak, akik azt mondják, hogy az Árpádkorban minden tövéghangzó kipusztult: egyszerre vészett-e ki a tövéghangzó minden szón egy-egy nyelvjárásban?

JAKUBOVICH EMIL már megadta rá a választ, hogy: nem (MNy. XX: 17).

Második kérdésem: voltak-e már mássalhangzóból lett magánhangzói formansok a tövéghangzóknak részben megvoltakor? Jól tudjuk, voltak (-a, -e, -i személyrag, -á lativusi rag, -i denom. névszóképző stb.).

Mi következik mármost e két tényből? Az, hogy nemcsak a *fa* típusú szavaknál, hanem több, most mássalhangzóra végződő, de valamikor tövéghangzós nominativusú szavaknál is megvolt a lehetősége annak, hogy újraragozással a tövéghangzós *tő*, a teljes *tő*, fölvegye az olyan szavak magánhangzói formansát, amely szavaknak, a többinél előbb elveszvé a nominativusbeli véghangzójuk, formans nélküli alakjuk már a csonka *tő* volt.

JAKUBOVICH ráirányította a figyelmet arra, hogy a tövéghangzó megmaradásának, elveszésének időpontja függ a meg-

előző mássalhangzó minőségétől is (MNy. XX: 20). Megtörténhetett tehát, hogy még tövéghangzóval mondták: **kínzotu*, de már véghangzó nélkül: *határ*, nem pedig: **határu*. Akkor tehát egymás mellett kellett lenniük ilyen alakpároknak: **kínzotu*: személyragos **kínzot-a* — *határ*: személyragos *határ-a*. A *határ-a*-féle alakok azt mutatták, azt éreztették, hogy az *-a* személyrag a „*határ*” nominativushoz járult hozzá, tehát ennek analógiájára a **kínzotu* szónál is a nominativushoz, a „**kínzotu*”-hoz járult hozzá az *-a* személyrag: **kínzotu-a*, mint ahogy a *fá*, *szá* nominativushoz járult hozzá ugyanaz a rag: **fá-a*, **szá-a*. Ezekből lett a két magánhangzó közötti *j*- (i)-nek kifejlődésével: **kínzotu-j-a*, *fá-j-a*, *szá-j-a*. Így lett az 1055-diki *holmodi-a* is (MÉSZÖLY: Szegedi Tud. Ktár I: 29).

Térjünk vissza ezek után a *tiluto-á*, *mun-do-á* alakhoz.

Valamikor ezeknek is így volt a jelentő mód jelen idő egyes szám harmadik személyük az alanyi ragozásban: **tiluto*, **mun-do*, mint a középmagyar korban is van még tövéghangzós ige: *hiu*, *viu*, *rëio*. Ez utóbbi alakok mutatják, hogy nemcsak a névszókön, melyeket JAKUBOVICH tárgyalt, hanem az igéken sem egy időben történt a tövéghangzók elveszése. Megtörténhetett tehát, hogy azok az igék, amelyek tovább megtartották formans nélküli alakjukban a tövéghangzót, tövéghangzós alakjukban vették föl a magánhangzó alakú időjelet azon hasonló időjelű igék analógiájára, amelyeknek formans nélküli alakjukban már nem volt tövéghangzó. Volt például eredetileg **szagolu*, **tilutu*, **mun-do*, ezekből a praeteritum: **szagolu-γ*, **tilutu-γ*, **mun-do-γ* > **szagolo-χ*, **tiluto-χ*, **mun-do-χ* > **szagol-oi*, **tilut-oi*, **mund-oi* > **szagol-ëi*, **tilut-ëi*, **mund-ëi* > **szagol-é*, **tilut-é*, **mund-é*. Lehetett mármost olyan idő, mikor azt mondták már: *szagol*, de azt mondták még: **tiluto*, **mun-do*, mint *rëio*. Egymás mellett élhettek tehát ilyen párok: *szagol*: **szagol-é* és **tiluto*, **mun-do*: **tilut-é*, **mund-é*. Ezért lehetett a *szagol* hatására a **tiluto*, **mun-do* harmadik személyből a **szagol-é* példájára **tiluto-é*, **mun-do-é* > *tiluto-á*, *mun-do-á*.

Lehetett. Ennyit a HB. nélkül is megállapíthatunk. Ha pedig találunk ilyen alakot a HB.-ben, azt mondhatjuk ki

nem föltevésül, hanem tényül, hogy: lett. Pedig találunk, hiszen ott vannak a HB. alakjai. A *tiluto-á*, *mundo-á* tehát csakis úgy elemezhető, hogy a *tiluto-*, *mundo-* a tövéghangzót megtartott teljes tő, az *-á* pedig az elbeszélő mult jele. Olyan teljes tő itt a *tiluto-* és *mundo-*, mint a *házo-* vagy *házo-* ebben: *hazoa* olv. *házo-á* vagy *házo-á*, mely annyi, mint: *házzá*. (L. MÉSZÖLY: MNy. XIV: 257, XV: 15.) A *tiluto-á* és *mundo-á* alak tehát egyáltalában nem idegen a HB. nyelvénél jellegétől.

Tudjuk, hogy két magánhangzó között *i* vagy *v* hang könnyen megterem a magyarban. Érthető tehát, hogy a **hād-lā-á*, **terüimte-é*, **felede-é*, **vete-é* alakokból ezek lettek: *hād-lává*, *terüimtevé*, *feledevé*, *vetevé*. A mai *teremté*, *feledé*, *veté* alakok mellett a HB.-nek ama teljesebb tövű alakjai olyan változatok, mint az *elé* (régí nyelvben = „primus“) mellett ugyancsak a HB.-ben az *elevé* (= „primus“) (MNy. XXII: 84). Tehát ezek a termett *v-jű*, teljes tős *vetevé*-féle alakok is szépen beleillenek nemcsak nyelvünk történetébe, hanem bele éppen a HB. nyelvébe.

Itt abban is hagyhatnám már, ha nem tudnám, hogy idegenkedés fogadja hangtörténeti és alaktani fejtegetéseimet, mert hiszen ha ezek megállanak, bizony, Deák Ferenc ként, sok mellényt újra kell gombolni. Tudom tehát, hogy amit régebben írtam is mostani értekezésemmel összetartozót, azt is újra meg újra erősítenem kell újabb meg újabb bizonyosságokkal. A *tiluto-á*, *vete-v-é* stb. alakokat ugyanazon elv szerint magyarázom, mint a HB. *kinzotu-j-á-túl* és *ele-v-é* alakját magyaráztam. Vissza kell tehát térnem a HB.-nek mind *kinzotviatwl*, mind *elevé* szavára.

SZINNYEI a *kinzotviatwl* magyarázatánál stílustörténeti okból indult ki, abból nevezetesen, hogy az egyház nyelve szerint a HB.-ben a pokolnak nem kínszásról lehet szó, hanem kínszásairól, tehát a *kinzotviatwl* többes számú birtokot jelöl. Erre adott cáfolatomat, mely egyszersmind SZINNYEI álláspontját is föltünteti, szó szerint ideiktatom (Szegedi Tud. Ktár I: 6):

SZINNYEI ezt a szót több birtokot jelölő alaknak tartja, mintha ez volna: „kínzataitól“. „Az egyház nyelvén“ úgymond

„az ördögnek nem ,incselkedéséről“, hanem az ,incselkedéseiről“ (insidiae diaboli), s a pokolnak nem a ,gyötrelméről“, hanem a ,gyötrelmeiről“ (dolores inferni) szoktak beszélni (vö. Ephes. 6. b 11; Psalm. 17. a 6: Actor. 2 d 24). E szerint a HB.-nek ezt a helyét is: ,zoboducha wt urdung *ildetuitwl* es pucul *kinzotviatwl*“ nyilván így kell értenünk: ,szabadítsa meg őt az ördög üldözéseitől és a pokol kínzásaitól“ (NyK. XXIX: 126). — Mivel nem a magam álláspontjának minden módon való védelme a célom (mondtam én idézett cikkemben), hanem a kérdés teljes tisztázása, úgy kezdem a SZINNYEIVEL való vitát, hogy olyan adatot közlök, mely ömellelte bizonyít. A Pray Codex egyik imádságában, mely a HB. idézett mondatának latin forrása, ezt olvashatjuk: *libera eum ab inferorum cruciatibus* (Czebe: EPhK. XXXIX: 41). — Kétségtelen tehát, hogy a Pray C. írója latinul a pokolnak nem *kinjáról*, hanem *kinjairól* ír. De hát magyarul? Én szó nélkül elhinném Szinnyeinek, hogy a HB. írója az *inferorum cruciatus*-t köteles nem ,pokol kínzásá'-nak, hanem ,pokol kínzásai'-nak fordítani, de vajjon elhiszi-e azt az Árpádok korabeli magyar pap? Hátha olyan volt a nyelvérzéke a HB. törlítőjének, mint annak a parasztleánynek, aki az ,anyányi leánynak‘ az ,annya kínnyát‘ emlegeti, nem pedig ,szülési fájdalmait“, mint a tudós doktorok? — Kétségünkre meglesz a válasz, ha tudakozzuk az írásokat. Ne avval fáradjunk, hogy elmés dialecticával, hibátlan logicával bebizonyítsuk azt, hogy a pokolnak többes számban emlegette kinjait a codexek korabeli, latinból fordító, compiláló magyar egyházi irodalom. Van egyenesebb, biztosabb út is. Jól tudjuk, hogy mind a Guary, mind a Nádor Codexben van egy középkori theologiai szakértekezés, mely a pokolnak szám szerint tizenkét kinját híven leírja, megtárgyalja. Tudjuk, hogy ezek a codexek nincsenek soha elzárva a kutatás elől, mint egy időben a kiadatlan Pray Codex (vö. SZINNYEI: MNy. XV: 25—26), mert hiszen hozzáférhetők mindig a Nyelvemléktár XV. kötetében. Nézzünk tehát abba bele. Lássuk először a Guary Codexet. — Lám, elől a tartalommutatójában elsőnek is ezt olvashatjuk: „A *pokol kinjairól*“ — tehát csakugyan többes számot. Ez az adat megint SZINNYEI

mellett szólna, csak az a baj, hogy ezt oda KATONA LAJOS írta, a jeles kiadó, ki már szintén tudta, hogy a pokol többféle kínját többes számban illik emlegetni. De lássuk most magát a codex szövegét, jegyezzünk ki belőle minden mondatot, melyben előfordul a ,pokol kínjai' vagy ,kínja' kifejezés. Ime: — az pocol kińńa kerestetic naĝob muhkauual auag kedeg az meńorzage? 4 | az gonozoc naĝgal nehezeb muhkauual keresic magoknac az pocolnac őrők kinnat, hoĝ nem ayoc az őrők meńorzagot 4 | az őroc pocolnac kińńat vezi 5 | őrđōĝ fizet neki awal ammie vaĝon Neki kedeg eĝeb iozaga semmi ninč, hanemčak az pocolnac kińńa 9 | az pocolnac kińńaert naĝgal nehezeb zolgalnia hoĝ nem istennec 9 | naĝgal kińńeb meńorzagot vennōnc, hoĝ nem az pocolnac kińńat 9. — Amint látjuk, itt bizony hiában keressük a pokol ,kínjai'-t. Talán a Nádor-Codexszel szerencsésebbek leszünk, hiszen KATONA Lajos annak lapjai fölé is ezt szedette folyó címűl: A POKOL KINJAI RÓL. Lássuk: — Vrnac Neuebe kezdetic zolas az pocolnac zōrńń, es keserű keńńarol 64 | a pocolnac keńńa zamtalan, es megmondhatatlan 70 | ol' iĝōn meg iyedōt vala a pocolnac keńńatol 83 | a pocolnac keńńa kerestetic naĝob mvncaual Auag kedeg a menorzage 117—118 | a gonozoc naĝgal nehezeb mvnkauual keresik magocnac a pocolnac őrōc keńńat honnem ayoc az őrōc meńorzagot 118 | az őrōc pocolnac keńńat vezi 121 | őrđōĝ fizet neki auual ammie vaĝon Neki kedeg eĝeb iozaga ninč hanem čak a pocolnac keńńa 128—129 | a pocolnac keńńaert naĝgal nehezeb zolgalnia honnem istennec 129 | naĝgal kińńeb meńorzagot vennōnc honnem a pocolnac keńńat 129 | Io Iesus otalmazmeg minket a pocolnac keńńatol 142. — Ime tehát a Nádor Codexből sem sikerül kimutatnom SZINNYEI okoskodásának helyességét. Nem én mondom, hanem a középkori magyar egyházi nyelv vallja, melyre SZINNYEI hivatkozik, hogy a HB *kinzotviatwl* szavában pusztán értelve miatt nem hogy nem kereshetünk több birtokot jelölő alakot, hanem éppen ellenkezőleg: inkább egyes számú birtokot. Hiszen a ,cunciorum peccatorum' kifejezéssel szemben is egyes számú alakot találunk a HB.-ben: *mendwbunet* (CZEBE: EPhK. XXXIX: 40).

E fejtegetéseimmel szemben több ellenvetés tétetett (MNY. XXII : 307). Helytelenítettett először is a népnyelvi 'anya kinja' adat érvül felhasználása. Más ellenvetés volt az, hogy az a két kódex, amelyből én a 'pokol kinja' kifejezést idézem, tulajdonképpen csak egy kódex, mert azonos szöveg másolata van bennük. „Azt nem mondja MÉSZÖLY, — így szól SZINNYEI vádja — hogy ami kettőnek látszik, az voltaképpen csak egy, t. i. a két kódexnek azok a lapjai, amelyekről a példák véve vannak, párhuzamosak (I. KATONA LAJOSnak Nyár XV. kötetéhez írt bevezetését: XXIII. és XXIX. l.). De az nem baj, mert az olvasó úgyis észreveszi az egyezéseket.“ Legyen szabad azonban ezzel szemben fölhívnom a figyelmet, hogy a két kódex szövege irodalomtörténeti forrás szempontjából egyet számít ugyan, de nyelvtörténeti forrás szempontjából kettőt. Már csak azért is, mert a NádorK. írója a másolt szöveg végére még ezt a tulajdon jámbor sóhajtasát is odaírta: „Jó Jézus, ótalmazz meg minket a *pokolnak kényjától!*“ Ez nincsen benne a GuaryK.-ben. Tehát nemcsak a GuaryK.-beli szöveg eredetije szerzőjének, hanem a NádorK.-t másoló bárátnak is a 'pokol kinja' kifejezés volt meg a nyelvében, nem a 'pokol kinja'. Tehát igenis a 'pokol kinja' kifejezés szempontjából két nyelvemléknek, két bizonyyságnak számít a GuaryK. meg a NádorK. Különben több kódex is szolgáltat bizonyítékokat.

Először is, hogy az idegenes többesű 'szülési *fájdalmak*'-kal nem ok nélkül állítottam szembe a magyarosan egyes számú 'anya kinja' kifejezést, azt igazolja a TihK. következő helye:

az azzoniallatok az zilefnek kenatul idegönök
votak vona 37.

Ezután következnek azok a kódexvallomások, melyeket eredetileg fölöslegesnek tartottam mind elősorolni, mi miatt azonban — láttuk — fejemet az a gyanú érte, hogy tudományos vitában meg nem engedett fogással akarom a 'pokol kinja'-s kódexeket a valóságnál többnek láttatni. Mintha bizony rászorulnék és hozzám férne ilyesmi!

mas uelagon az az pocolban: ur iften: nag kennal
 göttri meg DebrK. 397; magoknac pocolba örök kenth
 zerőznec 605; az pocolbely keferw kentől CzechK. 79;
 Oth az az pocolba keferwb lelfőn eg ora az kenban
 LobkK. 68; vay meli nagy kent zenved pocolba ez ilien
 28; Ennen leezen embernek meeg az maal vylagon ees
 nagy keennya ÉrdyK. 25; mynemew nagy keferw
 keenra meegyen pocolba 180; mykoron az wtolfo
 yteelet el yewend, awagy mykoron az bodog lelkőt az
 kenbol ky zabadwlnak 566; leelkeet kedeeg pocolbely
 erek keenban helheztetny 574; En kedeegh ky zaba-
 dwlwan az keenbol az erek bodogfagra meegyek 612;
 erek lyralomra es keenra mentők 651; pocolba nagy
 keferw kenra ÉrsK. 255; Mert pocolban nagy keent
 wallaz 511; az egyk evrdeg meg haraguek az vluralnak
 lelkere. ky ev uelek az kenban vala Péld. 30;

vessetek ötet mind lelkeftől es testeltől az örök twzre
 anág kenra TelK. 379; Akoron mennek ayok az ewrek
 eremre, es agonozok az erewk kynra LobkK. 306;
 minket ez vilagbol ki han: houa? az örök kenra
 TihK. 17; az Joknak az bodogfagal: az gonozoknak kegek
 az örök kennal TihK. 202; mit tezön tehát az örök
 ken LázK. 279; erek keenra tyzre es gyettrelemre
 mennek ÉrdyK. 555; De nem vetteteek az erek keenra
 21; el mennek ezek az örök kenra ÉrsK. 6; akar
 menny örök keenra 564; ky ewket az ewrek
 keennak helyerewl ky waltotta volna 567;

embereknek lelkek be rekeztethnek az pokolnak
 örökke walo kynyaba SzékK. 321; vegezetre vyzy
 evtet pokolnak örök keniará LobkK. 278; az po-
 kolnak ew el zenuethetetlen ewrewk kennyat
 Péld. 55; aneul nagivban merwl be, az pokolnak
 keferw kennyabá h VirgK. 93; kyk wezernek őwelők
 gonozwl elő emberekth pokolnak keferw kenyara
 ÉrsK. 218; pokolnak erekke Senthencyazoth keferw
 keniat Veeghetetlen őreghbőlyhy 279; Avag čak az
 pocolnac őkeferő keniatol DebrK. 283; kiket
 var az pokolnak keferwleges kenya VirgK. 49;

avag' csak a pokolnac felelme es keservfegos kenia rettenche LobkK. 76; zenuedyk örökköl öröкке pokolnak rettenetes kynnyath Apost. 40; sem pokolnaak rettenetes kennyawal ÉrsK. 424; ki menekődhetyk kywe az pokolnak veeghetetlen keennyabol ÉrdK. 10, pokolnak veeghetetlen keennya 13; a pokol kenńanac halala SzékK. 234; Harmad pocolnac kenńa DebrK. 457; pokolnak kenyatul nem feltem VirgK. 3; kezde zolnia az pokolnak keniarol 56; pokolnak kenya-bol SándK. 19; lay, mert ez enneköm az en poklomnak kenńa NagyszK. 58; pocolnac kenńara hańod 161; a pocolnac kenńara vettetől 303; ha pokolnak kennyat kellene hozzv ideyg tevrnevnk HorvK. 273; ha yol eelt az erek dychőseegőt, ha kedeeg gonozwl pokolnak keennyaat ÉrdyK. 21; lataa haat pokolnak keennyan mynd tyzen es nagy tyzes kerekön forognak ffeł és alaa 21; meltonak yteely vala magaat pokolnak keennyara 49; mynd addeglan zenwedween az pokolnak kennyaat 238; mykoron vyteethnenk az ellenfeegőktewl pokolnak keennyara 312; mel' lokak ymmar pokolnak kenyath zenwedyk ÉrsK. 263; geetreffel pokolnak kennyaban 399; pokolnak kennyaraa kewzelyt wala 424.

A purgatoriumbeli állapot a hozzáértők szerint csak abban különbözik a pokolbelitől, hogy nem örökké tartó, de megegyezik vele minden másban. Ebből következik, hogy az egyház nyelve annak is emlegeti „kínját”, nem pedig „kínjait”:

el tauoztalfad pokolnak anagy purgatoriumnak evrek kennyat CornK. 163; pwrgatorywmnak kenya-bol megh zabadwla katerinaanaak || Imadlagawal ÉrsK. 392; a purgatoriumnac kenńara vitetec SzékK. 301; menyorzagban ment legien purgatoriumnak mynden kenya nekiwl Péld. 77.

Pedig nem egy kín van ezeken a helyeken! Mikor a bűnös vitéznek megjelent az e világi élte után rá váró kínok képe, akkor látá:

kilemb kilemb kinoknak nemit, tudnya illik, zennek,
hidegnek, bidőlflegnek, es kígoknak kiníat BodK. 6.

A NádorK. is azt mondja, hogy:

iollehet a pocolnac keńńa z a m t a l a n, es megmond-
hatatlan legőn, Demaga mind ez loc kőzzűl riuiden es
ielőfben tizenket keńńarol lezōn malt ide ala a
bezed 70.

Bizonyára a ,tizenkét kín' kifejezésben a ,kín' az eredeti
latin szövegben többesbe volt téve, mégis bizony magyarosan
egyes számot tett a fordító. Sőt mikor a magyar egyházi író
a sokféle kint többesben mondja is, jóformán egy szuszra
egyes számban megy rá a szája az ,örök kín' vagy ,pokol
kínja' kifejezésre:

Forghallatok megh thy elmeetekben myndennemő ez
wylaghy gőttrelemeketh Es keenokath Minden nemő
czalardfagoknak kegyethlenleegyth Mindennemő ken za-
foknak faydalmyth Hasonlatok mynd ezeketh az *erek*
kenhoz Es kyny lezen mynd az kyth thy zenwettek.
En zerelmes attyamfyay ha felythek *pokolnac ken-*
nyath felyetek Mert ez wylagy kenok ldőzerenth
walok De az *mas wylagy* [egyes szám!] erekkwl
ÉrsK. 206; ki lelecbe vitetec pokolnac eleybe: es lata
ot a zegen karhozot lelkőcnec igōn nag loc kenno-
kat: es lata egy neminemv főluennec lelket *pokolnac*
kennyaba gőttretni SzékK. 307.

Jézust nem egy, hanem sok kínnal illették. Egy hozzá szóló
imádság elősorolja az ő sok kínját s többek közt ezt mondja:

venereked meeg (olv. mérög) levn fok kenodnak
zama ne leuny (olv. nēm lőn) GömK. 45.

Az ÉrdyK. szerint:

zent Myhaal leezen Criřtus Jefuřnak mykoron yew ez
vylagot meg yteelny zaszt tartoya, myndennek elette

hozwan az aldot zent kereztfaat Iofaphatnak wølgeere es az teeb angyalok az teeb keennak yegyt thwdnya ylylk ofort vezzõt vas lanzot czwczaat, val zeegeket, az zent Coronaat ÉrdyK. 555.

Bizonyos, hogy a „sok kínodnak” és „több kinnak” latinul többes számú kifejezés, de azért a magyar fordító magyarosan egyes számmal fordította. Az egyházi nyelv egyes számban szokta emlegetni Jézus kínját is:

az kríftuínac kíńńa DöbrK. 8; Azert igõn ielõs hyedelem haborufagot zenvedõ embõrnec az xpus keńńanac zent emlekõzety NádK. 46; az críftus iefus keńńa hoz hasonlattatvan NagyszK. 50; mynt ez Cryftwínak Kennyanak gondolattya . . . mert ez Cryftwínak kennyanak zõnetlen walo aytatos gondolattya . . . De az Cryftwínak kennyaban ÈrsK. 22; keferw kennal waltottalak megh 429; yeíws cryftwínak zent kenyanak halalanak keferwes napya 557; Críftus Iefuínak zent keennyanak halalanak myatta ÉrdyK. 99 stb.

Sokféle kínokat szenvedtek a mártírok is, de az õ kínjaikat is emlegeti egyes számban az egyházi nyelv:

es meg monda neki wronc iefus hog meeg nağ Ioc kenokat es keferűlegõket || õ neueiert kel zenvedni [szent Zsófia asszonynak] NádK. 637—8; [ugyanazt] ég iambor hazához viuec, ki õ neki vtoliara tarfa lõu õ keńńaba 650.

Az az érv merült fel ellenem, hogy „a jámbor szerzeteseknek egykori „parasztlegényi” nyelvérzékével folyton hadilábon állott az a hűség, amellyel a latin szöveghez ragaszkodtak. Ez a hűséges ragaszkodás vitte őket rá, hogy az *inferi-t poklok*-nak, a *tenebrae-t sötétségek*-nek fordítsák (l. NySz.)” Azonban láttuk már eddig is, hogy a jámbor szerzetesek, kiknek nyelvérzéke a latin könyvek miatt éppen nem állott oly messze a paraszt legényekétől, mint sokónké a magyar könyvek miatt,

a *kin* szót akkor is irogatják egyes számban, amikor annak olyan számjelzője van, mely a latinban többest kíván. Ime még néhány példa:

Theftet wen reya zyz maryathwl Es fok kent walla a sydokthwl ÉrsK. 466; mert romaban my ezt zewrzewk Es yo wegghelel megh tewkellewk hogy ky yftenynket nem hine avagy ewket nem thyzthelne haath azt foc kennal kenzanok 517; Ezök mindönható isten, ky nec neuert dyčőfegős ziz zenth Dorottya mindön kennath meg gőze NagyszK. 360; ynkaban akarnaanak az ghonozok mynden keenth zenwednye honnem azth hallanya ÉrsK. 141; itelwen magat mynden kenra es zegyenlegre meltonak lenni Péld. 76; eh te dichofeges zamtalan kenodert LázK. 177; micoron volna enne nag kenba kealta sabellinosnac NádK. 648; reeghy zent martyrokrol kyket varafrol varafra yldöztek es kylemb kylemb keennak myatta ky veegeztenek ÉrdyK. 620.

Nem valószínű ezek után az az állítás, hogy, mivel az „egyház nyelven“ „a pokolnak nem a „gyötrelméről“, hanem a „gyötrelmeiről“ szoktak beszélni“, ezért a „pucul kinzotviatwl“-t „nyilván így kell értenünk: . . . a pokol kínzásaitól.“

De válaszolnom kell arra a preventív ellenvetésre is, hogy „ha MÉSZÖLY nem két kódexből, hanem minden kódexből kimutatná valamennyi *pokol kinjá*-t, illetve *kénjá*-t (ha ugyan van, az idézettek*) kívül) és ki tudná mutatni, hogy *pokol kínjai*, ill. *kénjai* alak sehol sincsen“, akkor sem volna MÉSZÖLYnek igaza, „már csak azért sem, mert a HB.-ben nem „kín“-ról, hanem „kínzás“-ról van szó“ (MNY. XXII:309).

Erre legyen szabad azt válaszolnom, hogy a HB. „zoboducha wt . . . pucul kinzotviatwl“ a PrayK. „libera eum ab inferorum *cruciatibus*“ latin mondatának fordítása, tehát *kínzotu* = „cruciatus“. A „cruciatus“ pedig Calepinus szerint: „*Kén gyötrelm*“ (273), tehát a „pokol *kínja*“ igenis annyi,

*) Tudniillik előbbi értekezésemben a Guary- és NádorK.-ből idézettek kívül.

mint a ,pokol *kinzotuja*‘. Ugyancsak a Calepinusban mint egyjelentésű két szót találjuk egymás mellett ezeket: *Kénzas ken* (1073). Hogy nagyot ugorjunk — GOMBOCZ ZOLTÁN is följegyzí a *kín*-nak ezt a jelentését: ,folterung‘ (BTL. 95). Egész világos ez a jelentése a *kín*-nak a következő példákban is:

tegewdet ymmar nem kerlek de kennal keteleen-
nytlek ha yftenynketh ymadod eletewdet meg nyoytod
ha kegyglen dagalyos lez Ingyen mayddan oly nagy
keenth Wez hogy mynt ym zemeddel latod Thefted
mayd el zaggattatyk ÉrsK. 509—510; en a kenzoknac
adattam vala: őtőlőc a kenra vonattatom vala TelK.
205; hogi nagi kennal meg őletneie DebrK. 122.

Ha tehát azt látjuk, hogy nemcsak a ,parasztlegények‘ nyelvén, hanem az ,egyház nyelvén‘ is beszéltek a ,pokol *kinjá*‘-ról, akkor az egyház nyelvére való hivatkozással nem lehet többes számot várni a ,pucul kinzotviatwl‘-ban. Node ha mégis vannak olyanok, akik a *kinzotviatwl* felől csakis a *kinzás* szó tanuságára ítélnék, nem a *kín* szóéra, hát én az ő kedvükért és a magam ellenőrzésére megfigyeltem a középkori magyar egyházi nyelvben a *kinzás* szót is, hogy csakugyan többesben van-e, mikor a pokolbeli *kinzásról* van szó. De bizony én pokolbeli ,*kinzások*‘-at nem találtam a kódexekben:

ha valamel rez kenzafra awagy thyzre veteten-
dyk ÉrsK. 244.

Szent Zsófia asszon mondja Adrianosnak :

az [mennyei] kiral Atte foclagu [!] kenza f o d n a c
vtanna engöm meg coronaz NádK. 735.

Ugyancsak mártírról szól :

Es mynd az neep quincianushoz futa kyaltuan. hog
az fevld jndulaft zenuedneyek. Zent agota azzonnak hamylfan valo kenza faert CornK. 268.

Jézusról szól :

Mynd ethzaka nagy keferwlegheſ kenzaſt thenek rayta Érk. 92 ; a nap, es a föld attj kegöttlen kenzaſto cat elnem zenvethetic. es a köziklac kik nalatoknal természet zerent kemembec, De az ő keferű kenían ke-
nerűlven meg hafadoznac NádK. 352.

A pokolbeli kínzásról van szó a következőkben :

Mit teznec tahat az aziu faan Az az Tű raytatoc, Kic malaztnakil vattoc, es mindön gonofſaggal teljes vattoc, Bizon nem egyeb (olv. egyebet) hanem kemei kenzaſto c (olv. kénzást) NádK. 255 ;

Forfeus püspökről, mikoron utolsó napjának idejére jutván, lelkét elbocsátá, az ördögök így ítélték :

Hywſagos bezedőköt gákorta mondot es azért kenzaſnekil, es ſerelm nekil nem kel a bodogoknac előtte elni NádK. 670.

Ugyancsak ilyen kínzásról szól a következő két adat, amelyen kénzást az ördögök tesznek a pokolban :

akynzok || nem egebek hanem az ördögök kiknek adatik a bwnős kynzaſnak hatalmaſſaga ala TelK. 242—243 ; Szana nekwnk naualankat ördög miat kenzaſunkat tőruen miat vadlaſunkat halal pokol raitunk letet BatthyK. 389.

Itt van tehát a ,pokol kínzása', nem ,kínzásai' !

Az ismert fölfogás szerint az a döntő a ,pucul kinzotviatwl'-ra, hogy „az egyház nyelvén . . . a pokolnak . . . gyötrelmeiről (dolores inferni) szoktak beszélni.“ Én nem ezt tartanám ugyan döntőnek, de, íme, utána nézek, hogy a régi magyar egyházi irodalom nyelvén a híres ,dolores inferni'-t csakugyan úgy „szokták“-e emlegetni, mint a ,pokol gyötrelmei'-t ?

A kódexek írói nem ismerték ezt a szokást:

pokolnac banati kôrnôl vônek engem DöbrK. 34—35; mikoron a pokolnac faydalmi megh kôrnycôznec tegôdet SzékK. 279; Pokolnak ferelmy kernekezenek engemeth KesztK. 27; Pokolnak ferelmy kernekeztenek engemeth KulcsK. 28.

Sőt utána nézhetünk annak is, hogy a ,pokol gyötrelmei' helyett nem ,pokol gyötrelme' kifejezést találunk-e a régi nyelvben. Először is azt látom, hogy mindjárt a legelső bibliafordítás is mer egyes számú ,gyötrelm'-mel fordítani többes számú latin szót; de meg más kódexíró is:

te kœuelfegœdn[e]c igaz gœtrœlmet mœgfizetœd : iustas superbiae tuae poenas exsolves BécsiK. 90; azét ez amafod hœlen az œlœn[e]c gœtrœlmet vœuœ : Propter quod et iste, sequente loco, primi tormenta suscepit 87. Honnan œltheel az wethkœzethre onnan zenweded gœttrelmeeth. Vnde corruisti ad vicia inde iustines tormenta, ÉrsK. 207. Mendœ fœlœl getrœlem ennekem : Angustiae sunt mihi undique BécsiK. 169.

Másodszor : Jézusnak többféle kínját is emlegetik egyes számú ,gyötrelm' szóval:

wram iefus howa mennywnk el es œ felel theneked En zerethœ fyam az en gyœttrelmemre mennyunk ÉrsK. 27; Ennek wtanna az Sydok nagy kemeny werelegœkel es Hagypafokal Es egyeb gyetrelmekel nagy keferwseghel Es nagy kemenyen gyetretyk wala Mykeppen eleb Es oly ha mastan kezdetnek neky gyetrelme 46.

Harmadszor : a pokolbeli kínokat is emlegetik egyes számú ,gyötrelm' szóval:

ig menn[e]c œzec az œrœc getrœlmbœ : Et ibunt hi in supplicium aeternum MünchK. 63; œk ne iœyœn[e]c

idè a getrèlm n[e]c hēfere: ne et ipsi veniant in hunc locum tormentorum (többsz!) 150.

Negyedszer — ímhol a „pokolnak gyötrelme“, amint az egyházi nyelv írja, nem pedig „gyötrelmei“:

vontaffec az pokolna: öröke valo gõtrelmere
LobkK. 96; harmad pokolnak gyetrelmeeről
valo gondolat ÉrsK. 534.

Igen, nagyon fontos a nyelvtörténet mellett a stílustörténet is a gyér ómagyar szövegek megértéséhez. Nem elég azonban az elvet tudnunk, hanem cselekednünk is kell a stílustörténet adatainak parancsolatját: nem szabad annak ellenmondó állításokkal alapozni meg nyelvtörténeti elméleteinket. Türelemmel hallgassuk meg a HB. azon gondolatával egyező kódexhelyeket, amely gondolat nyelvi kifejezésében a HB.-ben a *kinzotviatwl* van:

zabadohad az en lelkemet pokolnak ken-
nyatul GömK. 246; Adam, es ewa firnac, es kealtyac
te el iöuetödet hoğ meg zabadohad wket pocolnac
keññatol NádK. 175; Zabadych megh enghem
pokolnak kennyatwl PozsK. 34; Heted keres ez
zenth imadlagban ymez: De zabadoh mikent (olv.
minket) gonoztol: tudña Illik binnek gonozatol: ez uela-
gon es örök kennak gonozatol: meñ lezön pocolban
DebrK. 481—482; Polkolnak mynden kenyatul,
es pokolbely ewrdewkekeknek mynden kefertety-
twl . . . meg zabadych GömK. 146.

Mindenütt az a kérdés, hogy a pokolnak „kínjá“-tól szabadítson meg az Isten, nem „kínjai“-tól. Különösen figyelemre méltó ez az utolsó imádság (GömK.). Hasonlítsuk ugyanis ezzel össze a HB.-nek ezt a mondatát:

zoboducha wt urdung ildetuitvl. ef
pucul kinzotviatwl

Az „ürdüng ildetüiftül“ ugyanaz, mint a GömK.-beli „ördögöknek kísértetüiftül“, a „pucul kinzotviatwl“ pedig ugyanaz, mint a GömK.-beli „pokolnak kénjátül“. Ugyanazon műfajnak ugyanazon gondolata majdnem ugyanazon szavakkal mind a HB.-ben, mind a GömK.-ben, rövidebben: mind a HB.-ben, mind a GömK.-ben a középkori magyar egyházi stílusnak azonos részlete van. A GömK. *kenyatul* alakja tehát, mely a *mynden* számjelző dacára is egyes számú, fényesen igazolja stílustörténeti szempontból a HB. *kinzotviatwl* szavának egyes számú voltát!

Ez alak többes számú voltát bizonyító okoskodás tehát már a kiinduló ponton el van hibázva, éppúgy, mint az 1055-diki *holmodia*-ról szóló (vö. MNy. XXII: 316—317; MNy. XXIV: 33—34). Mindegyiken a teljes fő van az egyes számú harmadik személyrag előtt: *kinzotu-j-á-túl* (> *kinzatjá-túl*) és *holmodi-(i ?)-a* (> *Halmod-ja*).*)

*) Egy munkámban (Az Ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílustörténeti magyarázata) szintén alkalmaztam az ilyen stílustörténeti módszert. E módszert az tette jogossá és eredményessé, hogy ama XIV. századelei mű stílusa és a XV—XVI. századi kódexek hasonló tárgyú műveinek stílusa között hasonlóság, folytonosság van. Egyik tudós barátom azonban helytelenítette azt, hogy én a kódexek stílusából merek következtetni az ÓMS. stílusára, holoit a kódexeket nagy idő választja el az ÓMS.-tól. Válaszom az lehetne, ha rámutatnék a XVII—XVIII. századi egyházi irodalom stílusának a kódexek stílusával való egyezéseire s ezáltal az egyházi irodalmi nyelv bizonyos elemeinek századokon át való megmaradására. Szép, könnyű, de hosszadalmas munka volna. E helyen legyen szabad fölhívnom a figyelmet arra, hogy a „pokol kinja“, „gyötrelme“ kifejezés rendes a XVI. századi versekben is:

Ugy tetszék, mint hogyha egy mennyitő kövel
Ha ütötték volna nagy hirtelenséggel,
Ördögnek, halálnak lőn szíve markában,
Rettenetességgel *pokolnak kinjában*.

RMKT. VI: 119.

Mert azért szállott reám Istennek haragja,
Krisztus tagadásért a *pokolnak kinja*.

RMKT. VI: 123.

Mert ő boldogságot vetőtte hátra,
Az örök tűznek *kinját* választotta.

RMKT. VI: 43.

Most azután kanyarodjunk vissza a tárgyas igeragozás történetéhez, melynek fejtegetését, megvallom, ott hagytam abban, ahol az egésznek nyitja van. Eljutottunk odáig, hogy a *tilutó*, *hădlăvă* ~ *tiltă*, *hallá* alakokon nem lehet személyrag, de nem szóltam arról, hogy mi viszony van a *lát*, *vet* és *lát-ja*, *vet-i* között, a *hallott*, *vetélt* és *hallott-a*, *vetélt-e* között.

Senki nem kételkedik azon, hogy a *hallott-a*, *vetélt-e* olyan személyragos alak, mint például: *hallás-a*, *vetés-e*. Kétségtelen az is, hogy a *vet-i* is olyan személyragos, mint: *szēm-i*, *nemzet-i* (= szeme, nemzete). Hát a *lát-ja* alak? (Vö. *kunyhó-ja*, *kinzotu-ja*, *magzat-ja*.)

Ezt az egy *lát-ja* alakot nem úgy elemzik, hogy: igeő + harmadik személyrag, hanem a fölszólító mód *-j-* módjével alakultnak tartják: „Ha feltesszük, hogy a felszólítónak *χ* volt a módjele (l. SZINNYEI: NyK. XXIII:463—464. és NyH.⁴), a mely később *h*-vá és *j*-vé lett, akkor azt mondhatjuk, hogy a *láss*, *vált**sa*-féle alakok abból az időből valók, a mikor a módjel *χ* volt, míg az átvonódás akkor történt, a mikor már *j* volt.“ (MELICH: A m. tárgyas igeragozás 28.). Én is úgy vélem azonban SZINNYEIVEL együtt, hogy ez a föltevés nem helyes. Mikor a *χ* volt a fölszólító jele, akkor MELICH szerint sem kerülhetett *lát-ja* alak a fölszólító módból a jelentő módba; mikor pedig a fölszólító módú **lát-χa* alakból *láss*a lett, akkor többé azért nem kerülhetett *látja* alak a fölszólítóból a jelentőbe, mert a fölszólító módú *láss*a alak fölváltván a **látχa* alakot, lehetetlenné tette azt, hogy abból *látja* alak fejlődjék a fölszólító módban. Nem kerülhetett hát a jelentő módba a fölszólító módból a *látja* alak azért, mert *látja* alak

Int azért minket *pokol kinjátul* hogy mi megröffenjünk.
RMKT. VII: 255.

Elvetve tüle *pokol kinjára* testedben, lelkedben.
RMKT. VII: 256.

Igazságnak azért te vagy bírāja,
És te lehetsz csak ezöknök ótalmok,
Jaj, jaj! mint szöl szegén bünös ellenök,
Ördögöktül mert lészen nagy gyötrelmök.
RMKT. VI: 13.

a fölszólító módban soha nem volt. (Vö. SZINNYEI: MNy. XI: 2—3.)

Lássuk csak: *fog-a* — *hallott-a*; *nemzet-e* — *vetett-e*; *nemzet-i*, *er-i*, *tűz-i* stb. — *vet-i*, *ver-i*, *űz-i* stb.: mindenütt azonosak mind a névszói, mind az igei személyragok. *Nagy-ja*, *vad-ja*, *hon-ja*, *barát-ja*, *magzat-ja*, — *hagy-ja*, *adja*, *un-ja*, *lát-ja*, *mulhat-ja* (indicativusok []): ime itt is az igei töveken ugyanolyan alakú ragok vannak, mint a hasonló hangzású névszói töveken. Egyes harmadik személyrag van itt a névszókon és harmadik személyű voltuk miatt ugyanazt a harmadik személyragot kellene várnunk az igéken is — mégis azt kellene tán hinnem, hogy csak a névszói, a *magzat-ja*-beli rag a személyrag, de már az igei, a *lát-ja*-beli ugyancsak *-ja* rag nem személyrag? Nem személyrag, hanem fölszólító módjel egy olyan fölszólító **lát-ja* alakról, amilyen soha nem volt? Miért mindez? Azért, hogy meg ne dőljön az a tétel, hogy tövéghangzó után nem következhetik magánhangzó alakú formans.

Ha ugyanis a *lát-ja* alakban éppúgy a *-ja* harmadik személyragot látjuk, mint a *vet-i*-ben az *-i*, a *íátt-a* alakban az *-a*, a *vetett-e* alakban az *-e* harmadik személyragot (ami igazán természetes dolog), akkor ez megint azt bizonyítja, hogy helyesek a magánhangzós formansú teljes töre alapított magyarázataim (vö. MÉSZÖLY: Szegedi Tud. Ktár I:24—25.): **kínzotu-é* > *kínzotu-j-a* > *kínzat-ja* (=kínzása); *Holmodi-a* > **Holmodi-j-a* > *Halmod-ja*; **látu-é* > **látu-j-a* > *látja*; **odu-é* > **odu-j-a* > *ad-ja*. Itt is, ez igék egyes harmadik személyében is, a személyrag *-ja* alakját megelőzőleg teljes tö a vocalicus formans előtt! A jelen idő tárgyas ragozása egyes harmadik személyének ilyen elemzése tehát erősíti azt a fölfogásunkat, hogy a *mundoá*, *feledevé* stb. alakokban teljes tö van; hiszen ennek a teljes tőnek olyan téren is szerepe van alaktanunkban, ahol annak ismerete nélkül helytelen föltevésekre kényszerülünk. Tudjuk, hogy már a nyelvtörténet kezdete óta nagy hangzásbeli különbség van az első hangrendű és hátsó hangrendű tárgyas alakok között a jelen idő egyes harmadik személyében: *étel-i*, *imlet-i*, de *mus-ja*; de hiszen ugyanaz a különbség általános a régi nyelvben a

névszók egyes harmadik személyű alakján is; (az ő) *nemzet-i*, de *magzat-ja*. Nyilvánvaló tehát, hogy nemcsak a *ver-i* alak személyragos tő, hanem a *lát ja* is. Ha ugyanaz a személyrag van nemcsak a *nemzet-i*, hanem a *magzat-ja* alakon is, akkor bizonyára ugyanaz a személyrag van nemcsak a *ver-i*, hanem a *lát-ja* alakon is. Ha nincsen a *magzat-ja* alakon fölszólító mód jele, akkor nincsen a *lát-ja* alakon sem. Ki tagadná azt, hogy a *lát-om*, *lát-od* ragja ugyanaz, mint a *magzat-om*, *magzat-od* ragja? Akkor pedig hogyan lehetne a *lát-ja* ragja más eredetű, mint a *magzat-ja* ragja? És hogyan magyarázhatnánk meg a *lát-ja* alakot előbbi **látu-j-a* nélkül s a *kinzat-ja* (= 'kínzása') alakot a HB.-beli *kinzotu-j-a* nélkül?

Egyik próbája a *látja* alakról adott véleményünk helyes-ségének az, hogy meg tudjuk-e így magyarázni a tárgy-as ragozásnak eddig eléggé meg nem magyarázott alakjait. Köz-hellyé vált már, de sokan hibás értelemben ismételtetik, hogy a tárgy-as személyragozás azonos a birtokos személyragozással, vagy pláne a birtokos személyragozás alakjaiból lettek a tár-gyas igeragozás megfelelő személyragú alakjai. Olyan tévedés ez, mely ellenkezik a nyelvtörténeti fölfogással. Tudjuk, hogy kezdetben, a névszó- és igekategória különváltá előtt, a sza-vakhoz hozzájárult az első és második személlyel való kap-csolat kifejezésére az első- és második személy neve: *lát-én*, *kunyhó-én*, *lát-te*, *kunyhó-te*. Ezekből lettek egymás mellett, tehát nem egyik a másiktól: *láto-m*, *kunyhó-m*, *láto-d*, *kunyhó-d*. Hiszen a *lát-én* és *kunyhó-én* szerkezetek megvoluta után történt csak meg az ige és a névszó különválása, tehát ezzel együtt az igei és névszói (v. birtokos) személyragozás kifej-lődése, illetőleg ősbibb fokon az ígéhez mint ígéhez, a név-szóhoz mint névszóhoz a személynévmásnak hozzáfűzése bizonyos kapcsolat kifejezésére. A mai nyelvtörténeti fölfogás önmagával jutna ellentétbe, ha tagadná azt, hogy a később névszókká vált szavakhoz még mai értelemben vett névszói voltuk előtt hozzáfűződtek a személynévmások a névszó je-lentette fogalom és a személynévmás jelentette személy között levő kapcsolat kifejezésére. A *látom* típus tehát, mely ma már tárgy-as ragozású, nem keletkezhetett a *kunyhóm*-típus hatására, mely ma névszói, illetőleg birtokos személyragozási

alak. A *látom* típus azokkal a *-d*, *-nk*, *-tok* ~ *-tők* ragos társaival együtt, amelyeket ez értekezésemben a tárgyas ragozásról már szóltamkor felsoroltam, a tárgyas ragozás keletkezte előtti ősi alakok.

Hogy keletkezett tehát a magyar tárgyas igeragozás? Erre még mindig nem feleltem, mert a *lát-ja* igealak ragja eredetének tisztázása előtt (ez egy lényeges dologban voltam MELICHTől eltérő véleményen) nem felelhettem. Most megkísérlem.

Kimutattam már, hogy nyelvlélektani okból nem volt az igeragozásban a harmadik személynek még akkor ragja, amikor már volt az első és második személynek. Így volt ez, mint nyelvünknek és a rokon nyelveknek jelenségei mutatják, a névszói (v. birtokos) személyragozásban is. Az *én-sarka-m* vagy *sarka-m*, a *tő-sarka-d* vagy *sarka-d* helyett nem mondhatjuk azt, hogy: **én-sarok*, **tő-sarok*, de a *csizma-sark-a* (< **csizma-sarok-ő*) helyett ma is mondjuk még, hogy: *csizma-sarok*, személyrag nélkül. Tudjuk, hogy még gyakoribb más nyelvben, például a vogulban, a harmadik személyű birtokviszonynak személyragtalan összetétellel való kifejezése. Megvan az *ājkā-kβol* birtokviszonytípus is az *ājkā-kβol-ä* típus mellett, de ismeretlen az **am-kβol*, **nar-kβol*, hanem mindig személyraggal mondják: **am-kβolā-m*, *nar-kβolā-n*. Nyilvánvaló, hogy a *csizma-sarok* szerkezet az eredetibb, nem a *csizma-sark-a*, valamint az *ājkā-kβol* eredetibb, mint az *ājkā-kβol-ä*. Nagy tévedésből indulnak ki tehát azok, akik a tárgyas igeragozás megfejtését arra az észleletre alapítják, hogy a vogulban „szorosabb az összefüggés a tárgyas és birtokos, mint a tárgyas és alanyi ragozás között” (Fokos: A vogul-osztják tárgyas ragozásról 10). Tévedés tudniillik azt mondani, hogy a vogulban így van a birtokos ragozás: *kβolām*, *kβolān*, *kβolä*. Nem! Emígy van: (*am*) *kβolām*, (*nar*) *kβolān*, (*ājkā* vagy *ēkβä* vagy *χān* vagy *lū* stb.) *kβol* vagy pedig > *kβolä*. A 3. személyű birtokosnál kétféleképp van! Természetes az is, hogy nyelvtörténeti fejtegetésben az eredetibb alakból kell kiindulnunk. Tehát így kell összehasonlítást tennünk:

Birtokos ragozás.	Alanyi ragozás.	Tárgyas ragozás.
<i>kβolam</i>	<i>mineγ'im</i>	<i>rātilam</i>
<i>kβolan</i>	<i>mineγ'in</i>	<i>rātilan</i>
<i>kβol</i> (ragtalan)	<i>mini</i> (ragtalan)	<i>rātitā</i> (ragos)

Kiderül tehát, — ha nyelvtörténeti módon gondolkozunk — hogy a vogulban a birtokos ragozáshoz nem a tárgyas, hanem az alanyi igeragozás áll közelebb. Hogy pedig a magyarban milyen viszony van a birtokos személyragozás és a tárgyas igeragozás között, nem úgy tudjuk megítélni, ha csak a *váram*-, *várom*-féle alakokat hasonlítjuk össze, hanem úgy, ha számba vesszük az ilyen alakokat is:

Tárgyas igerag.	Alanyi igerag.	Birtokos személyr.
lát-juk	lát-unk	család-unk
lát-játok	lát-tok	család-tok
látt-uk	látt-unk	hát-unk
láttá-tok	láttá-tok	lába-tok
lát-ók	látá-nk	ládá-nk

Hogy kerültek ezek a tárgyas alakok a tárgyas ragozásba, ha az a birtokos személyragozásból lett? És ezek az alanyi alakok, hogy lettek alanyiak? Nincs, aki kellően megokolná! Nagy tévedés tehát a tárgyas igeragozást birtokos ragozásnak fogni föl. Mind a névszón, mind az igeen párhuzamosan fejlődött ki a személyragozás úgy, hogy az első és második személyrag hamarabb fejlődött ki, mint a harmadik személyrag. A *csizma-sark-a*, *ember-kunyhó-ja* eredetileg így voltak elemezhetők: **csizma-sarok-ő*, **ember-kunyhó-ő*. Az *ő* nyomatékosan rámutatott az összetételnek előtagjára, ismételve mintegy azt, hogy a *kunyhó*-nak *ő*-vele, az *ember*-rel van kapcsolata. A névszói harmadik személyrag tehát rámutató, nyomósító értékben fejlődött ki. Hiszen ilyen szerepe ma is gyakori a vogulban s más finnugor nyelvben is. Az eredeti *lát-ember* vagy *ember-lát* összetételek közül az utóbbi szerkezethez járulhatott hozzá később, az ilyen összetételnek szintén előtagjára mutatva, az *ő* névmás: **ember-lát-ő*, s ebből lett az *ember-lát-ja*. Így lett, később, mint a *láto-m*, *láto-d*, később lett ezeknél, mondom, az ősi *lát* alak mellett a *lát-ja*, illetőleg ennek többese, a *lát-já-k*. Valamint a többi

olyan alakok is, melyeknek személyragja személynévmásból lett, nem voltak eredetileg csak tárgyas ragozású alakok, éppúgy nem lehetett kezdetben a *lát-ja*, *lát-já-k* sem. Bizonyítják ezt a permi és más finnugor nyelvek harmadik személyragos, de nem tárgyas ragozású igéi is. Megtörtént azonban a kezdetben azonos szerepű páros alakokkal, a *lát* ~ *látja* és **lát8k* (vident) ~ *látják* alakkal az, hogy különböző alakjuk miatt különböző szerepre különültek szét. A *lát* és **lát8k* > *látnak* alaknak jutott az a szerep, melyet ma alanyi ragozásnak nevezünk, a *látja* és *látják* alaknak pedig az a szerep jutott, amelyet ma tárgyas ragozás néven emlegetünk. Ha a mostani magyar tárgyas ragozást összehasonlítjuk a vogullal és az osztjakkal, akkor azt tapasztaljuk, hogy a mi tárgyas ragozásunknak az alanyitól megkülönböztető sajátságai közül egyetlen-egyet találunk meg a vogulban és az osztjákban, de azt az egyet (ugyan nem minden nyelvjárásban) megtaláljuk, hogy tudniillik a tárgyas ragozású harmadik személy, eltérően az alanyitól, a személynévmásból lett személyraggal van ellátva. Ez a jelenség tehát, mely a magyar tárgyas ragozás kezdete, az osztják-vogul-magyar nyelvegység korából való. Az osztják-vogul-magyar nyelvegység korában kezdődött a külön alanyi és külön tárgyas ragozás azzal, hogy a harmadik személyben az ige ősbibb, személyragtalan alakja lett az alanyi ragozású, ellenben az újabb, személyragos alak, a tárgyas ragozású lett. E közös sajátság keletkezése után történt meg a magyar nyelv különválása s ezután már a mi tárgyas ragozásunknak többi személyei mind az osztják, mind a vogul nyelv megfelelő szerepű igealakjaitól eltérően fejlődtek ki. Még pedig hogyan?

Az eddigiek után megállapíthatjuk, hogy a jelentő mód jelen időben a magyar tárgyas igeragozás kezdete ilyen szerkezetű volt:

láto-m	verë-m
láto-d	verë-d
<i>lát-ja</i>	<i>ver-i</i>
látu-nk	verü-nk
lát-tok	ver-tëk
<i>lát-ják</i>	<i>ver-ik</i>

Tudjuk, hogy az ige harmadik személye milyen erős hatással van a többi személyű alakokra; érthető tehát, hogy a *lát-já-k* hatására a *lát-tok*-ból, *lát-já-tok*, a *ver-i-k* hatására a *ver-ték*-ből *ver-i-ték* lett.

<i>láto-m</i>	<i>verë-m</i>
<i>láto-d</i>	<i>verë-d</i>
<i>lát-ja</i>	<i>ver-i</i>
<i>látu-nk</i>	<i>verü-nk</i>
<i>lát-játok</i>	<i>ver-itek</i>
<i>lát-ják</i>	<i>ver-ik</i>

A mult időben a tárgyas ragozás — az eddigiek szerint — szintén a harmadik személyben kezdődött:

<i>látta-m</i>	<i>verte-m</i>
<i>látta-d</i>	<i>verte-d</i>
<i>látt-a</i>	<i>vert-e</i>
<i>látta-nk</i>	<i>vertü-nk</i>
<i>látta-tok</i>	<i>verte-ték</i>
<i>látt-ák</i>	<i>vert-ék</i>

A *látták* hatására lett a *láttatok*-ból *láttátok*, a *verték* hatására a *vertetek*-ből *vertétek*:

<i>látta-m</i>	<i>verte-m</i>
<i>látta-d</i>	<i>verte-d</i>
<i>látt-a</i>	<i>vert-e</i>
<i>látta-nk</i>	<i>vertü-nk</i>
<i>látt-átok</i>	<i>vert-éték</i>
<i>látt-ák</i>	<i>vert-ék</i>

A tárgyas elbeszélő mult alakjai az egyik paradigma szerint (vő. Sz. MOLNÁR CorpGr. 196) nem egyebek, mint a tárgyas ragozás előtti alakok:

<i>látá-m</i>	<i>veré-m</i>
<i>látá-d</i>	<i>veré-d</i>
<i>látá</i>	<i>veré</i>
<i>látá-nk</i>	<i>veré-nk</i>
<i>látá-tok</i>	<i>veré-tek</i>
<i>látá-k</i>	<i>veré-k</i>

A föltételes jelent nyelvünk nagy területén szintén kikerülte a tárgyassá válás, vagyis a harmadik személynek megszemélyragosodása. Némely nyelvterületen azonban ma is kap és mint láttuk, a régi nyelvben is kapott személyragot a föltételes jelen harmadik személye, még pedig a régi nyelvben az ország több vidékén, mint most:

látná-m	verné-m
látná-d	verné-d
látná v. látná-ja	verné v. verné-je

A harmadik személyrag többfelé nemcsak az első hangrendű szavakon *-i* (*szēm-i*), hanem a hátsó hangrendűeken is (*láb-i*). Így a *látná-ja* mellett a régi nyelvben, mikor még a föltételes jelen egyes harmadik személyének személyragos alakja gyakoribb volt, előfordul a *látná-i* vagy *látná-j-i* (*-ii*), *verné-i* vagy *verné-j-i* (*-ii*) alak is:

hog ez vrnak meg mondhatnay az ev dolgaat
CornK. 315; Tahat adateek aldomas az nepnek, hog
valaky az templombol az fevldet ky hordanay, vala-
meny penzt az fevldben lelne, az mynd evue lenne 192;
mert twd n ay mynt fogtanak Engemet Lev. Közl. IV:
94); meg vadolyak vala, hog evmagat hazontalanna ten-
ney az zerzetnek Szt. Dom. 238; hog zeret tenney
Levt. Közl. IV: 95. (Lásd még MELICH: Tárgyas igerag.
40—41.)

Ezek az alakok tehát, mint már a *kwldei* adatról írt fejtegetéseimből is következik, nem „közvető” alakok a *-ná* és *-nája* végzetű alakok között. Világosan mutatja ezt az is, hogy a többes számú harmadik személy nemcsak *-náják*, *-néjék* végzetű, hanem *-náik*, *-néik* vagy *-nájik*, *-néjik* végzetű is (vö. MELICH Tárgyas igerag. 42), már pedig ez utóbbi többes végzetek föltételeznek *-nái* ~ *-náji*, *női* ~ *-néji* egyes számú végzeteket.

látná-nk	verné-nk
látná-tok	verné-tök
látná-k v. látná-ják	verné-k v. verné-jék
v. látná-jik	v. verné-jik

Könnyedén oda szokás vetni, hogy a *lába* helyett a *lábi* újabb alakulás (vö. MNy. XXII: 311); így megtörténhetik, hogy némelyek *írnája* helyett *írnáji* alaknak XVI. századbeli voltát lehetetlennek tartják. Ilyenek figyelmébe ajánlom azt, hogy már a XVI. századból előbukkan a *vágati*, *kiálti*, *bocsáti* is *vágatja*, *kiáltja*, *bocsátja* helyett:

Azonközben az Úristen azt teszi: — Angyalokkal mind pokolra *vágati*, — Mindörökkön örökké ott gyötreti, — Azmiképen akkor őket béveti. RMKT. VI: 45; az gyermekek mind egészségben vannak, Lőrincz s Babka Kdnek szolgálatját ajánlja, Kata választig kiálti (kyatty) Kdet. 1560. okt. 14. Bakith Anna lev. MLt. II: 26—27; Én édes uram írtam vala Kdnek Horváth Benedek által, hogy Kd prokátor vallásért két papot küldene; nem szűkes, mert asszonyom el küldött érte és azt írja, hogy mindjárást hozzám bocsáti. 1560. okt. 15. Bakith A. MLt. II: 28.)* TÓTFALUSI MIKLÓS írja (1683; CorpGr. 624): Sciunt in octavo Praecepto *vò Ne lopi*, non pronunciari sic, *Ne lopi*; sic cetera *rágj*, *morogj*, *vakarj*, *szabj*, *rakj*, *teremj*, etc. non hoc modo pronunciari: *rági*, *morogi*, *vakari*, etc. igitur clarum est, nostram scriptionem nullatenus patrocinari pronunciationi Circum-Cassovianae adi, *mondi*, *tapodi* etc.

Némely nyelvjárásban a *látánk* alakot, mely a *látám*, *látád*, *látá* paradigmában eredetibb többes első személyű alak, később kiszorította a tárgyas szerepben a *látók* alak, mely a régi nyelvben is gyakori. Ez alaknak HORGER adta meg helyes magyarázatát egyik kitűnő tanulmányában, melyben igeragozásunk kialakultának elvét tisztáozván, kimutatta többek közt, hogy a tárgyas ragozásbeli *lát-ók* nem egyéb, mint *látó-k*,

*) A *bocsáti* személyragos voltát bizonyítja a *bocsátja*; a kódexekben *tenney*-féle alakok személyragos voltát bizonyítják a *ténneje*-félék. A *kwldey* alak azért sem lehet személyragos, mert nincsen meg ennek bizonyosságára a *küldéje* alak. A *tenney* személyragját azért nem szabad *j*-nek olvasni, azért kell *i*-nek olvasni, mert a *bocsáti* ragja *-i* alakot mutat s *-i* a személyrag a *nemzetui*-féle régi alakokon is. (Másképp SZINNYEI: MNy. XI: 5.)

a *látó* igenév többes jellel ellátott alakja (Csengery Emlékönyv 186). Tudjuk, hogy a *bíró* igenévnek *bírá-* változata is van a *bírá-k*-ban s a *való* igenévnek *valá* változata az ómagyar és középmagyar korban. Tudjuk, hogy az elbeszélő multnak igetőve, a *hallá*, nem egyéb, mint igenév, még pedig a *való* ~ *valá* stb. változatok vallomása szerint a *halló* igenév változata. Ha tehát a *halló* igenév is benne van az elbeszélő mult ragozásában, akkor ebben a szerepében azt éppúgy nevezhetjük mult idejű igetőnek, mint a *hallá* igetőt. Mondhatjuk tehát úgy is, hogy HORGER kimutatta azt, hogy az elbeszélő mult tárgyas ragozásának többes első személyében a *látók* nem egyéb, mint a mult idejű igetőnek többes *k*-val ellátott alakja. A *látánk* — *látók* hatására lehetett a *látnánk* — *látnök*, a *látók*- és *látnök*-ból pedig bizonyára a tárgyas *j*-s alakok hatására a ritkább *látójok*, *látnójok*.

Ama többes első személyű *látók* alak adhatja meg a magyarázatát a szintén többes szám első személyű *látjuk* és *láttuk* alaknak. Helyes az a fölfogása MELICHNEK (HORGER is elfogadja), hogy a tájnyelvi *látuk* ,videmus id' alak eredetibb, mint a *látjuk* (Tárgyas igerag. 8—9). Ez a jelen idejű *látuk* ,videmus id' és a mult idejű *láttuk* ,vidimus id' nem magyarázható meg a *látunk* < **látu-muk*, *láttunk* < **látu-tu-muk* alakokból valamely más alak analogiás hatására. Ha tehát már úgy tapasztaltuk, hogy a tárgyas ragozás egyik mult idejű sorában a többes első személy nem egyéb, mint többes jelű, mult idejű igető (*látó-k*), szét kell néznünk, hogy a másik mult idejű ragozási sorban nincsen-e olyan többes jelű, mult idejű igető, mely hangtanilag egyezik a *láttuk* alakkal. Kétségtelen, hogy a *t*-s mult idő jele eredetileg egyszerű *t* volt, tövéghangzó pedig a hátsó hangrendűeknél *u* hang. Tehát a mai *láttak* ,viderunt' valamikor így hangzott: **látu-tu-k*. Ebből szabályszerűen válhatott: *lát-tu-k* — ime itt vagyunk a többes első személyű *láttuk* alaknál, mely e hangtani egyezés és a *látók* jelentéstani analogiája szerint szintén mult idejű igető többes *k*-val. Ha tehát már mind a két mult időben a tárgyas ragozás többes első személye az igető többes *-k-s* alakjának bizonyult, akkor ez analogiák után azt is várhatjuk, hogy a jelen idő tárgyas ragozású többes első

személye is *-k* többes jelű igető. Fordítson vissza az olvasó értekezésem azon helyére, ahol a jelen időnek tárgyas ragozás előtti sorát összeállítottam. Ott láthatjuk, hogy a többes harmadik személy eredetileg nem a mai *lát-nak* volt, hanem az igető többes alakja: **lát-s-k*, *u* tövéghangzóval: **látu-k*. Ime tehát kiderül, hogy a *látuk* 'vidimus id' alak is (mely, ismétlem, eredetibb a *látjuk*-nál) olyan szerkezetű, mint a *láttuk* és *látók*, vagyis a megfelelő idejű igetőnek többes jellel ellátott alakja. A *látom*, *látod*, *látja*, *látunk* stb. sort tehát ez követte:

láto-m
láto-d
lát-ja
látu-k
lát-játok
lát-ják

Ezután következett az, hogy a *lát-ja*, *lát-játok*, *lát-ják* hatására a *látuk*-ból is *látjuk* lett.

láto-m
láto-d
lát-ja
lát-juk
lát-játok
lát-ják

A tárgyas alakok kérdése tehát úgy áll, hogy voltaképpen nem is ezek megfejtése okozza a nagyobb bajt, hanem nagyobb fejtörést okoznak azok az alanyi ragozású alakok, amelyek nem személynevekből lett személyragokkal vannak ellátva. Ezekkel azonban itt nem vesződöm. A tárgyas ragozást azért kellett bolygatnom, mert ki kellett derítenem a benne levő *j* elem eredetét, rá kellett mutatnom arra, hogy a *látja* alakban ugyanaz a keletkezésű *j* hang van, mint a *kínzotu-j-á-túl*-ban, vagyis hiatustöltő *j* (i). Hogy a *kínzotu-játúl*, *holmodi(j?)a* általam adott magyarázata helyes, ennek egyik bizonyítéka az, hogy ilyen alapon, íme, meg lehet értenünk a magyar tárgyas igeragozás *-j-* elemét is, melynek eredetéről most tudósaink egymással meglehetősen ellenkező

véleményen vannak. A *kínzotu-j-á-túl* teljes töve és hiatus-töltő *-j-*je pedig igazolja a *tiluto-á-ról*, *hädlä-v-á-ról* stb. adott magyarázatomat.

Ezt igazolja az *el-é* HB.-beli változata, az *ele-v-é* is, melyben szintén tövéghangzós teljes tö van s az után hiatus-töltő *-v-* s az után a magánhangzó alakú formans. Mivel pedig az *ele-v-é*-vel akarom támogatni a *tiluto-á-t*, *hädlä-v-á-t*, *felede-v-é-t* stb., újra megtámogatom magát az *ele-v-é-t* is.

Erről szóló értekezésemben kifejtettem, hogy nyelvtudósaink a HB. *eleve* szavát azért magyarázták rosszul, mert a PrayK.-nek a HB.-del egy lapon levő *„primum Adam“* = *„első Ádámot“* kifejezését rosszul így értették: *„először Ádámot“*. Azt írtam többek közt ez értekezésben (MNY. XXII: 86): „Mi az értelme tehát a HB. ezen mondatának: *„Menyi miloftben teremteve eleve miv ifemucut adamut“*? Láttuk a rokon latin szövegeknek ezeket a kifejezéseit: *„ille primus Adam“*: *„amaz első Ádám“*; *„primum Adam patrem nostrum“*; *„az első Ádámot, a mi atyánkat“*; *„primi parentis nostri . . .“*: *„a mi első*) atyánk . . .“* Nyilvánvaló tehát a HB. kérdéses mondatának értelme: *„mennyi malasztban teremte a mi első*) atyánkat, Ádámot“*. Nyilvánvaló, hogy: *eleve* = *„primus“* = *„első“*. Az *eleve miv ifemucut* szórendje ugyanaz, mint ennek a szórendje: *mend w bunet* = *„ő minden bűnét“*.“

Mivel tehát az *eleve* magyarázata a *„primus Adam“* = *„első Ádám“* kifejezés megvoltán és az egyházi nyelvben ismert voltán fordul meg, most erre újra rátérek. Mivel mai nyelvtudósaink, akik bizonyára többet tudnak a latin nyelvből, mint a középkori magyar papok, nem tudták megérteni a *„primum Adam“* accusativust, kérdés: mi jogon állítom én a HB. szerzőjéről azt, hogy az a *„primum Adam“*-ot jól értette és nem fordította a *„primum“*-ot *„először“* jelentésű *eleve* szóval, hanem helyesen fordította *„első“* jelentésű *elevé* szóval? Azért állítom ezt, mert igaz ugyan, hogy nyelvtudósaink a középkoriaknál jobban ismerik a latin nyelvet, de nem ismerik olyan jól a bibliát. A régi keresztyén magyarok, nem is éppen tudósok, jól tudták, hogy — mint rámutattam — Ádám atyánk

*) Az idézett értekezésben sajtóhibából: *elő*.

azért első Ádám, mert Pál apostol Krisztust a *novissimus* Adam-nak nevezte, az új Ádámnak. Pál apostol illető helye alapján állítják mindig szembe az egyházi írók az új Ádámot, a második Ádámot, régiesebben más Ádámot az első Ádám-mal:

Mert miképen adam: ez uilagnak terömtelenek utanna: hatod napon terömtetek: mint moises iria: első könuenek első rezeben Ezönkepen az mas adamnak: urunk cristuľnak: ez uilagnak terömtelenek utanna: hattodezör eztendöbe kelle ez uilagra lóni TihK. 222; Maria lón a terömtö föld, Kiböl mas adam terme NagyszK. 353; A' mint-hog azért minden emberek, a' természet-szerént-való élet-, és erő-szerént, a' nemzésnek hoszszú folyása-által, Ádám-túl származnak: azonképpen, az Anyaszentegyháznak minden Tanítói, a' természetet felyül-múló hatalom-szerént, az Egyházi szolgálatra rendelésnek, és fel-szentelésnek hoszszu rendi-által, az Ur Kristustúl származók, a' ki Második Ádám (Veresmarti M.: Tanáchkozás. 1640.— 60. l.); A' Felséges mindenható Izent ISTEN, a' ki teremtette az első embert Ádámot a' maga Izeníséges képére, az ő Párjával Éva Afzfonnyal egyben: tégyen titeket újj teremtett állatokká, ama' második Ádám-ban a' KRISTUS JÉ'SUSban.*)

Az első Ádám-ot nemcsak XVI. századi kódex, nemcsak XVII. századi prédikáció, hanem magánlevél is emlegeti:

zykleegh leen efmeg az zepletelen zyz maryatwl
wy Adamnak zylethny, hogy mykeppen az kygyo az

*) A' maga kegyességéért mind e' világon, mind a' más világon, jutalmat vett, áldott emlékezetű néhai méltóságos vajai Vai Judith aszszonynak Vass Dániel úr' árva özvegyének meg-hidegedett tetemeinek koporsóban való tétettetésére készített Praedikátzio mellyet, a' serkei meg-szomorodott udvar-házban el-mondott Zádorházi Betes Jó'sef a' serkei réform. eklésiának tanítója, MDCCLXX. Böjtelő Havának 23-dik Napján. —D2 l.

az a' Satan az yz feldből zyletet emberit meg győzee azonkeppen az ma'lyk zylethnek myatta meg győztethneek. Es mykeppen es el few Adamot meg győzee kewanlaghnak es torkoffagnak myatta paradyczomba, azonkeppen az ma'lyk Adamtwl meg győztethneek beytelween az pwztaba ÉrsK. 188; Mint jóakaró sógor uramnak, Kdnek ajánlom böcsülettel való szolgálatomat! — Szerencsés sok jókkal, hogy Isten megáldja és minden történhető szomorúságoktól védelmezze Kdet, szívből kívánom. Minthogy az világ teremtésétől fogvást az mindeneket megemésztő idő, Istentől az ő meghatározott idejében kedvezés nélkül mindeneket szokott vala megemésztetni, kit is az mindennapi bőséges szomorító példákkal els ő Ádám atyánk bűnéért rajtunk is naponként ezt mutatja és bizonyítja. Melyet midőn az én kedves édes öcsém, néhai nemzetes Lipóczi Keczer Klára aszszony is, néhai nemzetes Merse-Szinnyei Miklós uram özvegye, özvegységének csaknem ötven, életének pedig hetvenkettedik esztendeiben el nem kerülhetette volna, szükséges volt hoszszas és sok szenvedésének fájdalmait élete változtatásával is jelen 1695-ik esztendőnek, boldogaszszony havának nyolczadik napján, ájtatos és buzgó imádsági között, Istentől vett lelkét azon teremőjének megadni... Lipóczi Keczer Anna MLt. II: 395; Mélt. Gróf Tzegei VASS ÁDÁM Ur', tégye az ISTENi Kegyelem Nagyságotat olly Vas öfzlopá, a' minemüvé tette vólt az ő vezedelmes időre készített Prófétáját Jérémiált. Tégye olly' Ádámmá, kiben a' második Ádámnak Képe, rontsa el az első Ádám' Képét, és sokkal bővebb részt végy az elevenítő Ádámtól, mint a'tól vettél, a' ki az halálra gyümölcsözött.*)

*) Vallást tévő Isten szolgálójának, néhai méltóságos vajai VAL JUDITH aszszony ő nagyságának. Néhai méltóságos Tzegei Vass Dániel ur ő nagysága' kegyes özvegyének Utolsó tífzte/ség tételére; és az egyben fereglett Uri fokaságnak fel-/erkentésére, fzent Pálnak, Felix előtt mondott nemes Vallás-tételéről tett Halotti Tanítás; Szathmári Paxi Abrahám által. A' Serkei gyá/zos fzinben, 1770-dik Esztendőben. Szent Jakab Havának 8-dik Napján. — I. I.

Az „eleve miv ifemucut adamut“ kifejezés tehát ezt jelentí: „a mi első atyánkat (v. szülönket), Ádámot“. Ez a kifejezés jól ismert a kódexek nyelvében:

Ezeketh mykoron hallotta uolna az elfew attyank adam ÉrsK. 112; Ezönkeppen ten adamnac első afancnac GuaryK. 89; az mi első zillenk adam TihK. 73.

Jusson eszünkbe, hogy igen sok kódexben a „primus“ még nem *első*, hanem *elő*:

Valanak ked első: erant autem primi BécsiK. 49; Elő hónapban: Mense primo 55; Elő Simon: Primus Simon MünchK. 30; Es valamel akarand tū kö-zöttetek első lenni: Et qui voluerit inter vos primus esse 51; Ez az első parāčolat: Hoc est... primum mandatum 55; zèrètic az első vlő hefeket: Amant... primos recubitus 56; zerzednec elew kezdetiben JókK. 13; Valaki iduözölni akar mindennel első dolga ez hoğ tarčon közönlegel hitöt DöbrK. 56; egiptomnak első zvlöttet 212; első zilöttökel özve 214; első vafar-nap adventban 313; latvan mi nemmen: első heft valo-gat[na]nak vačorakon 376; hvívetnek kedeg első napian 432; az vtölő tevölges gonozb lezön az első binnel NádK. 301; Elew Lekczee FestK. 233; Elew pfalmos 364; zentlelek elen valo bwnwkbe, kyk ymezek azok, Elw ketflegben eses... malik batorlag... Harmadik, es mert igafagnak ellene mondas VirgK. 11—12; Miert te ennekem elw mondasomat megh nem akarad tened, vgy hogy elfw zomra nem engedél 69; ez keralne azzon első ezfendebe fogada a keraltwl DebrK. 297; a bin harmaat tezön embörnec Elő hoğ valamitől meg tartoztat 417; Neğ vağon ky loha meg nem teer: Elő zozat: Malod zyzeleg: Harmad az: ydö Neğed: yfiufag 421; ky meg were egyptomoth w elew zyletewel KeszthK. 375; elew pfalmus 414; Napnak első oraian ÉrsK. 39; the zerelmedet napnak első ydeien meg mwttatad 41;

Elő legy mondathyk Iftheny ayandeekozafnak Malod belől walo őthleefnek Harmad bathorfaaghos Idwezweleefnek 150; Elew keeres mondatyk zentelteffek te newed ÉrsK. 163; Elew oran 307; zent peter elő könywenek V rezeben 531; az ew elew fogadafat meg nem telyelyttete wolth 584; az Credonac elő rezeből háromra yndoywtatonc NagyszK. 315; Ez a pater nofterben elő keeres 339; Azert tevrueen zerent valasztateek apatta frater mathe, ky elew es, vtolfo es Szt. Dom. 30; Elew tykzokoron Marg. L. 96.

Természetes tehát, hogy az ,első ember', a mi ,első atyánk', a kódexek nyelvén, ,elő ember' és ,elő atyánk' volt:

wed ezedben yol az elew embert adamot
ÉrsK. 382; Adamot... teremte vr iften eelő (olv.: elő) a fankot DöbrK. 430.

A ,primus' elő-nek volt elé változata is:

Primus (az elee) dixit illi Sermd. II: 41;
Prima jactura (ele kar) [ele vezet] II: 249.

Tehát Ádámot nemcsak ,elő atyánk'-nak, hanem ,elé atyánk'-nak is emlegették. Azt meg tudjuk, hogy az elő- ~ elé- ige-
kötőnek előve < elővé és eleve (Husszita Bibl.) < elevé változatai is vannak a régi magyar nyelvben. Most csak ezekre figyeljünk:

Soc hamis tanok előue
iőuenec Előzer keth hamis
tano elő alla NádK. 204.
angol[u]cnoc corat [ha]-
mar ele mulha[ífa] KT. II.

Feeldy kyralyok elewe
allanak KeszthK. 2.

ewt mely Sebeyt ele-
wee (olv. elevé) wetwen
ÉrsK. 350.

Ha tehát az ige-
kötő elé-nek van elevé változata, a ,primus'
elé-nek is várhatunk elevé változatát. Ha úgy is emlegette a
régí nyelv Ádámot, mint ,elé atyánkat', ,elé ősünket v. ősen-
ket' (vö. MÉSZÖLY: MNy. XII: 7), akkor bizonyára úgy is

emlegették, mint *„elevé ösénket‘*, *„elevé miu isémüküt‘* — ime, ha nem volna is meg a HB. *eleve* olv. *elevé* *„primus‘* szava, akkor is ki lehetne következtetni nyelvünk más adataiból: ennyire beleillik a HB. *elevé* alakja is, mint minden más nyelvjelensége, eddigi nyelvtörténeti ismereteink rendszerébe. Ha pedig a HB. *eleve* írású szavának *„primus‘* a jelentése és *elevé* a kiejtése, akkor igen kíváncsi vagyok arra az eljövendő magyarázatra, mely ezt a szót meg tudja magyarázni úgy, hogy meg ne lássa benne senki a véghangzós, teljes *ele-* tőt, az ehhez járult magánhangzó alakú *-é* formanst és a kettő között termett, inetymologicus *v* hangot. Ha pedig a *„primus‘* *elé-*nek a HB.-ben *elevé* változata van, mi lehetne ugyanazon nyelvemlékben a *veté-*nek, *terümté-*nek, *hallá-*nak stb.? *Vetevé*, *terümtévé*, *hádlává* stb. Igeragozásunk történetéből nem rekeszthetjük ki a HB.-nek ezen igealakjait s ezeket nem magyarázhatjuk meg az *eleve* szónak elemzése nélkül; az pedig nem sikerül, ha behunyjuk szemünket a HB. latin forrása előtt.

Ezek a *tilutoá-*, *terümtévé-*féle alakok tehát eredetük szerint, amint láttuk, személyragtalan igenevek. Tudjuk azt, hogy az igenév nemcsak igei állítmány lehet, mint az igei személyragozási sor egyik tagja, hanem lehet a ragozási soron kívül a mondatban tulajdonságjelző is. Nemcsak azt mondhatjuk, hogy: *„az ember tanult‘*, hanem azt is: *„tanult ember az‘*. Főlöské a rokon nyelvekbeli sok efféle példára hivatkoznom, hiszen ebben SETÄLÄ és SZINNYEI rávonatközö fejtegetései óta mindenki egyetért. A *terümtévé-*féle alakról adott magyarázatom helyességét mutatná tehát az, ha ilyen alakot megtalálnánk mint tulajdonságjelzőt is. Hát hogyne találnánk meg, még pedig éppen a HB.-ben: *„Hadlaui choltat terumteve iften tvl‘* olv. *„hádlává xoltát terümtévé istentül‘* értsd: *„hallá holtát teremő istentöl‘*.

A *terumteve* alakra is van egy szerintem téves elmélet, mely azt mondja, hogy az *e* a szó végén, itt is személyrag, mely az igenévhez járult: *terümtév-e* = *„teremtő-je‘*; tehát az egész mondat ezt jelenti: *„hallá holtát teremője Istentöl‘*. Latolgassuk ezt az elméletet mind nyelvtörténeti, mind stílus-történeti szempontból.

Könnyedén át szokás siklani ezen az állítólagos, terem-
tője Isten' kifejezésen. Újabban úgy, hogy nem is tesszük
szóvá, magyarul van-e mondva ez, vagy logikául: ,teremtő-je
Isten'. Régebben úgy, hogy legalább előhozták a ,fele király-
ság', ,fia veréb', ,java része' — no, toldjuk meg: ,alja ga-
bona' kifejezéseket. Lassabban és óvatosabban a „jól meg-
alapozott" elméletekkel! Mikor én a XV., XIV. század nyelvéből
következtetek a HB. nyelvére, akkor ellenem az hozatik föl,
hogy a XV., XIV. század nyelve nem irányadó a HB. nyelv-
vének megítélésénél, mert a HB. a XIII. századból való.
Csodálatos, hogy néha a XIX. század nyelve is irányadó a
HB. nyelvére! Tudnunk kell ugyanis, hogy azok a ,fia veréb'-
féle kifejezések megvannak ugyan a XIX. század nyelvében,
de nincsenek meg a régi magyar nyelvben. A régi magyar
nyelvben sem, nem hogy a régi egyházi nyelvben.
Pedig e kérdés, hogy van-e a HB.-ben ,teremtője Isten' ki-
fejezés, nem általában nyelvtörténeti, hanem különösképpen
stílustörténeti kérdés. Magyar pap a beszédében, magyar hívő
az imádságában mondta-e valaha, hogy: ,teremtője Isten'?
Hallgassuk meg a legrégebb magyar egyházi nyelv tárát, a
kódexeket, még akkor is, ha azok kedvünk ellen szólnak.

Az ,Isten' mellett gyakori jelző a ,teremtő':

az hatalmas teremő wr iften ÉrdyK. 90; ez
vylaghy ydwelleeges dolgokban reeze legyen a terem-
tew wr Iftennek elette 280; Aldot legyen az felfleeges
teremtew wr iften 491; az hatalmas teremő
wr yften myndent nagy yfteny okkal teremtewth 576;
Mert meg bantvan az terőmtő iftent meg bantatic
mindön terőmtőt allat LobkK. 78.

Nem ,teremtő-m Istenem', hanem ,teremtő Istenem':

teremtw iftenemet nem zeretem VirgK. 5.

Nincsen ,teremtő-d Isten' sem:

nem akarod meg alazni magad ateremtő iften-
nek LobkK. 27; menea yowal latogatot meg teeged az

teremtew wr iften ÉrdyK. 316; Nezyed azert
ayttatos lelek az edes teremtmő yltent ÉrsK. 80;
mond vala neki zent ferencz lo hugom zol es diczeried
az terömtő iftent VirgK. 104.

Nincsen *teremtő-nk* Isten' sem:

nem zolgaltwk az my teremte ystenönketh
ÉrsK. 162; nem zolgaltonc ammū terömtő iftenönk-
nec gyorsan NagyszK. 396; ier lafuk melikönk diczer-
heti ynkab az terömtő iftent VirgK. 107; halalatlanok
vagonk az fellegetes teremte iftennec DebrK. 293;
adhallwnk halakat raytta az teremte wr iftennek
ÉrdyK. 310.

Nincsen *teremtő-tök* Isten' sem:

O en zeretw hugaym madarak, igen sokkal tartoz-
tok ty az teremtw iftenek VirgK. 51; Azert titeket
az teremtw iften igen zeret 52; Mynd tyw fyw zilt
azzonyallatok ymagyatok az theremte iftenth Winkl-
K. 77; O mind tū fiu zilt azzoñi allatoc Imágátoc a
terömtő iftent NádK. 345; tyteket az teremte wr
iften az vyz ezennek ydeyn leerelemneel kyl megh
[tartott] ÉrdK. 322; tawol vattok wr iftentewl Es nem
kőwethween az teremte wr iftent 342; dyczeer-
yetek az örök myndenhato teremthő wr yltenth
ÉrsK. 256.

Nincsen *teremtő-jük* Isten' sem:

twnek nagy chodalatos eneklefeket diczeruen es
halat aduan az terwmtw iftenek VirgK. 52; Mert
őc az akaratzerent valo zegeñoc erdömnec az aldott
Terömté iftennek ő dicőfegenek előtte: allanya
LobkK. 152; vracnač vrat meññorzagnac keraliat min-
dönőcneč teremtmő iftenec (írashiba istenet h)
LobkK. 143; oly nagy bynben eleenec az nagy teremtmő
iftennek ellene az elfsew zylek ÉrdK. 91; az ... zent
angyalok... dyccheerween az teremte wr iftenth 315.

Gondolhatjuk hát az eddigiek után, hogy nincsen *teremtő-je* Isten kifejezés sem:

Még hága v teremtő istenet DöbrK. 253; mikoron a lelők az ő teremtő istenehez egiefwl DebrK. 139; El hata w teremte Isteneeth KulcsK. 282; lok keppen ő theremtő ylteneet megh bantohlennye ÉrsK. 271; az ev teremtev isteneet vele el felettety CornK. 167; menynek feldnek byzon teremte isteneeth, ky enghem meg vygaztot el hagygyam? ÉrdK. 217; O myndeneknek teremte wra istene 297; ev kevldeteek az mendeneknek felleget teremtev istenetevl HorvK. 81; Emberi nemnek teremtő Istene BatthyK. 111; semy remeenlegheet nem vethween ez vylaghyakban de chak twlaydon az eegy teremtő wr istenben ÉrdyK. 647; micoron embör meltan comonical, hoz'aia vezi a teremtő istent NádK. 19; Es fel kyaltuan mind az czillagos egikben dicheruen es alduan az terwmtw istent VirgK. 57, halakat aad vala az teremte wra istennek raytta ÉrdK. 315; az teremte wra istennek zent zyneenek előtte dycheködik [Wrban papa] 323; Es halarra korwla kyt mykoron megh ylmert volna nagy eedes zywel leelekkal halaat ada raytta az teremtő wr istennek 562; nagy eedes halakat aad vala raytta az teremtő wr istennek hogy az ew magzattyá olyan zentifeeges eeletben eelne 615; lok keppen valo tyztölfeegöt erdemle mynd meennyen mynd földön az teremtő wr istentewl 649; az teremtő wr istennek yegyefwl zentölteek 659; az teremtő wr yltent malaztyawal meg segellye ÉrsK. 577.

A magyar egyházi nyelv tehát nem ismeri a *teremtője* Isten' kifejezést: hogy kereshetnénk tehát azt egyházi nyelv emlékében, a HB.-ben? A *„fia veréb'* miatt? Hiszen az ilyen kifejezések még nyelvtani szempontból sem jó analógiák a *teremtője* Isten'-hez. A *„fele királyság'*, *„fia veréb'*, *„alja gabona'* kifejezések nem születhettek volna meg, ha előbb nem

lettek volna a *‘királyság fele’*, *‘veréb fia’*, *‘gabona alja’* kifejezések, s a *‘spárga java része’* kifejezés csak úgy támadhatott, hogy előbb a *‘vminek a javá’*-ról beszéltek. Ezek szerint tehát a *‘teremtője Isten’* kifejezés csak úgy keletkezhetett volna, ha lett volna előbb *‘Isten teremtője’* kifejezés — ilyen káromlást pedig a mi magyar papjaink nem tettek soha. Nyelvtan, nyelvtörténet, stílustörténet, sőt még a theologia is egy értelemmel tanúk tehát a mellett, hogy a *‘terumteve iften tvl’* kifejezésben a *terumteve* olv. *terümtévé* személyragtalan igenév, tulajdonságjelző minőségben, vagyis az, ami a mai *teremtő*. Így ez az alak is igazolja azt, hogy a *‘terumteve ... adamut’* kifejezésben is személyragtalan a *terumteve* olv. *terümtévé*, még pedig harmadik személyű igei állítmány, az, ami a mai *teremté*. Aki tárgyias ragozásunkról ír, ne kerülje ki a HB. *‘terumteve iften tvl’* kifejezését, mert a nélkül nem tudja helyesen megmagyarázni a *‘creavit id’* jelentésű *terumteve* alakot.

Tudjuk, hogy az első hangrendű melléknévi igenévnek, melynek ma -ő a képzője, a régi nyelvben gyakori az -é képzős alakja:

Iduezleg elee theft GyöngyK. 27; eleeknek vruklege: Aeternitas viventium GyulS.; zerethe hwgom WeszprK. 142; zerete atiamfya DebrK. 238; at te zerete iegőfődnec ő halala 306; az ew zerete leanyath 502; en zerete edes anyam 517; een zerethe zenth fyam 521; paranchola az ev zerete caplanyanak MargL. 122; ew en zereteem DebrK. 544; the vr iftennek aheytatos zereteie WeszprK. 119; az edes ielufnac bizon zereteie DebrK. 289; oda lok iewe iaro vagyon WinklK. 110; nem wolth ydedbem gonozol thewe GyöngyK. 2; gonof teve emberec DebrK. 306; gonoztevecnec 307; baratid es ioteveid legienec 288; ky ez tudomannak nem feledekenleges, halgatoya leyend: deh ynchelkedes theweye WeszprK. 119; yfthen fya zwlé yz maria PeerK. 132; Kelerűseg fogothmeg engőmet mikeppen zűle azzoniallatnak keferűseg NádK. 347.

Természetes tehát, hogy a mai *teremtő* igenévnek is gyakori volt a régi nyelvben *teremté* alakja:

ymagyatok az theremte iftenh WinklK. 77; Tekencz megh edelfeges teremthe ThewrK. 228; Athkozoth legen az theremte ky mynket teremteth SzékK. 330; az aldót Terômte iftennek ô dicôlegenec előtte LobkK. 152; az felfeges teremte iftenne DebrK. 293; w teremte Ifteneth KulcsK. 282; menynek feldnek byzon teremte ifteneeth ÉrdK. 217; az my teremte yftenônketh ÉrsK. 162; wram teremteem ÉrdK. 450; edes vram terômteem WinklK. 265; en zerethô teremtem wr yften ThewrK. 128; Oh en edes es zerelmes teremtem 156; O vram teremtem Gömk. 66; en vram teremtem NádK. 654; az en teremtemnek megelfmeretyrwl VirgK. 43; en lelkem tulya'donifa ezt en vramnac teremtemnec: minden hato iftenne DebrK. 351; mert ew teeneked teremteed es wrad ÉrdK. 661; en te wdweezyttewd Es te teremted yegyezleg thegedet ÉrsK. 407; te kevzevited es az te teremted kevzevt CornK. 318; azwtan teremteednek efeel foklagaba WinklK. 121; ylmeryed meg ymaran az te aldót teremtedet ÉrdK. 660; Elmerd meg ziz atte terômtedeth DebrK. 565; Myndeneknek wra theremtheeye ÉrsK. 32; mennek fewldnek wra teremteeye 566; mennek ees fewldnek theremteeye FestK. 291; mennek es földnek terômtheie TihK. 8; O Iesus ez wilagnak teremtheeye PozsK. 3; myndeneknek theremptheye FestK. 329; meñec földnec teremteie DebrK. 328; O menynek feldnek wra teremteye ÉrdK. 307; meenynek feldnek teremteye 322; ez wylaghnak theremteye ÉrsK. 35; Es ygy ew myndennek theremtheeye 491; az ô edes theremteye 529; az ô teremteiet SzékK. 290; mennyeknek es feldnek teremteyeth DebrK. 532; meg ylmeree az ew teremteyeenek oda yewetelyk (olv. jövetelit) ÉrdK. 346; az ô Edes teremteyeuel SzékK. 350; mû mindönt iftentvl keryônc vg minth mû

terõmtentctvl NagyszK. 342; Mire hog attû kemen-
legtõket el nem hattatoc ti teremtetõknek felelmiert
NádK. 351.

Tehát a régi nyelvben nemcsak a mai *teremté* volt -é vég-
zetű, hanem a mai *teremtő* is gyakran *teremté* volt; hogy
tehát az igei állítmány *teremté*-nek a HB.-ben *terüimtevé* alakja
van, annak bizonyítéka az is, hogy a melléknévi igenév *te-
remté* is ilyen alakú a HB.-ben: *terüimtevé*. A HB.-ben az
állítmányi és jelzői *terüimtevé* éppúgy azonos alak, mint a
mai *teremté* és *teremtő*, mely utóbbi a középmagyarban *te-
remté* változatú. Ha az *elő ~ elé* a HB.-ben *elevé*, akkor *ter-
mészetes*, hogy a *teremtő ~ teremté* a HB.-ben *terüimtevé*:
**terumteve iften tvl* olv. *terüimtevé istentül*, értsd: *teremtő
istentől*.

A *tető* szó is melléknévi igenév, a régi *tet-ik* ,eminet,
tővéből. Ha a *terumteve iften*-nek helyes magyarázatát ad-
tam, akkor a *tető ~ teté* szónak is kellene ómagyar *tetevé*
változatának lennie. Van is: P. mesternél a mai *Tetéllen* —
Teteuetlen olv. *Tetevétlen*.

Köztudomású, hogy ugyanazon igenév nemcsak tulaj-
donságjelző, hanem határozó is lehet a mondatban (vö.
MÉSZÖLY: Szegedi Tud. Ktár I: 19—21). Így még ma is ha-
tározó a *t-s* mult idejű tövel azonos *mēnet*, *jövet*, *járat* ige-
név: *odamēnet*, *idejövet*, *erre-járat* (= odamenés, idejövés,
erre-járás közben); s hogy több ilyen határozó igenév is volt
a nyelvemlékek kora előtt, mutatják az ilyen régi adatok:

fel kelek vilamodat: exsurgam diluculo Apoc-
K. 79. Delleit es holval: vespere et mane DöbrK.
113; itt prédikáció után déljest valóban rossz hírt
hozának Teleki Mihály Lev. I: 544; Azt hallom egy
becsületes, szava hihető embertől, hogy kikelet az tör-
rök Rákóczyra csak rá akar menni, valahol feltalálják.
Tel. M. Lev. I: 343.

És mutatják az ily határozó igeveknek valaha volt divatját
a régi személyragos alakok, a *mēnette*, *jövette*, *járat*ta ha-
tározó igevek, melyek etymologice azonosak a *járta*-féle mult
idejű tárgyas ragozású alakokkal. Így a *t* formansszal alakúl

mult idejű állítmány is, melléknévi igenév is, határozó igenév is. Ha tehát van mult idejű állítmány *terümtvé*, melléknévi igenév *terümtvé*, akkor — ha e két alakot helyesen magyaráztam — a *-t ~ -tt* képzős határozó igenév szerint kellett lenni határozó igenév **terümtvé*-nek is. A középmagyar *szülé* 'parturiens' igenév alakja ma *szüle*; tehát ha lett volna **terümtvé ~ *terëmtvé* határozó igenév, akkor annak most úgy kellene hangzania, hogy: *terëmtve* — nem írtam csillagot ez alak mellé, mert hiszen Dunántúlnak délnyugati részén ma is élnek a *terëmtve*-, *szántava*-, *mondova*-féle határozó igenevek, a köznyelvi *terëmtve*, *szántva*, *mondva* eredetibb alakjai. Látjuk tehát, hogy az *-á*, *-é* jelű mult idejű igealak mellett éppúgy vannak vele egy eredetű melléknévi és határozó igenevek, mint ahogy vannak a *-t ~ -tt* jelű mult idejű igealakok mellett is.

A *t* képzős igenév fölveszi az *-n* ragot, mely eredetileg helyhatározó rag, az igenéven pedig állapothatározói és módhatározói értékű: *folyto-n*, *mëntë-n* stb. Természetes tehát, hogy a *folyya*, *mënve*, *terëmtve*, *szántva*, *mondva* is fölveszi ugyanazon ragot ugyanazon értékben: *folylvá-n*, *mënvé-n*, *terëmtvé-n*, *szántvá-n*, *mondvá-n*. Hogy ez az *-n* rag még akkor hozzájárult a *terëmtve*-, *szántva*-féle alakokhoz, mikor azok még úgy hangzottak, hogy **terëmtvé ~ *terëmtvé*, **szántová*, **szántavá*, annak bizonyítékai a *-vány*, *-vény < -ván*, *-vén* képzős névszók teljesebb tövű alakjai: a *halvány* mellett az *halovány ~ halavány < halován ~ halaván*, az *eresztvény* mellett az *eresztvény ~ eresztvény < eresztvén ~ eresztvén*. A *-vány*, *-vény* képzőről ugyanis tudjuk, hogy azonos a határozó igenév *-ván*, *-vén* képzőjével (Mészöly: MNy. IV: 410). A dunántúli *terëmtve*, *szántava*, *mondova* tehát éppúgy bizonyítja a HB. *terümtvé*, *hüdlává*, *mundó* stb. alakjairól adott magyarázatom helyességét, mint *-vány*, *-vény* képzős szavaink.

Ezek szerint tehát a dunántúli *terëmtve*-, *szántava*-, *mondova*-féle alakok eredetibbek, mint a köznyelvi *terëmtve*-, *szántva*-, *mondva*-félék. A *terëmtve ~ terëmtve*, *szántova ~ szántava*: maig megőrzött régi alakok, bennük a *-va*, *-ve* előtti magánhangzó a tövéghangzó (Mészöly: Szegedi Tud. Ktár I: 26—28. l.).

Egy-egy hangtörténeti jelenség — ha megfigyelésünk helyes — ugyanazon korban ugyanazon területen több nyelvtani alakon is észlelhető. Megfigyelésünk helyességére vall tehát az, hogy olyan tájnyelvben találunk *mondova*-féle alakokat, amelyben az eredeti tövéghangzót a formans előtt maig megtartott *parto-nak*, *sánco-ba*, *Sárho-ra* (= > partnak, sáncba, Sárdra) alakok vannak. Nem véletlen, hogy ebben velem az egyetlen HORGER ért egyet (lásd nyelvjárásainkról írt könyve kéziratát), az, aki nyelvjárásaink hangviszonyait a legteljesebben ismeri és aki a hangtan közsörűkövén a legaggodalmasabb lelkiismeretességgel szokta tisztára csiszolni a másoktól észre nem vett vagy elnagyolt vagy hibásan próbálgatott nyelvtörténeti kérdéseket. Többen azonban azokat a göcseji és Nagykanizsa-vidéki tájnyelvi alakokat nem régieknek tartják, újabbaknak a *teremtve*, *partnak* stb. alakoknál s ama tájnyelvi alakoknak formans előtti rövid hangzóját ejtéskönnyítőül keletkezett hangnak. Úgy érvelnek, hogy a *sánco* azért nem lehet „megőrzött régiség”, mert „húsz forint *sájtoba*” kifejezés is van följegyezve Göcsejből (MNY. XXII: 313—314. l. 2. jegyz.), már pedig — ezt én teszem hozzá — tudjuk, hogy a *Schein*-forint csak a XIX. század első fele óta lehet ismeretes a magyar nyelvben.*) Legyen szabad erre megjegyeznem, hogy más a szó, más a nyelvtani alak. A *surku* honfoglalás előtti tövéghangzójú alak, de a bizonyára csak Pannóniában fölszedett *Ecilburgu* szintén

*) E nagy fontosságú kérdésben az idézett helyen szóról-szóra ez olvasható:

„Göcsejben mondják: *hajtova*, *mondova*, *mosdova* stb. (Nyr. XIV: 163) és Nagykanizsán (Göcsej hatására): † *mondava*, *szántava*, *döglevé* stb. (NyF. 48: 15), éppúgy, mint (Göcsejben): *partonak*, *sánco*, *Sárho*. Ezek a formansok előtti magánhangzók MÉSZÖLY szerint „megőrzött régiségek”, „megőrzött régi tövéghangzók”. (27. l.) Szerintem nem, és más „nyelvészeink” szerint sem. Minthogy a papiros most már nem „türelmes”, mert drága (a mi Társaságunk pedig szegény), nem terjeszkedem ki erre a kérdésre, csak két adatot ajánlok MÉSZÖLYnek megszívlelésre. Az egyik *kilencven*-hez ez a ragos alak: *tánco* (Nyr. I: 372; XI: 479), a másik *sánco*-hoz ez a nyilván szintén „megőrzött régiség”: *húsz forint sájtoba* (Nyr. II: 178).”

† *Hírös* — ezt *hírös* v. *híres* helyett Kecskemét mondja-e Kőrös hatására, vagy Kőrös Kecskemét hatására? M. G.

bizonyíték a mellett, hogy az Árpádkorban még megvolt a tövéghangzó *-u* mint megőrzött régiség. Az *álmo-t*-ban a *-t* előtt a finnugor korból származó tövéghangzó van, s a *cirkalmot* alakban szintén, bár a *cirkalom* szót nem a finnugor korban vettük át. A *sájnto-ba* tehát mint nyelvtani alak csakugyan megőrzött régiség.

Ujság a göcseji *partonak*, *sáncoba*, *Sárdora*? Ne beszéljünk nyelvnek, nyelvjárásnak történetéről a nélkül, hogy meg ne kérdeznénk a nyelvnek, nyelvjárásnak beszédes emlékeit.

Mikor még a Zalaegerszeg alatt lévő Zelefát Szelefalvának hívták, a XVI. század közepén, az onnét való Szele Jakab uram Kanizsa várának volt kapitánya s Kanizsáról 1551-től fogva 1560-ig írt leveleiből több olvasható a MLt.-ban. Szele Jakab tehát azon a vidéken született, nevedett, élt, ahol még most is vannak teljesebb tőalakok oly formansok előtt, amilyenek előtt a köznyelvben már csak a csonka tő van. No mármost ilyen teljes tövű alakokat, melyeknek formans előtti tövéghangzóját újabb, ejtéskönnyítő származéknak tartják, megtalálunk Szele Jakab leveleiben:

en magamys meg thekenthem Raykon es Zenth gergen (olv. Szent-Györgyén) mynth celekeznak, imar enyhanzer woltham zembe velek es lewelem es emberem athal es igen serkegethem ewketh; az Rayky byro nem adoth wolth elegendew magot Zenth gergere (olv. Szent-Györgyre értsd: Szent-Györgyre), azth mondotha wolth, hogy nyncen cepleth, es az ky wolth el wethe-thek, ozthan en atham kewlcen Zenth gergere magoth. 1551. MLt. 88; az fjaj egik job jeleseb zwleeth kyth az athjok keth zaz forjnthora (olv. forintora) becwl wala, azth az zwlewth elathak. 1557. MLt. 218; Thowaba en ez elewthjs igen iegethem Kwrth izpayhath, hogy Derwjs wthan bocathom, ha nem sjeth walcagawal, es kezerethethem az oda bee walo irasra, es az kezesek dolgath elejke (olv. eleibe) atham, de azth mongya, hogj vg wolth az ke: walo wegezesse, hogy ha az lowath meg nem hozhathnaya, zaz fl: fyzessen, im mas-

than penjglen ke: keth zaz forjnth erw lowath ker, kyth ew semjkepen nem akar meg adnja, sem kezesth ig nem weth, Gyaffer penjglen azth mongj, hogj elewþ ke: cjak az Abdja aga lowath kerthe ke:, masthan penjglen az kopanj wajda lowath es kerj ke:, ew penjglen sem lowath sem parjpath egenel (olv.  ggy n l,  rt sd: egynél; nem:  ggy n l!) thewbre nem felelth. 1557. MLt. 223.

Ha Szele Jakabnak vagy a g csejt ji más régi személyeknek leveleiből m g majd többet is megismerhetünk, bizonyára több efféle adatot is fogunk találni. Ennyiből is kétségtelen azonban, hogy az a hangtani jelenség, melyet a göcseji nyelvjárásban újnak tartanak, észlelhető már Göcsejben csekély négyszáz évvel ezelőttről is.

Tudom, mi erre a válasz. Az, hogy e szerint h t már a XVI. század közepén megtörtént az a hangváltozás, hogy az eredetibb *forint-ra*, *Szent-György-re* alakokból, könnyített ki-ejtéssel, *forint-o-ra*, *Szent-György- -re* alakok lettek; tehát ezekben a rag előtti hangzó mégsem t v ghangz , hanem mégis ejtéskönnyítő.

Tudom, sz  belsejében két vagy több mássalhangzó után *r* hang előtt gyakori az ejtéskönnyítőnek besz rt rövid hangzó. Gyakori már a régi nyelvben is. Nem hozom f l a *Csongor d*-ot, mert a földrajzi nevek hangt rt nete sokszor különbözik a hasonló hangalakú de más jelentésű szavak t l, hanem csak a következő adatokat említem:

Amburus NádK. 200; amburus LobK. 271; Amburus NagyszK. 326; amburus Apost. 13; Ambwrws (Szele Jakab 1557) MLt. 223; pozdorayaban  rdyK. 342; pwzдорayokba KeszthK. 17; laysthorom (Szele Jakab 1555) MLt. 158.

Ezek alapján azonban csak a *Sárdora*, *forintora*, *Szent-Gy rgy re* alakokról lehetne azt állítani, hogy talán ezekben is ejtéskönnyítőnek besz rt hangzó van. Azt azonban már sehogy-

sem lehet állítani, hogy az *ëgynek* alakban, melyben csak két mássalhangzó van egymás mellett, ejtéskönnyítőre lett volna szükség, ilyenformán: *ëgy-nek* > *ëgy-ë-nek* > *ëggyënek*. Azt a mai göcseji alakot sem lehet ejtéskönnyítővel magyarázni, hogy *keddütül* (= keddtől). Hiszen a *kedd-tül* alak így hangzik és így hangzott: *kettül*, ebben a *tt* hang nem is két hang, hanem egyetlenegy ikerített hang, egyetlenegy mássalhangzó közé pedig, még ha ikerített is, nem lehet közétenni egy magánhangzót, hogy jobban csússzon. *Ke-d-d-t-ül* — de ne a betűket nézzük, hanem a hangot hallgassuk! Ugyan melyik fonétikus magyarázná meg nekem a *keddütül*-ben az *ë* ejtéskönnyítő voltát?

A kódex, mivel régebbi szöveg másolata, mindig régibb nyelvállapot emléke, mint a vele egy időben írt eredeti magánlevél, nem is szólván arról, hogy az egyházi irodalom nyelve mindig régiesebb, mint a levelek köznapí nyelve. A XVI. századi magánlevél után tehát ne resteljük megnézni a XVI. századi kódexeket:

Azert egyebe (olv. *ëggyëbe*) gwluen az nepeknek loklái VirgK. 56; az lelők a tefttel vğ zerkeztenec egeben (olv. *ëggyëben*) DebrK. 462; Sem egyebe (olv. *ëggyëbe*) elegeytwen zemelyeketh KulcsK. 53; Merhetlen fellegebely (olv. *fëlségëbeli*; nem személyragos!) attyat: Patrem immensae maiestatis (nem: suae!) AporK. 137; es a valasztattak meg dwchwlth teftben fel tamaduan leg ottan az egeben (olv. *ëgëben*) fel ragattatnak criftusnak eleyben TelekiK. 249—250; ylteny zerzelbel es belchegeghebely (olv. *bëlcsesegëböl*) vagyon DebrK. 493; O naualas fydoc. egebenec (olv. *ëgyëbënek*) meg mondatoc hol zyletec az xpus maga 334.

Nem hivatkozom itt olyan magános alakra, magános adatra, mely íráshibának tartható. Nem hivatkozom olyanra, mint a SztDom. *melyeben* (olv. *melyben* 146) s a LányiK. *yanosorol* (olv. *Jánosról* 49) adata. De mikor az *ëggyëbe(n)*-re három különböző kódexből is van adat, mikor a *felsegëbeli*, *ëgëben*,

bölcsességébél alakban mindenütt ugyanazon mássalhangzó (g) után következik a tövéghangzó, mikor a DebrK.-ben, egyazon kódexben, több ilyen teljes tövű alakot észlelünk (*éggyében*, *bölcsességébél*, *éggyébének*), akkor ezeket íráshibáknak nem tartathatjuk Szele Jakab levelei után — és a még következendő adatok előtt.

Ha az *egybe* eredetibb volna, mint az *éggyebe*, és az *égben* eredetibb volna, mint az *égében*, akkor ezek az utóbbi alakok, mint újabb alakok, annál gyakoribbak volnának, minél újabb századokban keresgelnénk őket és annál gyérebben mutatkoznának, minél régibb századok nyelvelmékeiben nyomoznánk utánuk. Mármint az eddigiekből is láttuk, hogy a teljesebb alakokat a XVI. század elejéről több nyelvelmélekben találjuk meg, mint a század közepéről. A XV. század legrégiesebb nyelvű kódexében pedig, a JókaiK.-ben, még sűrűbbek ezek a teljes alakok, tehát már ez a körülmény is mutatja a csonka tövű alakoknál eredetibb voltukat:

fel emele ffrater malleuft az fuuallaual egebe
(olv. *égébe*, értsd: *égbe*) JókK. 132; ew tarly valyak-
uala ewtet nagy tyztellegeben (olv. *tisztességben*, értsd: *tisztességben*) 14; hogy menne allifba
es pdicalna neppenek (olv. *népekének*, értsd: *népeknek*) 56; mykoron aluala lok kewnuezelekeuel
(olv. *könvezésekével*, értsd: *könnyezésekkel*) 53;
egyebekuel nem mechettuala ylteny zolgalatonak
(olv. *szolgálatonak*, értsd: *szolgálatnak**) adafara
73; nyomuan vas zegekett es lzebeknek yegyt oldaláról
zent fferenczenek (olv. *Ferencének*, értsd: *Ferencnek*) 49.

Ime tehát, ha tovább pusztítjuk a papirost, kiderül, hogy azt az újnak állított hangjelenséget a XV. században még inkább virágjában látjuk, mint a XVI.-dikban, és azok az ejtésköny-

*) Az értelem mutatja, hogy nem személyragos alak, nem == „szolgálatának”, mint MELICH véli (Tárgyas igerag. 74). Hiszen *szolgálatának* nincs is a régi nyelvben, csak: *szolgálatjának*. A *szolgálatának* nyelvvívítási alak!

nyitőnek kinevezett hangzók ott hívatlankodnak két szál rövid mássalhangzó közt is, ahol ejtéskönnyítőre semmi szükség. Tehát nincs más magyarázat, mint hogy azok a rövid hangzók a ragok előtt tövéghangzók.

Látjuk, hogy a XV. századi JókaiK.-ben a mai *szolgálatnak*, *Ferencnek* alak így van: *szolgálatonak*, *Ferencének*. Ha megnézzük benne a *tisztességében* alakot is, látjuk, hogy a *-ban*, *-ben* rag előtt is van e nyelvemlékben teljes *tő*, tehát a *szolgálat* szó *-ban* ragos alakja a JókK. eredetijének nyelvén így volt: **szolgálatoban*, *-o-* tövéghangzóval. Az *-o-* *tő* véghangzó régebben *-u-* volt, az *-at* képző pedig *-ot*, a *-ban* rag pedig *-ben*. Ez a XV. századi **szolgálatoban* tehát még a XIV. században így lehetett **szulgalotuben* (vö. *fulgam* KT. II.). No mármost mit látunk? Azt, hogy a XIV. századi KT. III.-ban a későbbi *látatban* alak még így van: *latotuben* olv. *látotu-ben*; tehát ez az alak csakugyan a *szolgálatoban*-féle XV. századi nyelvtani alaknak XIV. századból való, eredetibb hangszínű, megfelelő párja. Tehát már a XIV. századig nyomoztuk azt a jelenséget, hogy teljes *tő* van oly formans előtt, mely előtt a köznyelvben csonka *tő* van.

Ugorjuk most át a XIII. századi HB.-et a maga *házo-á*, *kínzotu-já-túl* teljes *tővű* alakjaival s hassunk még régebbi időkbe, P. mesterig. Ha a göcseji nyelvjárás azt mondja *part-nak* helyett, hogy *parto-nak*, Szele Jakab *egy-nek* helyett, hogy *äggyë-nek*, a JókK. *szolgálat-nak* helyett, hogy *szolgálato-nak*, akkor a *Tas* szónak hogy lehetett *-nak*, *-nek* ragos alakja, mikor e rag még nem illeszkedett, a tövéghangzó *-u* volt s a *Tas* hangzója még zártabb volt? *Tosu-nak* — s jól tudjuk, hogy meg is van ez a kikövetkeztethető alak P. mesternél: *Tosu nec* 41. Ilyen alakok ott még a következők: *Ousadunec* 42 (olv. *Oucsádu-nak*; nominativus: *Ousad* 10. olv. *Oucsád*); *Oundunec* 40 (olv. *Oundu-nak*; nominativus: *Ound* 16); *Cundunec* 46 (olv. *Kündü-nak*).

Menjünk az „új” alakokért még tovább, a magyar kereszttyénség első századába! Ha a mostani göcseji *parto-nak* nyelvtani alaknak az ómagyar korban ilyen nyelvtani párja van, hogy: *látotu-nak*, akkor a mostani göcseji *Sárho-ra* alaknak (ha az *-o-* csakugyan tövéghangzó) a *-ra* rag ere-

detibb alakja idejében, nyelvtörténetünk kezdetén, *-u-rěá* végzetű nyelvtani megfelelői lehettek. És mit látunk? A mai *ut-ra* a legelső magyarországi nyelvemlékünkben, 1055-ben, így van: *utu rea* olv. *utu-rěá*. Ilyen teljes tövű alak még az 1055-diki TihAIL.-ben: *feheruuaru rea* olv. *Fehérváru-rěá* (értsd: Fehérvár) és *holmodi rea* olv. *Holmodi-rěá* (értsd: Halmodra).

Ime, a mai göcseji nyelvjárásig a legelső magyarországi magyar nyelvemléktől kezdve századokon át megvan a folytonossága az olyan nyelvtani alaknak, melyben a ma mássalhangzóra végződő szavainknak teljes, tövéghangzós tövük van meg a *-ra* ~ *-re*, *-ban* ~ *-ben*, *-ba* ~ *-be*, *-nak* ~ *-nek* stb. ragok előtt. Van pedig e nyelvtani alakokban a legtöbbször a rag előtti magánhangzó oly hangtani helyzetben, hogy fonetikai okból lehetetlen ejtéskönnyítő betoldásnak tartanunk. A göcseji *partonak*, *sáncoba*, *Sárdora*, *keddétül* alakok tehát nem újak, hanem kilencszáz év óta észlelhetők s nem ejtéskönnyítőnek beszúrt hangzó van bennük. Senkisémet kétséget kelt, hogy az ómagyar kori megfelelő nyelvtani alakokban (*utu-rěá*, *Tosunek* stb.) tövéghangzó van, tehát nyilvánvaló, hogy a századok folytonosságán átnyúló láncnak innenső felén levő göcseji alakokban szintén tövéghangzó van.

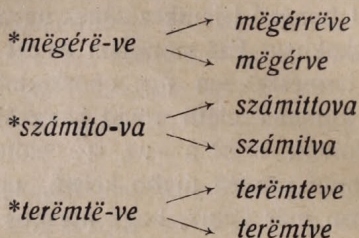
Említettem már, hogy egy-egy hangtörténeti jelenség ugyanazon korban ugyanazon területen több nyelvtani alakon is észlelhető. Ezt a jelenséget is, hogy mássalhangzón végződő szavaink töve végén rövid hangzót találunk olyan formans előtt is, amely formans előtt a köznyelvben a szónak mássalhangzóra végződő töve szerepel, ezt a jelenséget is megtaláljuk Göcsejben nemcsak az említett ragos szavakon, hanem a *-va*, *-ve* képzős igeneveken is, sőt ezeken még a szomszéd nagykanizsai nyelvjárásban is: *mondova*, *feléjtve*, *föstöve*, *savanyittova*, *számittova*, *varrova*, *mégérre* (= megérve), *mondava*, *szántava*, *döglevé*, *építve* stb. (Nyr. XIV: 163 és NyFüz. 48: 15.) Arrafelé tehát a *teremtve* helyett is azt mondják: *terémtve* ~ *terémteve*.

Mivel ezen alakok ugyanazon vidéken forognak, mint a *partonak*-, *keddétül*-félék, nyilvánvaló, hogy a teljes tövű határozók és a teljes tövű határozó igenevek közös hangtani

sajátságának közös oka van. A nyelvtudósok is megegyeznek abban, hogy a teljesebb alakú határozó igenevekben a formans előtti rövid hangzó jelentkezésének ugyanazon oka van, mint a ragos alakokban. Ezt mondtam és ezt mondom én is. Mások azonban természetesen úgy okoskodnak, hogy mivel a ragos alakok formans előtti rövid hangzója újabb keletű, ejtéskönnyítő betoldás, ezért a *-va*, *-ve* előtti rövid hangzó sem lehet más, mint szintén újabb keletű, ejtéskönnyítő betoldás. Mi azonban már láttuk, hogy a ragos alakokat újabb keletűeknek tartanunk nyelvtörténeti lehetetlenség, bennük ejtéskönnyítő betoldást keresnünk fonétikai lehetetlenség. Ebből pedig az következik, hogy ugyanez áll a *-va*, *-ve* képzős igenevekre is.

Nézzük ezeket a mostani göcseji és nagykanizsai nyelvjárásbeli igeneveket először is fonétikai szempontból. A *-v*-előtt két mássalhangzó után jelentkező rövid hangzót még csak lehetne úgy is magyarázni, hogy talán ejtéskönnyítő (*terēm~~t~~ve* > *terēmt-e-ve*?), de nem lehet úgy magyarázni a számittova és építteve alakokat. Itt megint nem veszik észre a betűtől a hangot. Volt-e nyelvünkben valaha is *számit~~t~~va*, *épít~~t~~ve* alak? Soha, csak *számit~~t~~va*, *épít~~t~~ve*; a *-tv-* hangcsoport közt pedig éppúgy nem várhatunk ejtéskönnyítő hangot, mint ahogy nem törik ki a göcsejiek nyelve a *bērē~~t~~va* kimondásakor (nincs *bērē~~t~~ova*!). Ez a *számittova* és *építteve* tehát csakis úgy érthető, hogy először **számit~~t~~ova*, **épít~~t~~ve* volt s hangzóközi helyzetben történt a *t* ikerülése. Nagyon sok föltevés kellene ahhoz, ha valami *számojt~~t~~va* vagy *számoxt~~t~~va* alakból indulnánk ki az uralkodó elmélet mentése érdekében: *-oxt~~t~~va* > **-oxt~~t~~ova* > **-o~~t~~ova* > **-ē~~t~~ova* > **-étova* > **-ítova* > *-ittova*?. De még a legsűrűbb csillagszaporázás sem segít a *mégér~~r~~ve* (= *mégérve*) alaknál. Ennek csonka tövű alakja csakugyan nem lehetett volna más, mint: *mégérve* nem pedig: *mégér~~r~~ve*. Azt sem mondják Göcsejben, hogy: *murova*, *durova*, *kurova*. A *mégérve* alakból tehát nem lehetett **mégér~~r~~ve* vagy *mégér~~r~~ve*. Ez utóbbi alak csakis úgy érthető meg, hogy a *mégérve* alaknál eredetibb volt a **mégér~~r~~ve* s ebben lett két hangzó közt az *r*-ből *-rr-*: > *mégér~~r~~ve*. A *varrova* sem lehetett abból, hogy **varr~~r~~va*, mert ilyen alak az élő kiejtésben

nem volt, csak *varva*. Hangtani szempontból tehát a fejlődés csak ez lehetett:

A **mégéré-ve* > *mégérrëve-ve*, **számito-va* > *számittova-va* hangfejlődés olyan, mint: **ütöte-m* > *ütötte-m*, s ha a *mégérrëve*, *számittova* formans előtti -ë-jét, -o-ját ejtéskönnyítő betoldásnak tekintjük, olyan, mintha azt mondanánk, hogy az *ütöttem* az -e- ejtéskönnyítővel lett abból, hogy **ütöttm*!

Nézzük most a régi nyelvet, ismeri-e ezeket az „új” alakokat? A mai nyelvjárási *döglevé* alak megfelelőit megtaláljuk már a kódexben:

ez haluan az foluaiok meg rettenenek es meg felelmeven (olv. félelmevén) monduan az zŕz maria oŕ meŕ dičeruen az anğaloknak DebrK. 630; Ez azért zerető hugaim az hiuolkodas, mel az zentőknek gőle-kőzetőköt megh haborittya nemzeuen (olv. nemzevén) ű bennők buiafagot KazK. 150.

Tudjuk, hogy a JóкаиK.-ben egyszerű mássalhangzó után is megtaláltuk a tövéghangzót újabb ragjaink előtt (*égëbe*, *tiszlëssëgëben* stb.): megtaláljuk ott a határozó igenév képzője előtt is egyszerű mássalhangzó után:

mendenestewlfoguan zegenne es ewangelyumoffa leleuen (olv. lélevén; a ‚lél’ = esse igéből) JókK. 8; kereuen (olv. kérévén, értsd: kérvén) ez mondot yozagot yltentewl neky adatny 72.

Természetes dolog, hogy a legrégibb magyar könyvben előforduló nyelvtani alakot csak mostanában fölkapott újságnak tartanunk e több százados nyelvtani alakok iránt nagy sértés

volna, no meg aztán őseink nyelve foroghatóságában való csekély bizodalmunknak jele is: azt ne tudták volna kimondani, hogy: *lélvén, kérvén*? Ide kellett volna ejtéskönnnyítő? Nyilvánvaló hát, hogy eredetibb a *kérvén* s ebből lett a *kérvén*, nem megfordítva!

Említettem már a határozóragos teljes tövű alakok tárgyalásánál, hogy nem hivatkozom „magános alakra, magános adatra.” Nem, mert egy-egy nyelvemléknek előbb a maga egészében kell áttekintenünk nyelvét, mind nyelvtani alakjainak, mind íráshibáinak rendszerét, s csak azután szabad, a szerint szabad ítéleznünk arról, hogy az egyes adatok íráshibák-e, vagy nem (vö. MÉSZÖLY: MNy. XXIV: 96.). Ezért elmellékelem most a LázK. *vtalawan* (értsd: útváln) adatát. Ellenben odafordítom a figyelmet, hogy a JókK.-ben a határozóragos alakokban is megvan a *tővéghangzós* teljes *tő*, a határozó igenevekben is megvan a *tővéghangzós* teljes *tő*, olyan alakokban, amelyekben újabb kódexek és mai nyelvünk — a sok régiességet megőrzött göcseji nyelvjárás és szomszédsága kivételével — csak a csonka tövet ismerik. És ugyanazon kódexben, melyben tehát szó belsejében is megtaláljuk a *tővéghangzót* olyan alakokban is, amilyenekben már a legtöbb nyelvemlék s a mai köznyelv *tővéghangzót* nem ismer, azon kódexben megvan a *tővéghangzó* szó végén is olyan esetekben, amilyenekben azt már másutt, újabb kódexekben, nem igen leljük meg:

Mykeppen fegye meg az barátokat kyke (olv. kikē, értsd: kik) czynaltakuala oduary aztalt JókK. 83; Es ewke (olv. ōkē, értsd: ōk) ty alazatofagtokert es bekeffegtekert legottan fogagyak tynektek 105; auagy kegyege (olv. kegyégē, értsd: kegyég ~ pedig) hagyapna auagy hurutna 100; megaldam yftente (olv. istentē, értsd: istent): ky nekem ada 48; Sazhews ezmeg czergete mykeppen eleztebe (olv. elesztébbē, értsd: eleztébb = elébb) 15; kewlew mbe (olv. kölömbē, értsd: külömb) kylemb felbelewl yewnekuala hozzya 24—25; Es himtuen auagya (olv. avagya, értsd: avagy) ewtuen nagy dolgokat 136; Mert frater

Bernald vala olyw (olv. olyu, értsd: oly) nagy zent-
legy 12.

Az alanyi ragozású fölszólító mód egyes második személyű igealakjai végén is megtaláljuk a véghangzót a JókK.-ben (vö. MELICH: Tárgyas igerag. 48):

paranczolok... hogy... menye (olv. mēnnyē, értsd: menj) azyfba JókK. 56; az kapukewl ne menye (olv. mēnnyē, értsd: menj) 147; Es tery meg te celladba yftennek aldomaľauaľ Es valya (olv. vallja, értsd: vallj) enrolam zorgalmatus gondolatot 49; es nagyobakot zydalmazuan mongyw (olv. mongyu, értsd: mondj) 11; yewy zolyw (olv. szólju, értsd: szólj) ez vaknak 9 (kétszer!).

A JókK. szövegének eredeti fogalmazásában bizonyára még nagyobb szerepét látnánk az eredeti tövéghangzónak mind szó belsejében, mind szó végén. De ennyiből is tapasztalhatjuk azt, hogy e nyelvemlékben még sok olyan szón látható a tövéghangzó, amilyenén a legtöbb kódex már nem ismeri. Ez is mutatja annak a helyességét, hogy a JókK. *egebe*, *kereuen* stb. alakjait nem tartjuk íráshibáknak, bennük a formans előtti *ē*-t nem tartjuk ejtéskönnyítőnek, hanem az eredeti tövéghangzónak.

A JókK. többféle helyzetben előforduló tövéghangzói kétségtelenné teszik, hogy e kódex teljesebb alakú fölszólító módú igéin a módjel véghangzóját jelöli az utolsó betű. Ha tehát ilyenféle fölszólító módú alakokat találunk más kódexekben is, azokban is az eredeti tövéghangzó megmaradását kell látnunk. Már pedig látunk teljesebb alakú fölszólító módú igéket a Keszth. és KulcsK.-ben, e két rokon kódexben is:

vye (olv. víjē, értsd: vívj) meg engem vyuokal KeszthK. 79; Ees hye (olv. híjē, értsd: hívj) engemeth haborfagodhnak napyan KeszthK. 126; Ees hye engemet haborfagodnak napjan KulcsK. 121; zenth Ianus ewangyelyfťa nyerye (olv. nyerjē, értsd: nyerj) bochanath mynekenk KeszthK. 57; fel terye (olv. térjē,

értsd: térj) magaffagra: in altum regredere KeszthK. 10; fel terye magafsakra merth wr nepeketh yteel KulcsK. 10; Itely[e] (olv. ítéljē, értsd: ítélj) wram engemeth KeszthK. 10; IItelye wram engemeth KulcsK. 10; Zyz maria myndenkoron erewlye (olv. öröljē, értsd: örülj); Zerezye (olv. szērējē, értsd: szerezz) wram terwen twdoth KeszthK. 15; Zerezye wram terwen twdoth w raytok KulcsK. 15; Eengedy[e] (olv. engegyē, értsd: engedj) wram ielus Criftus KeszthK. 431; Imagye (olv. imággyē, értsd: imádj) my eretenk KeszthK. 448.

Említettem már, hogy JAKUBOVICH észlelete szerint a tövéghangzó megmaradásának vagy lekopásának ideje függ az előző mássalhangzó minőségétől is. A Keszth. és KulcsK.-ben ezeken a felsorolt alakokon a tövéghangzó *j* vagy jésített hang után van. Ebből az következik, hogy más *j* végzetű szavunknak is meglehet még tövéghangzója a Keszth. és a KulcsK.-ben. Úgy is van:

zerzel fetethfegeketh, ees leen eye (olv. éjē, értsd: éj) w benne yarnak mynden erdey vadak: Posuisti te-nebras, et facta est nox: in ipsa pertransibunt omnes bestiae silvae KeszthK. 276; Zerzel fetethfegeketh es leen eye w benne yarnak mynden erdey vadak KulcsK. 252.

Ez az *éjē*: „nox“ alak még kétségtelenebbé teszi, hogy a kó-dexek teljesebb alakú fölszólító módjai sem nem „írashibák“ vagy „írassajátság“, sem végső hangzójuk nem lehet a formanstól külön elem, hanem csakis a fölszólító módú igető végső hangzója. Azt is látjuk, hogy a Keszth. és a KulcsK. közül a KeszthK. az, mely többször tartotta meg a tövéghangzót a szó végén. Nem lehet tehát íráshiba a KeszthK.-ben egy teljesebb tövű *-vén* képzős igenév, hanem bizonyára annak képzője előtt is az eredeti tövéghangzó van. Itt megint nem lehet boldogulni az ejtéskönnyítő elmélettel:

een kezeymel eyel w reya fel emeleween (olv. emeleven, értsd: emelvén) KeszthK. 192.

A LobkK.-ben szintén van tövéghangzós fölszólító módú alak:

kerye (olv. kérjē, értsd: kérj) valamit en töllem
LobkK. 12; menie (olv. mēnnyē, értsd: menj) haza
14; Eregye (olv. ereggyē, értsd: eredj) azért moſtan
ewrdegek kezybe 319; Ne akarya (olv. akarja, értsd:
akarj) azért byznod te felebaratodba 42.

E tövéghangzós alakok jelenléte bizonyítja tehát azt, hogy a LobkK.-ben képző előtti tövéghangzóját megtartott teljes tövű alak, nem pedig íráshiba ez az igenév:

mikepen az hayo ffolyo vizen el menewen (olv.
mēnēvén, értsd: menvén) lemmy nyomot nem hag
LobkK. 279.

A *mēnēvén* kiejtése is olyan könnyű, hogy rajta már többet könnyíteni nem is lehetne. Nyilvánvaló tehát, hogy a *mēnēvén* az eredetibb alak, nem a *mēnvén*.

A tövéghangzót különféle helyzetekben legtovább megtartott kódexekben tehát ezeket az alakokat találtuk: *jélelmevén*, *nemzevén*, *lélēvén*, *kérévén*, *emelevén*, *mēnēvén*. Ezek a megfelelő göcseji és nagykanizsai alakokkal együtt kétségtelenné teszik azt, hogy a *terēmtvén* eredetibb alakja **terēmtēvén* ~ **terēmtēvén* volt, és hogy a *terēmtve* alaknál eredetibb a tájnyelvi *terēmtēve* ~ *terēmtēve*. Kétségtelen az is, hogy a *terēmtēve* eredetibb ü-ző ómagyar alakja, mint a *terēmtvé-n* ~ *terēmtvé-n* hosszú -é-je ma is mutatja, ez volt: **terūmtēvé*. Kellett tehát lennie egy olyan ómagyar **terūmtēvé* alaknak is, mely a mondatban határozó volt, vagyis kellett lenni **terūmtēvé* határozó igenévnek. Oda jutottunk tehát, hogy a *terūmtēvé* lehetett a mondatban mult idejű állítmány (*terumteve Adamut*), lehetett tulajdonságjelző (*terumteve iſtentvl*), és lehetett a mondatban határozó is: **terūmtēvé* ~ **terēmtēvé* > *terēmtēve* > *terēmtve*. Az a körülmény, hogy a **terūmtēvé* alak határozó igenév is lehetett, bizonyítja azt, hogy a *terumteve iſtentvl* kifejezésben a *terumteve* csakugyan személyragtalan melléknévi igenév. Hiszen a finnugor nyelvekbeli igeneveknek — ismétlem — ismeretes mind ez a három szerepük: 1. egyes

harmadik személyű állítmány: ,az embër elmënt', 2. tulajdonságjelző: ,az elmënt embër', 3. határozó: ,mënet az embër — ezt vagy azt csinálta', vagy régiesen, személyragosan: ,mënette az embër — ezt vagy azt csinálta'.

Mivel ideérkeztünk a *t- ~ tt-s* mult idő igenevének személyragos határozói szerepéhez, lássuk azt, hogy megvan-e ez a szerepe az *é ~ vé, á ~ vá* formansú mult idő igenevének is. Lássuk először a *t- ~ tt-s* határozó igenév személyragos alakjait:

Egyes szám első személyű raggal:

Valamiképen vetkeztem az mynndenható istennek ellene... akaratomal es akaratom nekwl... miken es menezer es mynemw helyen, Almatam (olv. álmattam), emetem tunyalagomnak miatta... mynedenekben hagyom istennek bwnwlfe magamat VirgK. 13; Meg èn bëzellettëm (olv. beszéllettëm) ez imadlagban Ime gabriël ferfiu illète èngemèt: adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel tetigit me BécsiK. 157; emetem (olv. émettem) lásd álmattam mellett; ő Angala mégörizõt èngeť innèt èlménèttëm es. ot lakattam es. τ onnat idè fordolattam (olv. fordólattam): custodivit me Angelus eius et hinc euntem, et ibi commorantem, et inde huc revertentem BécsiK. 39; lakattam (olv. lakattam) lásd fordólattam mellett; èlménèttëm (olv. elmënettem) lásd fordólattam mellett; merth meg örözötte az ő angala engemeth. ynnéeth ky meenettem (olv. kiménëtettem). es otogon valo léétemben. es onnan yde vyzha megh téréttem (olv. megtérëttem) SzékK. 80.

Egyes szám második személyű raggal:

ymadlak tegedet az kereltfan fűggötted (olv. függötted) PeerK. 176; sido nepek tegedet kereztfan figötted (olv. figgötted) bozwlagos karomlo bezedökel illetnek vala LázK. 173; lydo nepek teged kerezthfan fyggetted (olv. figgëtted) bozzwlagos karomlo bezedekwel yllethnek ThewrK. 18; Sydo nepek

teged kerezt fan fygetted (olv. figgëtted): bozzw-
lagos karomlo bezedekwel yllethnek GyöngyK. 16; lydo
nepek teged kerezth fan figetted (olv. figgëtted)
bozzufaghos karomlo bezedekwel illetnek wala PozsK. 9;
mikor lattonc tegedèt èhezetted (olv. ehëzetted):
quando te vidimus esurientem MünchK. 61; micor
lattonc tegedèt èhezetted: quando te vidimus esu-
rientem MünchK. 62; O wram iefus criflus ymadlak
tegedeth az kereftfan lebhetted (olv. sebhetted)
PeerK. 177; mikor lattonc tegedèt... zomiaztad
(olv. szomjaztad): quando te vidimus... sitien-
tem MünchK. 62; micor lattonc tegedèt... zom-
iazattad (olv. szomjazattad): quando te vidimus
... sitientem MünchK. 62; ymadlak tegededet...
tôuis coronath feyedben wyfelted (olv. viselted)
PeerK. 176.

Egyes szám harmadik személyű raggal:

Es miko[r] lattavolna Hèltér kiralnet alatta (olv.
állatta): Cumque vidisset Esther reginam stantem
BécsiK. 59; kit lattāuala alatta (olv. állatta) a kapu
ëlôt: quem videram stantem ante portam BécsiK. 152;
Ő meglatta a. falkanac teuôiet. τ vrat alatta a. mèzzèl
meg egènefeitet kô falon auag Adamantinofon: Ipse cer-
vit fictorem locustae et stantem Dominum supra
murum litum vel adamantinum BécsiK. 212; LATam
vrat allatta az oltaron: Vidi dominum stantem super
altare BécsiK. 229; lata ict allatta: vidit Iesum stan-
tem MünchK. 13; mykoron... az Iefus crifustwl kylemb
kylemb latalokkal es ylenetekkel mind emette mynd
almatta (olv. álmatta) megh Kezdet vona latogat-
tathny ÉrdyK. 279; Èzt ked[e]g meg ô azocnac bèzèl-
lèttè (olv. beszéllette) ym eg fèiedèlm vepec ô
hozia: Haec illo loquente ad eos, ecce princeps
unus accessit MünchK. 29; Ő meg e bèzèllettè im
fènès kôd kôriekezemeg ôtèt; Adhuc eo loquente,
ecce nubes lucida obumbravit eos MünchK. 45; Meg ô

è bezellettè iðven[e]c kôuetec: Adhuc eo loquente,
 veniunt ab archisynagogo, dicentes MünchK. 80; Meg
 ô è bèzellèttè im èliðuð ludas: Adhuc eo loquente,
 ecce ludas unus de duodecim venit MünchK. 65; Meg
 ô è bèzellèttè, iðuð scariuti iudas: adhuc eo lo-
 quente, venit ludas unus de duodecim MünchK. 101;
 Meg ô è bèzellèttè iðuuenec nemell'ec: Adhuc eo
 loquente, venit quidam MünchK. 128; Ô ked[e]g èzekèt
 bèzellette lôn nag kôd: Haec autem illo loquente,
 facta est nubes MünchK. 131; èzekèt ô bèzellèttè
 lokac hün[e]c ôbèle: Haec illo loquente, multi cre-
 diderunt in eum MünchK. 187; Es vg lôt ô a hazban
 eyèttè: Et factum est discumbente eo MünchK. 29;
 emette (olv. émette) lásd álmatta mellett; Ès ug
 lôt a napoc eggicbèn ô az nepèt taneitatta, ⁂ a
 tèmplomban euāgelizalatta (olv. évangyélizá-
 latta): Et factum est in una dierum, docente illo po-
 pulum in templo et evangelizante MünchK. 156;
 lata ô napat fèkette (olv. fekètte): vidit socrum
 eius iacentem MünchK. 27; Ežt micor lattauolna is
 fèkèttè: Hunc cum vidisset Iesus iacentem Münch-
 K. 177; monda ô nèkic Hožtatoc ènnèkē ez èmbert,
 monal a nepèt èlfordeitatta (olv. fordëitatta):
 Obtulistis mihi hunc hominem, quasi avertentem
 populum MünchK. 164; Ès micor latangatoc auštert
 fuatta (olv. fúatta) mōdotoc: Et cum [videritis] au-
 strum flantem, dicitis MünchK. 142; Ès micor latta
 volna pètert ô[n]magat fúitèttè (olv. fűjtette): Et cum
 vidisset Petrum calefacientem se MünchK. 103;
 Es soha ewtet haragwtta (olv. haragutta) lenky
 nem latta ÈrsK. 348; Latom vala fathant mikent villa-
 matot meñbôl le hullatta (olv. lëhuillatta): Vide-
 bam satanam sicut fulgur de coelo cadentem Münch-
 K. 133; lelec Danièlt imadkozatta (olv. imádko-
 zatta): invenerunt Danielelem orantem BécsiK. 145;
 Es lattac vala ôtèt a venec... testoua iaratta (olv.
 járatta): Et videbant eam senes... deambulantem

BécsiK. 168; τ ὁτὲν latuaioc a tēngeren iaratta megzomorodanac: Et videntes eum super mare ambulantem, turbati sunt MünchK. 41; És ōk hog latic ὁτὲν a tēngeren iaratta, alaitac ὁτὲν tūnderlēt[n]e: At illi ut viderunt eum ambulantem supra mare, putaverunt phantasma esse MünchK. 83; τ τὲκentuē ist iaratta mōda: Et respiciens Iesum ambulantem, dixit MünchK. 170; latic ist a tēngeren iaratta: vident Iesum ambulantem supra mare MünchK. 180; De mykoron ydew yaratta az edes Iesus Cristus zent zerelmeeben tekeelletes lett vona ÉrdyK. 332; latnotoc kēzdītēc ěmbern[e]c fiat... iōuētēc (olv. jōvette) mēñ[n]e kōdibē: amodo videbitis Filium hominis... venientem in nubibus coeli MünchK. 66; És meglāttatoc ěmbernec fiat... iōuētēc mēñ[n]e kōdibē: et videbitis Filium hominis... venientem cum nubibus coeli MünchK. 102; latic lanos ist ō hozia iōuētēc: vidit Ioannes Iesum venientem ad se MünchK. 170; Latic ked[e]g is Nathanallt ō hozia iōuētēc: Vidit Iesus Nathanael venientem ad se MünchK. 170—171; mert ězec[n]e kic ὁτὲν lattac felkēlettē (o. kelettē): quia iis, qui viderant eum resurrexisse MünchK. 106; latic ō napat... hideg lelettē (olv. lēlettē): vidit socrum eius... febricitantem MünchK. 27; Es lattac vala ὁτὲν a. venec egmenden napon bēmenētē (olv. bemēnettē): Et videbant eam senes quotidie ingredientem BécsiK. 168; O ked[e]g az aiton kū menētēc latic ὁτὲν mas leañ: Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia ancilla MünchK. 66; es Iesus ki menbe feluetetōt tē kōzwletōc: igeckepen yō az iteletre: mikepen lattatoc ὁtet menbē menette TelK. 167; miko[r] lattac volna ō rokonat ělmulatta (olv. elmúlatta); Cumque vidisset propinquum praeterire BécsiK. 8; Es soha ewtet fenky... newettē (olv. nevettē) nem latta ÉrsK. 348; ōrōklette (olv. örōklette) kereltē te tanofagidat ōrōkke: Hereditate acquisivi testimonia tua in aeternum Apok. 94; Az parasztrol ky zent fferenczet lēwlteuala egyhaz leprette (olv. sēprētte)

JókK. 97; Ihc azert hog lata ôtèt firatta (olv. síratta): Iesus ergo, ut vidit eam plorantem MünchK. 194; latam a zèllètèt le zallatta (olv. lészállatta) meñbôl: vidi spiritum descendentem... de coelo MünchK. 170; Immar ked[e]g ô lezallatta ô zolgai kelen[e]c èlèibè: Iam autem eo descendente servi occurrerunt ei MünchK. 176; Ès ug lôt a napoc eggicbèn ô az nepèt taneitatta (olv. tanëjtatta): Et factum est in una die, docente illo populum MünchK. 156; bodog a zolga, kit micor idued ô vra ug lél tettè (olv. tètte): Beatus ille servus, quem cum venerit dominus eius, invenerit sic facientem MünchK. 60; Hoztatoc ènnèkē ez èmbert, mōnal a nepèt elfordeitatta, τ čazar adoia megadañiat megtiltatta (olv. megtiltatta) MünchK. 164; lelec Danièlt... onzolatta (olv. onszolatta) ô iftènet: invenerunt Danielelem... obsecrantem Deum suum BécsiK. 145; Es ug Iudit latuā Olofernèlt vlèttè (olv. űlette): Videns itaque Iudith Holofernem sedentem BécsiK. 33; Es mikor latta volna Mardocheuft vlèttè: Cumque vidisset Mardochoeum sedentem BécsiK. 60; miglèn Mardocheus lidot vlèttè latom: quamdiu videro Mardochoeum Iudaeum sedentem BécsiK. 60; lata eg Mate neuô èmbert a vamon vlèttè: vidit hominem sedentem in telonio MünchK. 29; Ô ked[e]g oliuetnac hegen vlèttè, vepen[e]c ô hozia titkon ô taneituañi: Sedente autem eo super montem Oliveti, accesserunt ad eum discipuli secreto MünchK. 58; latnotoc kezdtèc èmbern[e]c fiat vlèttè iftā[e]c iogia fèlôl: amodo videbitis filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei MünchK. 66; Ô az itelô zecben vlèttè ked[e]g, èrèzte ô hozia ô fèlèlegè: Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor eius MünchK. 67; Lata Leuit alfeus fiat a vamon vlèttè: vidit Levi Alphaei sedentem ad telonium MünchK. 74; lele a leant az agon vlèttè: invenit puellam iacentem supra lectum

MünchK. 85; latanac ifiat vlèttè iob felől: viderunt iuvenem sedentem in dextris MünchK. 105; Es meglattatoc embernek fiat vlèttè a tehetsègnèc iogia felől: et videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei MünchK. 102; meglelec ötet a templombā vlèttè: invenerunt illum in templo sedentem MünchK. 112; lelec az embert kiből az őrdög ki mentuala vlèttè ő labainal: invenerunt hominem sedentem, a quo daemonia exierant MünchK. 127; Kit micor latot uolna neminémő leán a vilagnal ülèttè: Quem cum vidisset ancilla quaedam sedentem ad lumen MünchK. 163; Mathwl fogwa lattyatok embernek fyat wlette yften tehetsègenek yogya felől ÉrsK. 41; Azockal ked[e]g is vačoralatta (olv. vacsorálatta) veue a kenèrèt: Coenantibus autem eis, accepit Iesus panem MünchK. 64; Es mykor azerth latod az the lelkedben enne thòredelömbe Es banathokba wr yefwlt wygazatha (olv. vigyázatta) Es ymathkozatta leg alazatos Es engedelmes ő neeky ÉrsK. 29.

Többszám második személyű raggal:

tú a varolba bemenettètèc (olv. beménetteték) előlőcbe kel tünètèc eg neminémő ember: introeuntibus vobis in civitatem, occurret vobis homo quidam MünchK. 160.

Többszám harmadik személyű raggal:

τ léle egèbekèt allattoc (olv. állattok): et invenit alios stantes MünchK. 50; τ léle ökèt alattoc (olv. alattok): et invenit eos dormientes MünchK. 65; léle ökèt alattoc: invenit eos dormientes MünchK. 65; léle ökèt alattoc MünchK. 65; lele azocat alattoc: invenit eos dormientes MünchK. 10 (két-szer); Meg èzèkèt bèzellèttèc (olv. beszéllettek) iöuènèc kiralnac mèddöy: Adhuc illis loquentibus venerunt eunuchi regis BécsiK. 62; minémő fa alat

lattad ôkèt egbè bèzellèttec (olv. beszéllették): sub qua arbore videris eos colloquentes sibi BécsiK. 172; mel fa alat fogad meg ôket egbè bezellèttec: sub qua arbore comprehenderis eos colloquentes sibi? BécsiK. 172; azoc èuèzettèc (olv. evezették) ked[e]g ô èlaluéc: navigantibus illis, obdormivit MünchK. 126; Es vg lřl fiay latuā azokat èlfutattoc (olv. elfutattok): Videntes itaque filii Israel fugientes BécsiK. 43; τ ô taneituanī iarattoc (olv. járattok) kezden[e]c gabona főt zaggatnioc: cum... discipuli eius coeperunt progredi, et vellere spicas MünchK. 74; Vg lőt ked[e]g ôc az utban yarattoc mōda: Factum est autem: ambulantibus illis in via, dixit MünchK. 132; hallotta vala azokat egbè kèrdezkettec (olv. kerdëzkëdették): audierat illos conquirentes MünchK. 97; Es latic azokat èlménettec (olv. elmënették): Et viderunt eos abeuntes MünchK. 82; fel menén[e]c (másoló hibája ,félelmének' helyett) azoc a kōdbè bè menèttec: timuerunt intransibibus illis in nubem MünchK. 131; Hallac a leualtac a gōlèkezètekèt morgattoc (olv. morgattok) ôrolla: Audierunt Pharisei turbam murmurantem de illo MünchK. 184; τ latuan azocat mūkalkodattoc (olv. munkálkodattok) az euèzettèl: Et videns eos laborantes in remigando MünchK. 83; Azocnac ked[e]g megodattoc (olv. mëgódattok) a vèhmet mōdanac: Solventibus autem illis pullum, dixerunt MünchK. 155; lhc azert hog lata... a fidokat kic iōttècuala ôuèlec sirattoc (olv. sirattok): Iesus ergo, ut vidit... Iudaeos, qui venerunt cum ea, plorantes MünchK. 194; ôk a hegrōl ležallattoc (olv. lëszállattok) èlèicbè kèlè ô nèkic: descendantibus illis de monte, occurrit illis turba multa MünchK. 131; Mèntōl vtolbzèr ked[e]g a tizen egn[e]c egèmbè ülèttec (olv. ülették) ièlenec ô nèkic is: Novissime recumbentibus illis undecim apparuit MünchK. 106; τ léle a templomban... pénz valtocat vlèttec: Et invenit in

templo . . . nummularios sedentes MünchK. 171; Boddogok a zolgac kiket micor iōuend az vr lélend vigazattoc (olv. vigyázattok): Beati servi illi, quos cum venerit dominus, invenerit vigilantes MünchK. 141.

Lássuk ezután összehasonlítás végett a -vá- ~ -vé-s határozó igenév személyragos alakjait:

Egyes szám első személyű raggal:

Az napokrol kedeglen kyketh gonozwl elwem (olv. élvém), eel veztőttem meltoly theredelmes ees alazatos zyweth adny WinklK. 264; Ën kèdeg ènen magam meghagattatuum (olv. mëghagyattatvám) latam è. nag latatot: Ego autem relictus solus vidi visionem grandem hanc BécsiK. 159; a mēdenhatonac kèzèt lem èlèuènén lem haluam (olv. halvám) nem tauoztatom èl: manum Omnipotentis nec vivus, nec defunctus effugiam BécsiK. 91; mvaĩainknac tōruēneiart ymaduam (olv. imádvám) vrat: pro patriis legibus, invocans Deum BécsiK. 90; kit èn te zolgáló lañod mégèlmèruém (olv. mëgèsmervém) èlfutéc ötòllòc: Quod ego ancilla tua cognoscens, fugi ab illis BécsiK. 35.

Egyes szám második személyű raggal:

Te halal õztene meg gōzued (olv. mëggyōzvéd) nitat meg hūuoknak (olv. hüvőknek) meñneknek orzagat: Tu devicto mortis aculeo: aperuisti credentibus regnum coelorum Apork. 125; A mef föld tégedèt mghaluad (olv. mëghalvád) fogadad azon haflakmég: Quae te terra morientem suscepit, in ea moriar BécsiK. 2; τ tahat iōued (olv. jōvéd) aiandokoziad te aiandokodat: et tunc veniens offeres munus tuum MünchK. 21; Te ked[e]g alamifna téuéd (olv. tévéd v. tēvéd) ne tuğga te balod mit tézen te iogod: Te autem faciente eleemosynam, nesciet sinistra tua, quid faciat dextera tua MünchK. 23; Iob tenèked eg zemed valuan

be mēned az ōrōc etebē, hognē kēt zemed valua d (olv. valvád) èrèztētned pokolnac túzebē: bonum tibi est cum uno oculo in vitam intrare, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis MünchK. 47; miképpen te fido valua d kérz èn tōllēm inod: Quomodo tu Judaeus cum sis, bibere a me poscis MünchK. 174; een zywen el ne alogeek de koronkeed te hozyad vi-gyazyon teghed yelōnvalua d lalfon WinklK. 262; Imaadom ees aaldom bodoghlaagos labaydath kykwel az agh keegyonak mynden keweelfeegewel feyeeth megh nyomaad ees mynden yo mywelkedethnek waarath zyzef-leghnek feyedelme walwaad megh haagwan, mynd ez wylaagnak wrath neheezleegh nekewl eerdemleed wy-felny FestK. 168; Merth ha te zent fa walwa d gymöl-czōzō (értsd: ,lévén gyümölcsöző') Es aldoth ennet zen-wecz Es az te agaydbol meg foztatol my lezen my rolwnk nyawalyafokrol kyk wagywwnk az io fa tyze kōzōth ÉrsK. 48; mirè iōttèl idè bè nē valua d (olv. valvád, értsd: vallvád*) mēnēkezō ruhat: quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem MünchK. 54; azt veued (olv. vévéd v. vëvéd) aggad nèkic: illum sumens da eis MünchK. 46.

Egyes szám harmadik személyű raggal:

aggyatok ötet az nyawalyaf annyának hogh ymar tarthassam ötet meghalvaia (olv. mëghalvája) WinklK. 232.

Többes szám első személyű raggal:

me[r]t tōttèl gōnozokat mēbēnnō[n]c nēm a karuāc (olv. akarvánk) békéléggèl zolnōc az Affiriofokkal: quoniam fecisti in nos mala, nolens loqui pacifice cum Assyriis BécsiK. 24; mōgatoz, mèrt èliōttèc ō taneit-

*) A régi *volni*: ,esse' és *vallani* ,habere' ige azonos. A ,confiteor' *vallani* a *vádol* igéből származott.

uani ez eyèl τ mù aluuāc (olv. aluvánk) el vroztac
 ôlèt: Dicentes: Dicite quia discipuli eius nocte venerunt,
 et furati sunt eum, nobis dormientibus MünchK.
 70; zarādoc mvtôllônc fogattatéc τ èz vtā ôbènnè èm-
 bérfégét megbizoneituāc (olv. megbizonëjtvánk):
 peregrinus a nobis susceptus est, et tantam in se ex-
 pertus humanitatem BécsiK. 83; mvní[n]magókért zèn-
 vèggúc èzt bñnhôuēc (olv. bñnhôvénk) mñ iftè-
 nõ[n]cbèn: propter nosmetipsos haec patimur, peccantes
 in Deum nostrum BécsiK. 88; hog éluec (olv. élvénk)
 dičériuic te nèuèdèt: ut viventes laudemus nomen
 tuum BécsiK. 77; mert bñnhôltônc mñ vronc iftè nõ[n]knèc
 nem èngèduènc (olv. engedvénk) ô zauanac:
 quia peccavimus Domino Deo nostro, non obaudiendo
 voci ipsius BécsiK. 99; Még tōrettètenc Dè m̄gfordol-
 uāc (olv. mēgfordólvánk) èlmeğ megrakiuc: De-
 structi sumus, sed revertentes aedificabimus BécsiK.
 321; hog nē meghaluāc (olv. mēghalvánk) mñ
 vèzèdelmô[n]cbèn mñmagonc mñ zolgalatōknac karat zèn-
 uèggúc: quam morientes cum interitu nostro ipsi
 servitutis nostrae damna patiamur BécsiK. 14; kit mikorō
 mēgtanoltōc volna latuāc (olv. látvánk) egdagalos
 nèmzètet: Quod cum didicissemus, videntes unam
 gentem rebellem BécsiK. 76; pharahonak kemenfegő
 hatalmabol meg menekeduenk (mēgmenekëdvénk)
 Immar mñ hufuetōnc xps Apork. 133; hamiffan mñuèl-
 kettōnc èltauozuanc (eltávozvánk) tetōllèd: inique
 egimus recedentes a te BécsiK. 128; Es èlmèd[n]c
 ôtōllō egmèdenic (olv. ègymèdënink) ô zvuén[e]c gonoz
 èrtèlmébè mñuèlkèdni idègèn iftènék[n]c téuènc (olv.
 tévénk v. tēvénk) gonozokat mñ vroç iftè nõ[n]kn[e]c
 zemèy èlôt: et abivimus unusquisque in sensum cordis
 nostri maligni, operari diis alienis facientes mala
 ante oculos Domini Dei nostri BécsiK. 99.

Többes szám második személyű raggal:

hog èl teuehednetec iftèntòl... Esmeg megfordoluatoc (olv. megfordólvátok) tizzer inkab megkèrèlitec òtèt: ut erraretis a Deo iterum convertentes requiretis eum BécsiK. 108; kic hoziu imadlag imadkozuatoc (olv. imádkozvátok) megéžitec ózuègecn[e]c hazokat: quia comeditis domos viduarum orationes longas orantes MünchK. 56; Es ug latuatoc (olv. látvátok) gülèkezètet megól τ èlòl imadkozuatoc mongatoc tv zúuètekbèn: Visa itaque de retro et ab ante, adorantes, dicite in cordibus vestris BécsiK. 110; de tú latuatoc ingen pñitenciat sem fogtatoc: vos autem videntes nec poenitentiam habuistis postea MünchK. 53; Bè menuetec (olv. bemēnvéték) kèdeg babilloniaba leztec ot fok èztèndòcbèn: Ingressi itaque in Babilonem, eritis ibi annis plurimis BécsiK. 110; Bèmenuetèc ked[e]g a hazba kòzònnètèc nèki mōduan: Intrans autem in domum, salutate eam dicentes MünchK. 31; ki menuetèc a hazbol auag a varosbol leraziatoc a talpatokon ualo port: exeuntes foras de domo vel civitate, excutite pulverem de pedibus vestris MünchK. 31; megfogatkoztaitatoc földnèc nauolafyt monduatoc (olv. mondvátok): deficere facitis egenos terrae dicentes BécsiK. 228; Ne akariatoc azert zorgalmazatofoc lennètèc mōduatoc mit ezònc: nolite ergo solliciti esse, dicentes: Quid manducabimus MünchK. 24—25; Es monda, Ne talatal a konkof ki zèduètèc (olv. kiszedvétek) ki írčatoc vèlec ózuò a buzat es: Et ait: Nonne forte colligentes zizania, eradicetis simul cum eis et triticum MünchK. 38; τ mēnètèc ki... mōnal hirtélènkedètèt tēnètèc (írashiba téuètèc helyett; olv. tévéték v. tēvéték): et exite... quasi impetum facientes BécsiK. 41; meg èlmèrtèm mert vđòt mulattoc tuduatoc (olv. tudvátok) hog èlment legen èn tòllèm a. bèzed: tempus redimitis, scientes, quod recesserit a me sermo BécsiK. 120; Teuèlgetec nē tuduatoc íräft: Erratis nescientes Scripturas MünchK. 55; ha azert tú gonozoc

valuatoc (olv. valvátok) tuttoc io adomanocat: Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare MünchK. 25; mikent bēzelhēttec iokat gonozoc valuatoc: quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali MünchK. 36.

Többes szám harmadik személyű raggal:

Mikēppēn mghirdēttē volna Mardocheus Bagatanac τ Tarēs mēddōkn[e]c alnoklagokat akaruaioc (olv. akarvájok) Aluērus kiralt mēgōlniēc: quomodo nuntiasset Mardochoaeus insidias Bagathan et Thares eunuchorum, regem Assuerum iugulare cupientium BécsiK. 61; halottak között szabad, Mikent sephetek ferelmben (íráshiba ‚ferekben‘ helyett; értsd: sérőkben) alunaiok (íráshiba aluuaiok helyett; értsd: aluvájok): Inter mortuos liber: Sicut vulnerati dormientes in sepulcris Apork. 43; iēlenec ōnēkic moyfes τ ilfes ō vēlec bēzelueiēc (olv. beszélvéjek): apparuerunt illis Moyses et Elias cum eo loquente MünchK 45; futnakuala. bizuaioc (olv. bizvájok) zēkērcbē: currebant, confidentes in quadrigis BécsiK. 30: Ō tanēituani ked[e]g meg ēhēzueiēc (olv. mēge hezvéjek) kēzden[e]c gabona fōkēt zaggatnioc: discipuli autem eius esurientes coeperunt vellere spicas MünchK. 34; lata Simont τ Andoriaft ō aīafiat ērēztueiēc (olv. eresztvéjek) haloioat a tēngerbē: vidit Simonem et Andream fratrem eius, mittentes retia in mare MünchK. 72; A. ferfiac kēdeg megērtueiēc (olv. megertvéjēk) kiralt mondanac nēki: Viri autem illi, intelligentes regem, dixerunt ei BécsiK. 146; Es le ēlueiēc (olv. lēesvéjek) imadac ōtet: et procidentes adoraverunt eum MünchK. 17; Azert azoc egbē gōlēkezueiēc (ēgybegyōlekēzvéjek) monda azocnac pilatus: Congregatis ergo illis, dixit Pilatus MünchK. 67; Es ō aīta τ aīna mēghaluaioc (olv. mēghalvájok) Mardocheus ōmaganac īanaol vēué ōtēt: Mortuoque patre eius ac matre, Mardochoaeus

sibi eam adoptavit in filiam BécsiK. 51; im loc ièles bünös müüèlkedètbèlièc, ⁊ bünöfòk iðuéie c (olv. jövéjek) ezn[e]c uala egbè isfal: ecce multi publicani et peccatores venientes discumbebant cum Iesu MünchK. 29; ⁊ iðuéie c meghirdètec ihcnac: et venientes nuntiaverunt Iesu MünchK. 41; ⁊ a varosba iutuaioc (olv. jutvájok) mèghirdètec mēd èzekèt: et venientes in civitatem, nuntiaverunt haec omnia MünchK. 28; A leualtac ked[e]g latuaioc (olv. látvájok) mondanac nèki: Pharisei autem videntes, dixerunt ei MünchK. 34; Es bēmēuéie c (olv. bēmēnvéjék) Moabitidifnèc videkèbè ⁊ lakoznakuala oth: Ingressique regionem Moabitidem, morabantur ibi BécsiK. 1; Es bēmēuéie c kiralhoz valamit kértèn[e]c volna ô ôltözètèkrè tartozot vèzékuala: Ingredientesque ad regem, quidquid postulassent ad ornatum pertinens, accipiebant BécsiK. 52; ⁊ bē menuéie c (olv. bēmēnvéjek) a hazba lelec a gèrmèket mariaual ô annaual: Et intrantes domum invenerunt puerum cum Maria matre eius MünchK. 16—17; Es azoc ki menueie c a diznocba: At illi exeuntes abierunt in porcos MünchK. 28; Azoc ked[e]g ki mēueie c meghirdètec mēd a földön: Illi autem exeuntes diffamaverunt eum in tota terra illa MünchK. 30; Azoc ked[e]g ki mēueie c ime hozanac nèki èmbert: Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum MünchK. 30; Azoc ked[e]g èlmenueie c kèzde is mondani: Illis autem abeuntibus, coepit Iesus dicere MünchK. 33; ⁊ bēmenueie c lakoznac ot: et intrantes habitant ibi MünchK. 37; ô égèb aifaiay ⁊ āña nézueie c (olv. nézvéjék): ceteris eius fratribus et matre inspicientibus BécsiK. 86; Mért èn atāfiay ma kèuès fèrèlmèt zènuèdueie c (olv. szenvedvéjék) az ôròc èlètn[e]c teltamētoma ala löttèn[e]c: Nam fratres mei modico nunc dolore sustentato, sub testamento aeternae vitae effecti sunt BécsiK. 90; ⁊ veueie c (olv. vévéjek v. vèvéjek) morognac vala: Et accipientes murmurabant MünchK. 50.

Ezek a személyragos határozó igenevek körülbelül egy korból valók, sőt az elősoroltak legnagyobb része ugyanazon régi bibliafordítók nyelvéből való. Jelentése, szerepe mind a két igenévnek ugyanaz. A *t-s* határozó igenevek legnagyobb része alakilag abban különbözik a *t-s* mult idejű igétől, hogy a formans előtt az igenévben olyankor is teljes *tő* van, mikor a mult idejű igében már csonka a *tő* (igenév: *éheze-tted* és mult idő: *éhez-ted*) s a tövéghangzó az igenévben olyankor is nyiltabb, *-a-*, *-e-* hang, mikor a mult idejű igében a tövéghangzó még zártabb, *-o-*, *-ë-*, *-ö-* hang (*fordólo-tt* Jók-K. = 'fordult' és *fordóla-ttam*, *beszéllë-tte* = 'beszélte' és *beszélle-tte*: 'dicens' *fűtő-tte* = 'calefecit' és *fűjte-tte* = 'calefaciens'. A tövéghangzónak ez a különbözősége azonban nem ok a *t-s* határozó igenévnek a mult idejű igealaktól való elválasztására, tudjuk ugyanis, hogy a személyragtalan *t-s* igenév is, azaz a *t ~ tt* képzős melléknévi igenév is, a vele azonos mult idejű igealaknál sokszor nyiltabb tövéghangzót mutat a kódexekben:

neged napi halatth WinklK. 225; kelyetek fel halattak TelK. 262; halataibol fel tamazta WeszprK. 7; halattaimbol fel tamadok WeszprK. 34; a halattakrol ualo mifet DebrK. 85; az ő hallatioknak ergalmal lenne DebrK. 174; halattakat fel tamaztuan DebrK. 203; halattakat feltamaztani NagyszK. 246; halattaybol feltamada NagyszK. 323; halalatlan az ő tőle adattakrol DebrK. 23; tefty keuanfagokra adattakat DomK. 177; nemes nemből tamadat zŕz zent barbara ThewrK. 125.

Viszont a *t-s* határozó igenévben is előfordul a mult idő tövéghangzójának zártabb volta, látjuk a felsorolt személyragos alakok között: *térëtem* SzékK., *függötted* PeerK., *figgötted* LázK. Sokszor pedig a személyragos *t-s* határozó igenév teljesen azonos alakú a *t-s* mult idejű ige megfelelő személyragos alakjával: *sebhetted* PeerK. 177., *szomjaztad* MünchK. 62. (de *szomjazattad* uo.), *viselted* PeerK. 176., *nevette* ÉrsK. 348, *sëprëtte* JókK. 97, *tëtte* MünchK. 70 —

mind ezek az idézett helyeken nem mult idejű állítmányok, hanem határozó igenevek.

Ezek az alaki jelenségek, melyeket a *t-s* határozó ige-névről most említettem, kétségtelenné teszik azt, hogy ezen ige-név azonos a mult idejű igével. Ha tehát ugyanilyen alaki különbségeket és egyezéseket találunk a *t-s* határozó ige-névvvel egy korú és egy jelentésű *vá- ~ vé-s* határozó ige-név és az *á- ~ é-s*, *vá- ~ vé-s* mult idejű ige között, akkor ez az észlelet szintén a kettő azonosságát bizonyítja. Már pedig a *vá- ~ vé-s* ige-név és a vele kapcsolatba hozott mult idő között ugyanolyan hangtani viszony van, mint a *t-s* határozó ige-név és a neki megfelelő mult idejű igealak között. Valamint a *t-s* határozó igeneveket a teljes *tő* jellemzi, úgy a *vá- ~ vé-s* igenevekben is a *-v-* hang nem egyéb, mint a teljes *tő* emléke, mert hiszen ez a hang még akkor fejlődött ki, mikor az *á ~ é* formans közvetlenül a *tővéghangzó* után következett: **hādla-á-m > *hādla-v-á-m > *halla-vá-m > hall-vá-m*; **terēmtē-é-m > *terēmtē-v-é-m > *terēmtē-vé-m > terēmt-vé-m*. Nyilvánvaló, hogy ha még ma is él a *terēmtēve ~ terēmtēve* alak, akkor a középmagyar *terēmtvéd* 'te creante' v. 'tu creans' alaknak is volt az ómagyarban **terēmtvéd ~ *terēmtvéd* 'te creante' v. 'tu creans' alakja. Ha pedig volt **terēmtvéd ~ *terēmtvéd* határozó ige-név, akkor kellett lennie **terēmtvéd ~ *terēmtvéd* 'creavisti' mult idejű ige-nek is, mint ahogy a *viselted* 'te ferente' v. 'tu ferens' határozó ige-név mellett van *viselted* 'ferebas' mult idejű igealak. Ha pedig volt az ómagyarban **terēmtvéd* egyes második személyragos mult idejű igealak, akkor kellett lennie az ómagyarban két ilyen azonos jelentésű, mult idejű ragozási sornak:

terēmt-é-m	*terēmtē-vé-m
terēmt-é-d	*terēmtē-vé-d
terēmt-é	terēmtē-vé (HB. <i>terūmtē-vé</i>)
terēmt-é-nk	*terēmtē-vé-nk
terēmt-é-ték	*terēmtē-vé-ték
terēmt-é-k	*terēmtē-vé-k.

Tehát ha nem volna is meg a HB. *terūmtēvé* 'creaverat' mult idejű alakja, akkor is ki tudnánk következtetni úgy, hogy

összevetnénk a dunántúli *terémtëve* és a kódexekbeli *terémt-vém*, *terémtvéd* stb. alakokat, s figyelnénk arra a viszonyra, amely a személyragos *t-s* határozó igenevek és a *t-s* mult idő között megvan. Hiszen a személyragos *vá-* ~ *vé-*s határozó igenévnek sok alakja teljesen azonos az elbeszélő mult megfelelő személyragos alakjával: *tévéd* MünchK. 23, *vévéd* 46, *aluvánk* 70, *bűnhövének* BécsiK. 88, *tévénk* 99, *tévéték* 41 — mind ezek az idézett helyeken nem mult idejű állítmányok, hanem határozó igenevek. A finnugor nyelvek alaktanát elfelejtik a maga egységében tekinteni át a nyelvtudósok akkor, mikor a 'nos facientes' *tévénk* alakot más elemekből állónak tartják, mint a 'nos faciebamus' jelentésű *tévénk*-et.

Különösnek látszik talán ez az állításom, hogy az ómagyarban élt az elbeszélő multnak egy teljes tövű, *vá* ~ *vé* időjelű alakja is a csonka tövű, *á* ~ *é* időjelű alak mellett: *terémtém* és **terémtévém*, *hallám* és **hallavám*? Hiszen sok ígénk elbeszélő multjában megvan ez a kétféle alak a középmagyar korban is, sőt azután is — csak észre kell venni.

Akadémiai székfoglalóban, mely nyomtatásban még nem jelent meg, bővebben fejtegettem azt, hogy a *tész*, *vész*, *észik* stb. igékben nincsen visszaható *v* képző, nincsen *v* fő. Jelen értekezésem e helyére most be kellene iktatnom ez ígék történetéről szóló fejtegetéseimet, de hiszen már úgyis hosszúra nyújtom a szót, hát kerülöm az újabb kitérést. Hiszen mostani célomhoz csak annak megállapítására van szükségem, hogy a *tész*, *vész*, *észik* töve nem *tév-*, *vév-*, *év-*, hanem *tē-* ~ *té-*, *vē-* ~ *vé-*, *ē-* ~ *é-*. Ebben ma már — úgy tudom — jóformán minden nyelvtudós egyetért.

Úgy hiszem, bebizonyítotttnak tarthatjuk már azt is, hogy a *tőm-*, *vőm-*, *őm-*féle rövidebb alakok eredetibbek, mint a *tévém-* > *tévém-*, *vévém-* > *vévém-*félék (KRÄUTER: NyK. XLII: 319). Ha pedig a *tőm-*féle alakok szerkezetét meg akarjuk fejteni, a teljesen hasonló vogul alakokhoz kell fordulnunk:

KL., P. *vūm**) ~ m. *vūm* > *vivém*

KL., AL., K. *tēm* } ~ m. *ōm* ~ *ēm* > *evém*
FK. *tīm* }

*) „Az *u* vegyes hangzó, mely az *u* és *ū* közötti átmenet hatását teszi a fülre“ MUNKÁCSI: VNyj. 4.

Ez alakok teljesebb, eredetibb változatát az északi vogul mutatja:

vīγam

tēγam

E két igében, mint a megfelelő finn *vie-* és *syö-* mutatja, nem kereshetünk a *tő* ben *γ* hangot, viszont tudjuk, hogy ezek a fölsorolt vogul igealakok olyan nyelvtani ragozási sorba valók, melynek képzője *γ*: nyilvánvaló tehát, hogy a vogul *vīγam*-ben a *tő* csak *vī-*, a *tēγam*-ben *tē-*. A vogul *vūm* és *tēm* alakban tehát a hosszú magánhangzó a *tő*nek (*vī-* és *tē-*) végső magánhangzójából és a *γ*- képzőből lett (vö. KRÄUTER: NyK. XLII: 338), ugyanabból a képzőből, mely a *mēnēγ ~ mēné ~ mēnō* 'iens', *terēmtē ~ terēmtō* 'creator', *terēmtē* 'creavit' alakokon van meg, ez utóbbiakban tudnillik szintén hosszú hangzó vált a *tő* végső hangzójából és a *γ* képzőből. A vogul *vūm*, *tēm* alakok szemmel láthatólag és füllel hallhatólag teljesen azonosak a magyar *vūm*, *ōm ~ ém* alakokkal, tehát bizonyos, hogy a magyar alakok mostani hosszú hangzója is (a vogul módjára) a *tő* végső hangzójából és a *γ* képzőből lett. Mármost tudjuk, hogy az eredetibb *vūm*, *vīm* alakot követi később a *vívém > vívém*, az *ōm*, *ém* alakot az *évém > évém*, és látjuk, hogy itt a régibb és újabb alakok között ugyanaz a szerkezeti, hangtani és időrendi viszony van, mint a *terēmtēm* és a **terēmtévém* között. Most a nyelvtudósok a *vivé*-féle alakot úgy magyarázzák, hogy az **vi-ū-é*-ből lett, melyben az *ū* a *γ*-ből fejlődött képző, mult időjel. Ez a magyarázat azonban csak úgy állhatna meg, ha a végső *-é* a személyrag volna — erről azonban, mint láttuk, szó sem lehet, mert a *vivé*-féle igealakon sem alanyi, sem tárgyas mivoltában soha személyrag nem volt. Ha pedig az *-é* itt nem személyrag, akkor csakis ebben az *-é*-ben kereshetjük a *γ* mult időjel fejleményét, nem a *v*-ben. Mivel pedig *vi-* a *tő*, nyilvánvaló, hogy a *-v-* hang is már az időjel alkotó eleme, s az a praeteritumi *-vé* időjel a *vivé*-ben olyan újraképzéssel lett, mint a *terūmtevé*-ben. A *terēmtē*- és *terēmtévē*-féle párhuzamos ragozás tehát megvan a *visz*, *vész*, *észik* stb. igéknél is, jeléül annak, hogy ez a jelenség valamikor általánosabb volt nyelvünkben: *vém > vévém — terēmtēm >*

**teremtevé*m. A *teremté*- és *teremtevé*-féle alakok közül az újabb *teremtevé* alak kiveszett, csak a *teremté* maradt meg, még pedig tárgyas szerepben; alanyi szerepében a *teremté* meg-
rövidült *teremte* alakká. A *vesz*, *visz*, *észik* igéknek a vogul egyes 3. személyű *vĭ* és *tĭ* alakoknak megfelelő **vé*, **vĭ* és **é* alakjai vesztek ki az ugor kor után, de még nyelvemlékeink kora előtt s a másodlagos *vévé* > *vĕvé*, *vívé* > *vivé* és *évé* > *ĕvé* maradt meg, bizonyára azért, mert nyelvünk a kéttagú hangszakaszokat jobban szereti a beszédben, mint az egytagúakat. A *vé-m*, *vĕvé-m* és *é-m* ~ *ĕvé-m* tehát igazolja azt, hogy a *teremté* a HB. nyelvében *terümtevé*.

Hihetetlen az, hogy egyszerű mássalhangzóra végződő ige-tő és a *-va* ~ *-ve*, *-ván* ~ *-vén* között rövid magánhangzót találjunk? Csak két mássalhangzó, vagy ikerített mássalhangzó után volna lehetséges a rövid hangzó, mint a *mondova*, *építteve* alakokban? Ugyan mi hát a régi nyelvben és tájnyelvben ismert *alu-va*, *fekü-ve* a köznyelvi *al-va*, *fek-ve* mellett? Túl vagyunk már azon, hogy az *aluva* *u*-jában, a *feküve* *ü*-jében képzőt keressünk. Ejtéskönnyítő az egyszerű mássalhangzó után nem lehet, tehát — tertium non datur — tövéghangzó. *Aluva* és *alva* közt, *feküve* és *fekve* közt tehát ugyanaz a hangtani viszony van, mint a *mondova* és *mondva* közt, *építteve* és *építve* közt. Ejtéskönnyítőt csak az keressen a göcseji és nagykanizsai alakokban, aki mer keresni az *aluva*, *feküve* alakokban. Ami viszony van tehát a ma is élő *aluva*, *feküve* határozó igenév és a régi *aluvá*, *feküvé* ~ *alová*, *fekĕvé* tárgyas alakok közt, ugyanaz a viszony van a mai *hallova*, *terümteve* határozó igenév és a régi *hădlăvă*, *terümtevé* tárgyas alakok közt. Az *aluva*, *feküve* tehát igazolja a göcseji és nagykanizsai teljes tövű határozó ige-nevek eredeti tövéghangzós voltát s ezáltal a HB. tárgyalt alakjainak szintén tövéghangzós, teljes tövű voltát.

Megfigyelhetjük, hogy a régi nyelvben a *tész*, *vész* elbeszélő multjának egyes harmadik személyű alakja az alanyi ragozásban *té-n*, *vé-n* ~ *tő-n*, *vő-n* stb., de a tárgyas ragozásban nem **té*, **vé*, hanem mindig, kivétel nélkül egy szótaggal több: *tévé*, *vévé* ~ *tĕvé*, *vĕvé* ~ *tövé*, *vövé* stb.

ten DöbrK. 9, 85, DebrK. 346, 549, LobkK. 308;
teen KulcsK. 29, ÉrdyK. 63; theen ÉrdyK. 157; ten
ÉrsK. 76; then ÉrsK. 92; tön MünchK. 40; tewn JókK.
3; tön WeszprK. 44; tōōn WinklK. 308; tewn PeerK.
2; tön DebrK. 568.

teewee ÉrdyK. 56, 236, JordK. 346; tewee ÉrdyK.
17, 543, JordK. 22a; teuee Apost. 64; teewe ÉrsK. 9;
teve DöbrK. 11, 442, NagyszK. 225, DebrK. 250, 565;
teue BécsiK. 130, GuaryK. 88, DebrK. 80, 122, TihK.
91, 255, CornK. 90, 105, 121, 175; tewee ÉrsK. 331,
359, 434, WinklK. 104, KulcsK. 257; thewe ÉrsK. 78,
361, KulcsK. 14; theue ÉrsK. 285; tewue JókK. 23 (két-
szer); tōwe LázK. 86, 144; tiue DöbrK. 35, 149.

veen LobkK. 4; ween DebrK. 508, ÉrdyK. 63;
ven JókK. 1; wen ÉrsK. 361, 390, 489; wōōn WinklK.
317; vōn BécsiK. 13; vōn SzékK. 4, DebrK. 224; wewn
JókK. 8, 69; wewn ÉrsK. 371.

veevee ÉrdyK. 110, 143; vewee ÉrdyK. 40, JordK.
689; weeve JordK. 893; weewe ÉrsK. 11; veeve ÉrdyK.
177; véue BécsiK. 5; veue uo.; uéue BécsiK. 38; veve
SzékK. 10, DebrK. 514, 515; vewe JókK. 67; wewe
DebrK. 545, ÉrsK. 445, 584, weve WinklK. 228; veue
TelK. 2, GuaryK. 45, DebrK. 76, NádK. 166, GuaryK.
113, CornK. 105, 169, 303, 322; DomK. 31, DebrK.
13, 30, 31, 99, 187; ueue JókK. 83, TelK. 53, TihK.
29, 255; ueve Apork. 132; vewue JókK. 6, 9, 92;
vōve DebrK. 626; Uōue KazK. 22.

Látjuk itt az állandó különbséget az sz praesensképzős
igék elbeszélő multja egyes harmadik személyének alanyi
ragozású és tárgyias ragozású alakja közt. Az alanyi és tár-
gyias ragozás közt ez a viszony hogyan jelentkezik a HB.-ben?
Alanyi ragozás: *munda, engede, mente* (olv. *mundā* v. *mundā*,
engede, mente v. *engedē, mentē* v. *engedé, menté*); tárgyias
ragozás: *mundo*-(v?)*ā, hādlā-vā, felede-vé, vete-vé*. Amilyen
alaktani és hangtani viszony van a *vé(n)* és *vé-vé* > *vē-vé*
közt, ugyanaz van a HB.-ben az *engede* és *felede-vé* közt.
A *vé-(n)* — *vévé* ~ *vē-vé* tehát egy valamikor általános

igeragozási sornak emléke. Olyan, mintha a mostani *fá-vá* lativus mellett élne még az eredetibb < **fá* lativusi alak, mely helyett, mint e munkám folyamán említettem, újra-ragozással lett a *fá-á* > *fá-v-á* > *fá-vá*. A mai *vé-n* — *vé-vé* is igazolja tehát azon fölfogásomat, hogy a *mundo-(v?)á, hádlá-vá, felede-vé* teljes tövű alak, analogiás újraképzés eredménye. Az eredetibb alakot a *mundá* < *mundá, engede* < *engede* (vö. ÉrdyK.!) alanyi ragozású alak mutatja.

A HB.-ben a mai *járó* igenév: *iarov* olv. *járou*. Az eddigiek szerint tehát a HB.-ben egymás mellett volna ugyanazon melléknévi igenévnek ilyen két eltérő alakja; *jár-ou, terünte-vé*. Hogyan oszlatnánk el azt a kételkedést, amellyel erre a széthúzó párra azok tekintenek, akik megkövetelik a szimmétriát ugyanazon formans első hangrendű és hátsó hangrendű alakja között? Úgy, hogy rámutatunk a személyragozás hátsó hangrendű és első hangrendű egyes harmadik személyű alakjainak nagy hangtani különbségére. Ugyanazon nyelvemlékben (GyulS.) van *árulat-ja, vádulat-ja, látat-ja* és *jelönetü-i-, nemzetü-i*. Tehát a hátsó hangrendűeken a rag *-ja*, az első hangrendűeken ugyanazon rag *-i*, a hátsó hangrendűekben csonka *tő* van, az első hangrendűekben teljes *tő* van — a leghallatlanabb, de mégis leg-szemmel-láthatóbb aszimmetria! Ilyen rendetlenség, de mégis csak meglelt dolog az, hogy a hátsó hangrendű *jár-ou* képzője *-ou*, annak a képzőnek csonka *tő* van előtte, az első hangrendű *terünte-vé* melléknévi igenév képzője *-vé* s ez előtt a képző előtt meg a teljes *tő* van.

Hogy a határozó igenév, a *ivtua* (olv. *jutvá* v. *jutvá*) már csonka tövű a HB.-ben, holott a vele egy képzős melléknévi igenév *terünte-vé* teljes tövű: ezt az eltérő hangtani fejlődést megmagyarázza az eltérő jelentés.

Említettem, hogy az *észik* igében és társaiban nincsen, nem is volt *v* *tő*. Ez a körülmény is nagyon fontos a HB. igealakjainak tárgyalásánál. Ezért szólanom kellene most arról, hogy miként magyarázom a HB. *evéc* (olv. *évék*: comederat) és *Horoguvec* (olv. *horoguvék*: iratus est) alakjainak *v*-jét. Ehhez azonban az kellene, hogy most előálljak az *ikes* ragozás eredetével, történetével, melyről a mai nyelvtudo-

mány teljesen elhibázott magyarázatot hirdet. Az ikés ragozásról való fejtegetéseim nem férnének bele ez értekezés keretébe; itt hát csupán egy rövid fölszólalásomra utalok (Népünk és Nyelvünk I:67), mely szerint az ikés alakok eredetük szerint tárgyas ragozású alakok. Az *ëvëk*: „comederat” alakilag ugyanaz, mint *-ëvëk*: „comederant id”. A HB. *ëvëk* és *horoguvëk* alakjában tehát a *v* ugyanolyan eredetű, mint a tárgyas ragozású *feledëvë*-, *vetevë*-ben, vagyis hangzóközi járulékhang. Tehát az *ëvëk* és *horoguvëk* *v*-je sem mond ellen a HB.-ről szóló fejtegetéseimnek, sőt azokba szépen beleilleszkedik.

Evvel elvégeztem azt a föladatot, melyet értekezésem címében magam elé tűztem: a HB. tárgyas elbeszélő mult-alakjainak elemzését, húsz esztendeje róluk adott magyarázatomnak (MÉSZÖLY: Nyr. XXXVIII: 298, 343) bővebb kifejtését, bizonyítását. Most, a bizonyítás végeztével, az eddigiek következményéül néhány szóval rámutatnék még alaktanunk némely tanításának hibás voltára s az illető jelenségek helyes magyarázatára, a bővebb kifejtést későbbi alkalomra hagyván.

Ha a *feledë* csonka tövű alaknak teljes tövű változata a *feledëvë* v. *feledëvë* s a *vë*- mult idejű ige-tőnek teljes tövű változata a *vëvë*, akkor a *vë*- *-n* elemmel bővült alakjának, a *vë-n*-nek, föltehető volna ilyen tövű alakja: *vëvë-n*. Jól tudjuk, hogy van is ilyen alak, de a *vëvën*, az határozó ige-név, a *vën* pedig mult idejű egyes harmadik személyű igealak. De azt is tudjuk az eddigiekből, hogy a *terëmtëvë* határozó ige-név azonos a *terümtëvë* mult idejű egyes harmadik személyű igealakkal: nyilvánvaló tehát, hogy a *vëvën* határozó ige-név is azonos a vele alaktanilag egynek bizonyított *vën* mult idejű egyes harmadik személyű igealakkal. A *vëvë-n* *-n*-je határozórag, azonos a locativusi *n*-nel, tehát a *vën* ~ *vön*, *ön* stb. alakok *-n*-je nem deverbális névszóképzőből lett, hanem az *-n* határozóragból. Bizonyítja ezt az is, hogy a személyragos *t* ~ *tt* képzős határozó ige-névnek is megvan *-n* ragos alakja, mint mult idő egyes szám harmadik személye, a nyelvjárási *megszenteltën*, *beszeltën*, *vittën*, *mondottën* alakokban. Az egyes harmadik személyragnak illeszkedés nélküli eredetibb alakja az *-i* (*láb-i* = lába, *bocsáti* = bocsátja)

s ez az *-i* eredetileg hosszú volt; azért van a tájnyelvi *hoz-tún* (= hozta) alaknak *hozlin ~ hoztín* változata is. Hiszen ismerjük a locativusi ragok szerepét igenévi állítmányokban más finnugor nyelvekből is, különösen a finnből (*kalastamassa*).

A *t-s* határozó igenév harmadik személyragos alakja vált egységes határozószóvá a régi *vélte* (= ritkán, raro) szavunkban, mely a *vél* igéből származott. Ezt éppúgy nem érezték már harmadik személyragos alaknak, mint ahogy nem érezzük annak az *innya* (< *inni-a*) alakot sem, vagy amint nem érzik annak a tájnyelvi *tënnië, ënnië* alakot. Így érthető meg az *ifjanta* alak. Kifejtettem egy régebbi munkámban (Szegedi Tud. Ktár I:21), hogy a *t-s* igenevek formansa eredetileg a locativusi *t* volt. Ehhez a locativusi *t- ~ tt*-hez nemcsak mint igenévképzőhöz, pontosabban: *igei állapothatározó* ragjához járultak hozzá a személyragok: *állattam* = 'me stante' v. 'ego stans', *állattad* = 'te stante' v. 'tu stans', *állatta* = 'illo stante' v. 'ille stans', hanem hozzájárulnak tájnyelvben a személyragok a locativusi *t- ~ tt*-hez mint névszói állapothatározó ragjához is: *éfiattam, éfiattad, éfiatta*. Ezen *éfiatta* alaknak locativusi *n + t* ragos változata az *ifjanta*, mely mellett már éppúgy nincsen *ifjantam, ifjantad* stb. alak, mint a *vélte* 'raro' határozószó mellett nincsen 'raro' jelentésű *véltem, vélted* stb. Az *ifjanta, legénte* állapothatározókban és *nyaranta, telente* időhatározókban személyragból lett az *-a, -e*, mint BEKE ÖDÖN már megállapította. A határozók végén levő *-ta, -te* tehát nem egyéb, mint a locativusi *t* egyes harmadik személyragos alakja és ha az *éfiatta, állatta, állta* alakok egymáshoz való alaktani viszonyára figyelünk, még bizonyosabbá lesz az a tanításom, hogy a mult idő *-t* jele azonos a locativusi *-t*-vel.

MELICHNEK a *саптай*-ról írt alapvető cikke nyomán (NyK. XXIV: 141) már húsz évvel ezelőtt azt vallottam, hogy a magyar *-ó, -ő* és *-va, -ve* igenévképző s az *-á, -é* mult időjel azonos és mindegyik „gutturális”-ból lett (MÉSZÖLY: Nyr. XXXVIII: 347), vagyis a finnugor **-k* igenévképzőből. Ennek a fölfogásomnak megfelelően a *számtáy, mēnēy, kopolté ~ kopuóti ~ kopóta, fogaté ~ fogati, csurgó ~ csurga, pörgető ~*

pörgetyű ~ pörgete, pattantó ~ pattantyú ~ pattanté, mēnēü ~ menő ~ mēné, járou ~ járó stb. igenevek képzőit egy eredetűeknek hirdetem húsz év óta írásban (MNY. VII: 145, 246, 337, X: 164, 166) és szóban. „Én, — írtam 1914-ben is (MNY. X: 204) — mióta MELICH rámutatott arra, hogy a mai Szántó legrégebben *σαμταγ*-nak, *zamtach*-nak van írva s megállapította ez írásmód hangértékét, azt vallom, hogy a melléknévi igenév képzője gutturalisból lett (lásd: Nyr. XXXVIII. 347) (tehát fgr. **k ~ *γ*-ből, nem **p ~ *β*-ből) s az *-ó, -ő* igenévképzőt nemcsak az *-a, -e*, hanem az *-é, -i, -aj, -ej* alakokkal is egy eredetűnek kell tartanunk (vö. MNY. VII, 147).^{*)} Ezt vallom ma is, abban a reménységben, hogy előbb-utóbb bővebben fejtegethetem e kérdést. Itt csak annyit mondok, hogy a fősorolt igenévképzők közös eredetét, még pedig a fgr. **k*-ból való eredtet, a HB. tárgyas elbeszélő mult alakjai, illetőleg azok alakbeli és jelentésbeli változatai is bizonyítják.

Igen, húsz évvel ezelőtt kezdtem hirdetni a fősorolt magyar igenévképzők közös eredetét szemben az általános fölfogással — azóta ez sokat közeledett az én véleményemhez. Ezelőtt húsz évvel vallottam az uralkodó elmélettel szemben azt is (okulván a Tel. és VitkK-en), hogy a HB. *u* betűje *u* hang, *o* betűje *o* hang (MÉSZÖLY: Nyr. XXXVIII: 345) — azóta már hívatottabbak széles alapú megokolása után ez a nézet az általános. Mikor még az uralkodó fölfogás az volt, hogy az árpádkori szavak végén levő *u* betű nem teljes hangot jelöl, én (ortográfiáinknak történetét nézve) az árpádkori *uuaru* szót *váru*-nak olvastam (MÉSZÖLY: MNY. VI: 434) — ma mindenki úgy olvassa ismét. Nem hivaikodni

^{*)} Szükségesnek tartom ez idézett sorok 1914-diki keltét megemlítenem tekintettel ERDÉLYI LAJOS barátom egyik 1927-diki értekezésére, különösen annak egyik helyére: „Die formen der HB. *hadlaua* etc. sind also als ehemalige nonimalprädikate zu verstehen, ursprünglich als nomina verbalia . . . Sie zeigen die ursprünglichere form des altungarischen präteritums und des früheren präsens partizips. Die endung kann also ursprünglich nicht das fiugr. **-j*, sondern das fiugr. **k ~ γ* sein, wodurch sich alles einheitlich erklären lässt.“ (FUF. XVIII: 106).

ezekkel, de hivatkozni igenis akarok ezekre, hiszen sokak előtt talán érthetetlen az a csökönyösség, mellyel az ómagyar nyelv alaktanát, hangtanát illető számos különvéleményemhez ragaszkodom, s e miatt aztán a finnugor alaktannak, hangtannak, mondattannak sok tételét is másoktól eltérő véleménynel nézem. Nem csodálkozom azon, hogy most még mindenfelől sokat mondó némaságú tilalomfa áll azon tanításom útjába, hogy a HB. tárgyas elbeszélő mult alakjai nem személyragosak. Hiszen ha nem személyragos alakokból indulunk ki, akkor a magyar történeti nyelvtan alaktanának és hangtanának számos fejezetét meg kell változtatnunk: a HB. tárgyas elbeszélő mult alakjainak személyragos volta az a mesebeli zsindeley, melyet ha kirántunk a helyéről, összeomlik a mesebeli ház. Ismétlem, nem csodálkozom azon, hogy mindenki rosszallja azt, hogy én éppen azt az ördögös zsindeleyt ráncigálom. Nem veszem rossz néven, ha most még mindenki ellenem van azon kérdésekben, amelyeket most tárgyaltam és amelyeket a mostaniak alapján a közel jövőben tárgyalni fogok. De tőlem se vegye rossz néven senki, ha nem maradok veszteg. Nem maradok veszteg, ha nem a jelenért, talán a jövődőért, ha talán nem a jövődőért, hát a magam mesterségében való kedvem töltéséért.

„A párosviaskodásnak, a lovagi mérkőzésnek — írja KERTÉSZ MANÓ (Szokásm. 129) — nem csekély nyoma van régi és mostani köznyelvünkben s az e körből való szólások azt a könnyen érthető jelentésváltozást mutatják, hogy valamennyit a szóbeli harcra, a vitatkozás jelölésére foglalták le. Maguk a *valamit vitat*, *valamiről vitatkozik* kifejezések bővebb nyelvtörténeti bizonyítékok nélkül is tisztán mutatják a *ví* igével való kapcsolatot.“ No mármost — mondom erre én — hogy a régi bajviadalok nyelve így tovább él a tudományos vitatkozások kifejezéseiben, ez úgy érthető meg, hogy a bajviadalok szelleme, szokásai is élnek mai vitáinkban. A XVI. században „ifjak és vének alig várták a viadalok idejét“ — írja TAKÁTS SÁNDOR (A török-magyar bajviadalok 23. l.). Minél nevesebb vitézzel lehetett ügyök, annál nagyobbak tartották szerencsájüket: „gyönyörködöm annak, hogy vitéz emberrel vagyon közöm“ (110. l.). Megbecsülték

egymást: „mint két atyafi vívunk meg“ s a bajra hívó levelet úgy küldötték, „mint atyafi atyafiának szokott levelet küldeni“ (102). Ha az ilyen levelet az ellenfél elsiketlette, talán azért, hogy gyanakodva cirkálgatta, hozzá méltó ellenfél-e a bajra intő vitéz, akkor bizony néha megindult a „kötődző levél“ is (33, 34). Van öröm aztán, ha megtörténhetik a bajviadal, a „vitézi gyönyörűség.“ Petheő János „tisztessége napjának mondja a bajvívása napját“ (24). Azok a viadalok nem fajulhattak el békességbontó okká. „Mert ezeknek lételével sem várad meg nem vitatnak, sem városok meg nem dúlatnak, sem nem égettetnek, hogy kiből valami igyenetlenség lenne és támadna köztünk“ (113). Mert hiszen „az végbeli vitézők egyik az másikval ha megharagszik is, ismét egymással megbarátkoznak“ (44). A viadalok csak arravalók voltak, hogy utánuk annál jobban megbecsülték a hírében, nevében megnevekedett ellenfélt. „Kegyelmednek mind az ott való urak előtt s mind penig az itt való pasák és bégek előtt jó híre, neve vagyon és sokat iszunk az kegyelmed jó egészségéért és jó szerencséjéért, nem veszteg ülven, hanem fennállva“ (111).

Utólagos hozzátoldás.

(Kelt 1931-ben.)

Mint e füzet elején említettem, HORGER ANTAL kéziratban olvasta e munkámat s *A magyar igeragozás története* című jeles művében több helyütt foglalkozik értekezésem némely állításával: némelyiket elfogadja, némelyikről való véleményét függőben hagyja, némelyiket pedig elveti. Ezért szükségesnek tartom, hogy még munkám megjelentekor egy fontos kérdésben megfeleljek HORGERnek olyan megjegyzésére, melyben KLEMMre való hivatkozással nem nekem ad igazat.

Ezt írja HORGER (id. m. 48): MELICHCHel és KLEMMel szemben MÉSZÖLY... említett [akadémiai] előadásában újabban azt próbálta bizonyítani, hogy a tárgyas igeragozás nem a birtokos személyragozásból lett... Az eredetileg egységes igeragozás körében külön alanyi és külön tárgyas ragozás kifejlődése szerinte csak későbbi megoszlás eredménye... Ezen feltevését MÉSZÖLY elég tetszetős érvekkel tudja ugyan támogatni, de mivel e feltevés alapján nem lehet megértetni azt, hogy miért vonatkoznak a tárgyas igealakok éppen csak 3. sz.-ű, sőt éppen csak meghatározott 3. sz.-ű tárgyra, ami a MELICH—KLEMM-féle feltevés alapján teljesen érthető, azért egyelőre meg kell maradnunk ez utóbbi feltevés mellett.

KLEMMnek ez a szóban levő magyarázata így van szó szerint (Magyar történeti mondattan 119—20): „A magyar tárgyas igeragozásról be van bizonyítva, — s ez a vog.-osztj. tárgyas igeragozásra is áll — hogy... a tárgyas ragozás eredetileg *birtokos* személyragozás... A tárgyas személyragoknak a birtokos személyét jelölő eredeti szerepét világosan láthatjuk ily szerkezetekben: *A nő megfőzte a halam (v. halamat). E gyermeket én neveltem (te nevelted stb.). E fiút a rabnő szülte. Ő lesi a rókát.* E mondatokban *halam(at)*,

e gyermeket, e fiút, a rókát eredetileg nem volt a mondat tárgya, hanem alanya; *főzte, neveltem (nevelted stb.), szülte, lesi* pedig a mondat névszói állítmánya volt és egyúttal birtokszó: *A nő főzte (főzete) (a) halam. E gyermek (az) én neveltem, (a) te nevelted stb. E fiú a rabnő szül(öt)te. Ő lese (= lesése) (a) róka.* Később, midőn a névszói állítmányt igei állítmánynak kezdték fölfogni, az eredeti birtokost (*a nő, én, te, a rabnő, ő stb.*) alannak, az eredeti alanyt (*halam, e gyermek, e fiú, a róka*) pedig tárgynak fogták föl. E névszói állítmányú mondatokban a *gyermek, fiú, róka* szó helyébe a *gyermeket, fiút, rókát* alakot is lehetne tenni, a -t u. i. eredetileg nem tárgyrag, hanem mutató névmásból (fgr. *tā) lett egyénítő, különítő (determináló) elem, mely a mondatból ráalkalmazással, ráértéssel (adaptatio) kapta tárgyjelölő szerepét. A *halam*-féle birtokos személyragos alakoknál külön determináló jelre már nem volt szükség, mert a birtokos személyrag már úgyis eléggé determinálta a fogalmat. Innét van a tárgyul használt birtokos személyragos szók tárgyrag nélküli alakja. Később azonban a többi tárgyragos szók analogiájára az ily birtokos személyragos szavakhoz is hozzátették néha a tárgyragot (*halamat*). A tárgyas személyragú igealakok tehát eredetileg birtokviszonyban a *birtokot* fejezték ki s névszói állítmányok voltak, a tárgyas személyragok pedig eredetileg a birtokosnak a személyét jelölték meg a birtokszón. Ily szerkezetben az alany (*halam, e gyermek, e fiú, a róka*) logikailag mindig csak *határozott* fogalom lehet, mert lélektani alany lévén, oly képzetnek kell lennie, melynek a beszélő tudatában, figyelmében uralkodó szerepe van, tehát ismeretes fogalomnak kell lennie, vagyis oly személynek vagy dolognak, melyről már szó volt. Ezért később, midőn a *halam, e gyermek, e fiú, a róka* alanyt a mondat tárgyának kezdték fölfogni és a *főzte, neveltem, nevelted, szülte, lesi* névszói állítmányokat igei állítmányoknak, 'az ily igealakokkal társult az alany személyén kívül a *határozott 3. személyű tárgy* képzete is. A magyarban így a birtokos személyragokból keletkezett tárgyas személyragok rendszerint *csak egyes és többes 3. személyű tárgyat* jelölnek mindhárom személyű egyes- és többesszámi alanyra vonatkozólag. *1. és 2. személyű*

tárgyra vonatkozólag rendszerint nem használhatók. A magyarban ugyanis 1. és 2. sz. alanyra vonatkozólag nem szokásos névszói állítmányt használni, az 1. és 2. sz. alanyra vonatkozó fgr. névszói állítmányú mondat szerkezetet a magyarból kiveszett, s helyét igei-névszói állítmányú mondat szerkezet foglalta el: *Én jó vagyok, te jó vagy, mi jók vagyunk, ti jók vagytok*. Minthogy az 1. és 2. személyre vonatkozólag bizonyos időn túl nem volt használatos a fennemlített névszói állítmányú birtokos szerkezet (*Én, te, mi, ti az asszony nevelt(j)e; én a te nevelted; te az én neveltem*), azért a határozott 1. és 2. sz. tárgy képzete sem társulhatott az ily igealakokkal (*neveltem, nevelted, nevelte* stb.). A vogulban azonban, ahol 1. és 2. sz. alanyra vonatkozólag is használatos névszói állítmány, ugyanazok a személyragok, amelyek határozott 3. sz. tárgyra vonatkozólag használatnak, *1. és 2. sz. tárgyra* vonatkozólag is használatosak, hasonlóképpen az osztjában is.“ stb.

Hogy azonban HORGERnek megfelelhessenek, jobban mondva HORGER kedvéért KLEMMnek, először meg kell felelnem — ZOLNAinak; vele igeragozásbeli alakok történetéről folyt vitám úgy szakadt meg tizenegy évvel ezelőtt, hogy övé maradt az utolsó szó (Nyr. XLIX: 125), s átvette véleményét HORGER is (id. m. 25).

ZOLNAIVAL való vitám úgy kezdődött, hogy a MNy. szerkesztőségének 1917-ben a magam neve aláírásával néhány sornyi cikkecskét adtam át, melyben ZOLNAI *Nyelvemlékeink* című könyvének egy szövegkiadásbeli hibáját helyreigazítottam. A szerkesztő, boldogult SZILY KALMÁN, úgy vélekedett, hogy olyan kis hozzászólás alá nem szokás az egész nevet odaírni, tehát „Mészöly Gedeon“ helyett ezt szedette a kissé át is stilizált cikkecske alá: „G. M.“ (MNy. XIII: 22). ZOLNAI is hibának vallotta hibáját és a következőket írta (Nyr. XLV: 385): „Nagy kár . . . , hogy a teljesen új betűjegyek alá rejtőző bátor nyelvtudós (a közlemény első szavai: „Figyelmeztetnek *bennünket*“ meg gondolatfűzésének egész módja azt sejtetik, hogy a korszaknyitó „szómagyarázat“ mögött a folyóirat Proteus titkár-szerkesztője*) settenkedik), nagy kár,

*) T. i. MELICH JÁNOS. ZOLNAI a „G. M.“-et „J. M.“-mel összevétette.

mondom, hogy az a más szeme szálkáját meglátó vitéz nyelv-tudós nem tudott *adta*-teremtette cikkében egy füst alatt mindjárt több ilyen hibát is helyreigazítani.“ E fölszólításra én megírtam (MNy. XIV:201), hogy ZOLNAI a *Szabács Viadala* kiadásában helytelenül olvas és olvastat *lève, tève* alakot, először azért, mert az eredetiben *lévén és tévén* van (*lew ē, tew ē*), másodszor azért, mert „a régi világ modernizáló nyelvelmék-közlésére emlékeztető anachronismus a *lève, tève* alak, hiszen jól tudjuk, hogy könyvnyomtatás előtti nyelvemlékeinkben még *lén, tén, lön, tön* az elbeszélő mult egyes számú harmadik személye az alanyi ragozásban.“ ZOLNAI erre azt a végső választ adta (Nyr. XLIX:125—7), hogy: „Én ezen alakokról való fölfogásomat két ízben is világosan kifejeztem, ú. m.: „ami [t. i. *leve, teve*] analógiás úton a XIX. században lehetséges, miért volna teljes képtelenség a régebbi korokban?“ (Nyr. 47:240), és: „ebből [t. i. a JordK. *eeve* adatából] kétségtelen, hogy a *leve, teve*-féle alanyi ragozású elb. alakok már a kódexek korában is lehetségesek voltak“ (uo. 241).“ Továbbá: „Azt*) kell elítélni inkább, aki az összes nyelvemlékeknek külön e célból való végigbetűzése nélkül ki meri vagy ki merte mondani, hogy *lève, tève* . . . sohasem fordulnak elő a régiségben.“ Továbbá: „A JordK.-nek fönt említett egyetlen *ève* féle adatához most SIMONYI fölfedezésében egy második is járul, a GuaryK.-é: „*semmie teve*“, azaz: *semmie tève* (Nyr. 49:92). Ez az adatpár MÉSZÖLY nézetének immár teljes kudarcát jelenti.“

Ime, idéztem ZOLNAI azon szavait is, melyek engem ugyan nem kímélnek — semmi panaszzom miattuk: bár minél többen méltatnák tárgykörömet arra, hogy a tudomány érdekében a nyilvánosság előtt vitára keljenek velem! Mivel ZOLNAI megtette velem ezt az emberséget, megszolgálom avval, hogy kezébe teszek még két olyan adatot, amilyenből egyért is hálás volt boldogult SIMONYINAK, s amilyenből egyet is ellenem elég fegyvernek tartott:

1. Felele az *evrdevg*, azért *gyevtrevm* mert jól erdemlette, tegnapon az *varafban* *aldomafnekevl* es zent

*) T. i. MÉSZÖLY GEDEONT — a vita közben megfejtettem ZOLNAI-nak a „G. M.“ aláírást.

kereztnek vetefe nekevl | jueek, Annak okaert az bor feregbe ky vala az borban, meg jva engemet, es belee menek SztDom. 577—8.

2. El küldte az magofflagbol, es hozza vëue engemet es ki hoza engemet az fok vizekből SZÉKELY ISTVÁN: *Zsoltárk.* 15.

Ezek az adatok méltán sorakoznak e régen ismert mellé:

3. Az the hazadnak zerelme eeve megh engemeth JordK. 628.

Azt hiszem, sem ZOLNAI, sem KLEMM, sem HORGER nem kételkedik abban, hogy a SztDom. *jva* alakja, SZÉKELY *Zsoltárkönyvének* *vëue* alakja, a JordK. *eeve* alakja mind azonos igealak. Ha tehát egyet megfejtünk belőlük, meg van fejtve mind. Mert bizony ezeket úgy kell megfejtenünk. A nyelvtudomány régebbi korában volt divat a nyelvmlékek betűjét olyan hangértékkel olvasni, amilyen értéke azon betűnek a kései olvasó korában volt. Volt idő, mikor például a régi krónika *Tuhutum* szavát *Tuhutum*-nak olvasták a tudósok, nem *Tühütüm*-nek. Ma már tudjuk, hogy az *u* betű az Árpádkorban nemcsak *u* hangot jelölhetett, hanem *ü* hangot is. Azt is tudjuk, hogy az *a* betű a kódexek korában nemcsak *a* hangot jelölt, hanem *á* hangot is. Tehát, bár az elemiben úgy tanultuk, hogy az *a* betűt *a*-nak kell olvasni, azért mégsem szabad a RÁSKAI LEA írta SztDom. *jva* alakjának *a* betűjét vaktában *a*-nak olvasnunk, mert RÁSKAI LEA húgunk még úgy tanulta, hogy az *á* hangot is *a* betűvel kell írni. Kérem ZOLNAI, felejtsük el most azt, amit az elemiben az *a* betűről tanultunk s vizsgálódjunk lelkiismeretesen, hogy vajjon RÁSKAI LEA *jva* betűsorát úgy kell-e olvasnunk, hogy: *íva*, vagy úgy, hogy: *ívá*. Nem kívánom, hogy a vizsgálódás terhes része ZOLNAI nyomja: készen elébe adom azokat az adatokat, amelyekből megtanulhatni az *iszik* ige ragozásának történetét; készen voltak nálam már akkor, mikor ő leírta azokat az idéztem sorokat, melyekben elítélt engem azért, mintha nem ismerném a JordK. „*eeve* megh engemeth“ adatát. Jól ismer-

tem én azt is, jól ismertem a többit is, de hagyni akartam közlésüket akkorra, mikor majd jelenlegi alaktanunk és hangtanunk némely „jól megalapozott elméletének borogatásában” ott tartok, hogy sz praesensképzős igéink történetével is előhozakodhatom. De hát most mégis rendelkezésére bocsátom ZOLNAINAK, s tőle csak azt a fáradságot kérem, legyen szíves az adatok nyelvtörténeti fontolgatása után megállapítani azt, hogy a SztDom. *jva* szava *iva*-e vagy *ivá*.

Hogy igazam van-e abban, hogy a HB. tárgyas elbeszélő mult alakjai személyragtalanok, erről HORGER egy helyütt könyvében (84) így nyilatkozik: „azt csak a HB.-del közel egykorú új és nagyobb terjedelmű nyelvemlékek napfényrekerülése tudná eldönteni.” Legyen szabad ezzel szemben arra hivatkoznom, hogy mikor én a HB.-nek valamely alakját meg akarom fejteni, előbb nyelvi adatokból következtetem ki föltevés képen azt, ami a föltevést igazoló tényül megtalálható a HB.-ben: úgyhogy a HB. igealakjainak megfejtéséhez nem új nyelvemlék szükséges, hanem meglévő nyelvemlékeink, nyelvjárásaink, rokon nyelveink egybehangzó vallomásainak el nem siketlése. Elég nyelvemlékünk van arra is, hogy eldöntsük, *iva*-e vagy *ivá* a SztDom. adata.

Figyeljük meg, milyen elbeszélő mult egyes harmadik személyű alakjai vannak az *iszik* igének kódexeinkben.

Ivék: Es véué τ iuec BécsiK 37; es ewéék, es ywéék ő előtték SzékK. 78; fem euec, fem iuec GuaryK. 103; harmad napig fem ewek fem Iuek DebrK. 153; fharad napeg maraduan a vaklagba fem ewek fem Iuek DebrK. 154; es mene ez zomeh ember az kw ziklahoz es iuek VirgK. 46; velek nyayalkodek es velek euek iuek VirgK. 48.

Ivék (vízből, azokból): Vton awizbol yveek DöbrK. 199; Vr krístus ez wylagy zawaros wyzból yweek CzechK. 139; τ iuec ő előttő azocbol mellékét kézeitétuala őnéki ő zolgaloia BécsiK. 37; es euec, iuec ű előttő azogbalol kit zerzöt vala neki az ű zolgalo leaña GuaryK. 113.

(Kiben) *ivék*: vizet hozanak eleibe . . . ottan valtozek nagi io borra . . . kibe hogi i u e k ottan meg vigazek VirgK. 105.

(Kit) *mëgivék*: zent kennyanak halalanak dragalatus poharaat . . . kyt meg ennen maga meg y week, mynd az ew zent martyromywal meg ytata ÉrdyK. 432.

Ivék (bort): lok borth yw éék, meíéét soha nem ywth vala az ő ééletének napyban SzékK. 78; fem kyneret nē ewek, fem borth nem y week JordK. 545.

Mëgivá: veue a mergõth mint nõmõs venerekõt, es meg i va NádK. 642; felele a pilpõk ha a merget kit en adok meg izod maragi bekefelgel monda eh nõmõl Apostol hozd elo l ugian keet halalra valo embõrõknek inniõk aduan benne leh efuen meg halanak Annak utanna ada zent lanõlnak kih zent kereztnek iegiet reiaia vetuen meg i u a DebrK. 73; zent lanos ees kezeeben veeve az pohart es zent kerezthnek yegyeet vethween ew reea, ottan meg y w a a ÉrdyK. 177.

Ivá ([a] vizet): Ut autem gustasset architriclinus (i. e. magister nuptiarum) aquam vinum factam (i. e. vinum factum ex aqua) minth Izle l u a auag zaiaba ueue . . . borra leth vizet Sermd. 225.

Mëgivá (a kinnak poharát): meg y w a a az kennak poharaat ÉrdyK. 433.

Tisztelettel kérdem Zolnaitól, lát-e a kódexekben *iva* alakot? Ugy-e nem, hanem csak *ivék* és *ivá* alakot. De vegyük szemügyre most magának a SztDom.-nek nyelvét, melyben a megfejtendő *jva* található:

Ivék: zent kereztnek vetele nekevl | j u e e k SztDom. 57—8.

(Kibõl) *ivék*: Kybevl elevzer zent damancos atyank j u e k SztDom. 87.

Ivék (bort): bort nem j u e e k SztDom. 7.

Mëgivá (a levét): az leueet háromzer meg j u a SztDom. 160.

Tisztelettel kérdem most : ismer-e a SztDom. is más alakot az *ivék* és *ivá* alakon kívül? Ugy-e, nem? Mármost e két alak közül melyik lehet a kérdéses *jva*? Bizonyára ZOLNAI is azt felelné erre a kérdésre, hogy nem: *ivék*, hanem: *ivá*. Azt mondja ugyan ZOLNAI, hogy ami „analogiás úton a XIX. században lehetséges“, az nem „teljes képtelenség a régebbi korokban.“ Ismétlem erre azt, hogy mindenféle történet, a nyelvtörténet is, nem a lehető, hanem a lett dolgok tudománya. S mondhatom, nagy szerénység nyelvtörténeti munkálkodásunk céljául, eredményeül jogosnak tartani azt, ami „nem teljes képtelenség.“ Az *iva* azonban még ZOLNAI szemével nézve is „teljes képtelenség“! Hiszen *iva* alaknak születési idejét még azon az alapon sem tehetjük a XVI. századra, hogy a XIX. században megszületett volna, mert ugyan akkor sem született meg, sem máskor, éppen nem született meg, sem analogiás úton, sem más úton. Azt hiszem, ZOLNAI is velem együtt meghajol az előtt a valóság előtt, hogy sem a XVI., sem a XVII., sem a XVIII. század nyelvében, sem a XIX. század élő magyar nyelvében nincsen *iva* alak, nincsen a székely nyelvjárásokban sem, hanem csak *ivék* vagy *ivá*. Ha tehát újra megkérdem, hogy a SztDom. *jva* alakját hogyan kell olvasnunk, bizonyára újra azt feleli ZOLNAI: *ivá*, nem pedig: *iva*.

Mivel pedig a SztDom. *jva* igealakja ZOLNAI szerint is azonos szerkezetű a JordK. *eeve* alakjával, nyilvánvaló, hogy ha az előbbi szó nem *iva*, hanem *ivá*, akkor ez utóbbi meg: *évé* azaz „*évé*“ nem pedig *ëve*. Bizonyítják ezt az *észik* történetének adatai közvetlenül is, a SztDom. *jva* alakjának tanúsága nélkül is.

Évék: Es éuéc τ mégelegédéc BécsiK. 5; es ewéék SzékK. 78; Daniël eu ec 177; be mene farifeofnak hazaba es euek DöbrK. 416; sem euek Quary-K. 103; sem ewek DebrK. 153.

Évék (a gyümölcstől, benne): ew ec oz tiluvt gimilftwl HB.; Halwan azt az zegen ezwegy azzonyallat, kinek dyznoyat meg adatta vala, ottan meg ölee az dyznokat es feyeet egheezzen ew labaywal gyertyaat es

kalachot vywe zent Balafnak, kyket zent el vewee es meg aldwan eweek benne ÉrdyK. 213.

Ěvék (halált, szőlőt, kenyeret, húst): halalut ewec HB.; Mykkeppen ewuek zewlewť beteguel JóK. 91; Angyaly kynyerth eweek ember ÉrsK. 179; mely beteglegert sem hwlt nem eweek. sem bevhtvť nem zege meg SztDom. 123.

Mëgõn (minden fűvet): Es v földõkben minden fűvet meg õn DöbrK. 187.

Mëgõn (engemet): Mert te hazadnak kedvelefe meg eõn engemet DöbrK. 130; the hazadnak kedwefsege meg eewn engemet KulcsK. 162.

Ěvé (angyaloknak kenyerét): Ember angaloknak keñeret ewe DöbrK. 146.

Mëgëvé (a bárányt): meg ewe a hufuety barant GömK. 243.

Mëgëvé (õket): Erezte õ kôzikbe ebleget es meg ewe õket AporK. 37; meg ewe wketh KeszthK. 202; meg ewe wketh KulcsK. 193.

Mëgëvé (õ földûkbeli fűvet): Ees meg ewee w feldekbely fyweth KeszthK. 283; Ees meg ewe w feldekbely fyweth KulcsK. 257.

Mëgëvé (õ ifjaikat, õ fiát): v iffiokot tŕz meg ewe DöbrK. 149; meg ewe ev fyat CornK. 171.

Mëgëvé (az eleve-vetetnek kenyerét, õ földûknek gyümölcsét): az èlèue vètetnèc keñeret megéue MünchK. 75; es v földõknek minden gômõlçet megõve DöbrK. 187.

Ismer tehát a kódexek nyelve *ěvék*, *õn*, *ěvé* (*ěvé*) alakot, de *ěve* alakot nem. Nyilvánvaló tehát, ZOLNAI véleménye sem lehet más ezek után: a JordK. *eeve* alakjának helyes olvasása csakugyan: *ěvé* (= ,ěvé'). Ha pedig a SztDom.-ben ,*ivá* engemet' van, a JordK.-ben ,*ěvé* engemet' van, akkor bizonyos, hogy a SZÉKELY ISTVÁN *Zsoltárkönyvé*ből való adatban ez van: ,*věvé* engemet'. Bizonyítják ezt a *věsz* ige közép-magyar korbeli megfelelő alakjai is:

Võn (a gyapotban): Es az meguerefewlt gyapodban vewn uele es ada az baratokna JóK. 69.

Võn (néhányat): ween az azzonyokba ees az leañokba nehañyath be wele DebrK. 508.

Hozzá*võn* (engemet): Mindõnec felõle kõlde. ef hozia võn engem DõbrK. 36; hozya ween engemeth KeszthK. 31.

Võn (aranyat, ezüstöt, kenetet, ételt, egy kenyeret, tizenkét apostolt, keresztséget, nyugalmat, szegénységet, búcsút): arānat τ ez vltõt igen fokat võn kiralnac hazabol BécsiK. 13; Aranyat kedegh, es ezvltõt, az kyrafnak hazabol, nagy fokat vvn SzékK. 3; wõõn alabaftrombol chenalth zelõncebe kenetõth WinklK. 317; võn etelt DebrK. 224; wen egi kenyeret ÉrsK. 390; ven maganak tizenket apostalt JóK. 1; Iesus Cristus az Iordan vyzeeben keresztlegõt veen ÉrdyK. 63; Kateryna nywgommat wen ÉrsK. 489; elewzer ew vewn ewangeliumy zegenfeget JóK. 8; bwlczt wen õ tewlek ÉrsK. 361.

(Kiket v. melyeket) fél*võn*: zentfleges zent Seebeknek emlekezetyre kyket cryftws ez wylagert fel wewn ÉrsK. 371; es az õth meel lebeknek melieket, ami nemes vronk xpus ihus emberi nemzetnek ydvellegert fel veen akereztffan LobkK. 4.

Vëvé (Reginaldus mestert): mykeppen veue zent damancos atyank az zerzetbe reginaldus mesteerth SztDom. 31.

Vëvé (a gyűrűt, a missált, a poharat, a verebet, a kakast, a szent lelket, a boldogságot): kiral vëue agv-rõt BécsiK. 64; vewue az mylaalt JóK. 6; kezeeben veeve az pohart ÉrdyK. 177; Es võue az pohart is BatthyK. 401; Zent damancos atyank veue az verebet SztDom. 54; kezeben veue az meg holt kakalt SztDom. 313; veue a zent lolkõt DebrK. 31; wewe ez frater az ewrek bodoglaagot ÉrsK. 584.

Vëvé (e levelet): Ez iffyv ez paztor hog veue ez leuelet es viue az kyalnak CornK. 322.

Vëvé (ötet): es limeon veve v̂tet DöbrK. 392; Ime feñes kôd arñekba veve v̂tet 494; az te attiad megh ôlee az Kôwer twlgoth merth egfseleeghben Weewe ewtet ÈrsK. 11.

Vëvé (kését, fegyverét, érdemét): vewe kelytt JókK. 67; ô fëguèret veuê BécsiK. 41; Es ew halalanak ydeyn tellyes erdemeet veevee az edes wr lltentwl ÈrdyK. 143.

Vëvé (étkének maradékát, az arabiai király hugát, egy szegénynek kápsáját, menyországnak boldogságát, keresztségnek malasztját, e dolognak elvégezésének haladékát): Annak félëttë vëuê τ ada nèki ôétkén[e]c maradékat BécsiK. 5; vëuê hazal tarful az Arabiai kiralnac hugat DebrK. 76; l u e u e egy nemy zegennek caplayatt es bottyatt JókK. 83; Annak vtanna neky nyakath wagak es ekeppen vywe menyorzaghnak Bodoghlaghat DebrK. 552; az kerezthfseeghnek malaztyaat veevee menybôl ÈrdyK. 110; edolognac evegezefenec haladekat veue TelK. 2.

Elvëvé (a könyvet, a falatot, a zsákot, az átkot): es el weeve az zekben ylônek ew yoghyarol az kenyweth JordK. 893; elveue a falatoth NádK. 166; Ez pazor el veue az lakot CornK. 322; Az atkot rolonk el vôve DebrK. 626.

Elvëvé (ötet): Es valazta v̂ zolgaiait davidot ivh [kofartol] čordatol el veve v̂tet DöbrK. 149.

Elvëvé (fejét, ô orrjegyét, azoknak városit): el veue feiet DebrK. 13; elh veue feiet 187; τ ëluëuê ô or iëgét BécsiK. 38; mynd el veve azoknak varosit SzékK. 10.

Elvëvé (pokolnak foszlatit): el u e v e pokolnak foszlatit Apork. 132.

(Kiket) *elvëvé*: ottan meg ôlee az dyznokat es feyeet egheezzen ew labaywal gyertyaat es kalachot vywe zent Balafnak, kyket zent el vewee es meg aldwan eweek benne ÈrdyK. 213.

Elôvëvé (öket): vgan ezônkepen io peldayual es: elôl ueue öket TelK. 53.

Fëlvëvé (a hitet, a tüsszö pénzt, a szolgának ábrázatját, a körülmetéltetés törvényét): kethzaz wytezzel az hytewt fel we we DebrK. 545; fel we we az thewzö peenzt ÉrsK. 445; lemie teue the erted önnön magát: az zolganak abrazattiat fel ue ue TihK. 255; fel ve ue... a körniül meteltetefnek törueniet DebrK. 99.

Fëlvëvé (öket): Es űköt ű hamoffagoknak vtabol. fel ve ve DöbrK. 193.

(Mely levelet) fëlvëvé: Mely leuelet az nouicius frater nagy keuanlagal fel ve ue SztDom. 253.

Hozzávëvé (a Szűz Máriát): Mykoron kedeeg zent Ioseph az zyz mariat hozyaa ve we e ÉrdyK. 40.

Kivëvé (a gyűrűt újjából): ky ve ve vyabol az arany gőröt LobkK. 224; vyabol ky wy ue az gyewreth DebrK. 522.

Kivëvé (ötet): lymon peter azert, mykoron fegywere vona, ky ve ve e hwteth JordK. 689.

Kivëvé (ő csapóját): iarula az agafhoz, es az ű ča-poiat ki az agafon fűg vala, ki ve ue GuaryK. 113.

Lëvëvé (Jézusnak testét): löue ees lew ewe ihuľnak zenth telteeth WinklK. 228.

Mëgvëvé (a mennyei boldogságot): megh ue ue az mnei bodoklagot es TihK. 29.

Mëgvëvé (ötet): minden iozagot el ada, es meg-ve ue űtet NagyszK. 234.

Tehát a kódexekben a vësz elbeszélő multjának nincsen vëve alakja, csak vön és vëvé (v. vévé). Ha tehát az ,ivá engëmet', ,ëvé engëmet', ,vëvé engëmet' XVI. századi kifejezéseket ez igék XVI. századi ragozási rendszerének keretébe állítjuk, kimondhatjuk azt a tételt, hogy: ha a kódexek nyelvében valamely tárgyra vonatkoztatva jva-, eeve-, veue-féle írott alakokat látunk, akkor azok az elbeszélő mult egyes szám harmadik személynek úgynevezett tárgyas ragozású alakjai (ha csak nem íráshibák, mint a DöbrK. 285. lapján levő veve).

Nem szokásom könnyen rámondanom kódexbeli alakra, hogy íráshiba, tehát most is megokolom, miért kell annak tartanunk a DöbrK. említett szavát.

A DöbrK. illető helye a következő bibliai rész fordítása :

János II: 6: Erant autem ibi lapideae hydriae sex positae secundum purificationem iudaeorum, capientes singulae metretas binas vel ternas.

Ezt az ÉrdyK. úgy fordítja, hogy a „capientes“ megfelelőjéül határozó igenevet alkalmaz :

Valaanak kedeegh ott hath kew vydrele teeween az lydoknak tyztwlattyok okaerth tarthwan myndenyk keth awayg harmas meerteeket ÉrdyK. 124.

A MünchK.-ben is határozó igenevet találunk azon a helyen :

Valanac ked[e]g ot vèttètuè hat kò vedrec a. lidoc-nac tiztolaffoc zèrèt. mēdenic fogla lu ā kèt kòblòt auag harmat MünchK. 171.

A DöbrK. így fordít :

valanac kedeg ot hat kŵ veder le teven. lidoknak tiztvlafokent. kinek mindenik veve kettőt vag három merteket DöbrK. 285.

Ezt a latin eredetivel és az előbbi fordításokkal ha összevetjük, azonnal világos lesz előttünk, hogy ama *veve* vagy az írónak vagy a kiadónak hibája *vevè* == „vévén“ (capientes) helyett. Ez a *veve* sem *vève* !

A *tész* ige elbeszélő mult egyes harmadik személye a kódexek korában, mint e kis művem végén is utaltam rá : *tén* ~ *tön* és *tévè* (~ *tévé*) ; *tëve* alakja nincsen. Ha a kódexekben *teue* írást látunk, akkor az bizonyosan *tévè* v. *tévé* ; tapasztalható ez a BécsiK. (130), DebrK. (80, 122), TihK. (91, 255), CornK. (90, 105, 121, 175) adataiban és ki tudja még hány kódex hány adatában. Ha tehát ZOLNAI azt írja, hogy a GuaryK.-ben „‘semmie *teve*’*) azaz : semmié *tëve*“ van, ez

*) ZOLNAI másod kézből, nem pontosan idéz. Ha megnézte volna a GuaryK.-et, melyre hivatkozik, láthatta volna, hogy ott *teue* van, nem *teve*.

nem „Mészöly nézetének teljes kudarcát jelenti“, hanem csak azt, hogy ZOLNAI a GuaryK. *teue* alakját nem tudta jól elolvasni.

A GuaryK. azon összetett mondata, melyben az a *teue* van, így szól (88): „Es meg ielőnte neki az papnac vadolafat, kit az zent gónafnac erdőme mindönöstül meg hamifeyta, es lemmie teue, istennec, es embörnec előtte.“ Ez így hangzott a maga idejében: „És megjelönté neki az papnak vádolását, kit [a vádolást] az szent gyónásnak érdöme . . . meghamissēja, és sēmmiē *tēvé* [t. i. *azt*, azaz a vádolási] istennek és embörnek előtte.“ A „kit“ kötőszavú jelzői mellékmondat után „és“ kötőszavú főmondat következik. A jelzői mellékmondat tárgya *kit*, az *és* kezdetű mondat tárgya nincs kitéve, állítmányi igéje arra vonatkozik, hogy „vádolását“, tehát tárgyas ragozású: *tēvé*. Ilyen összetett mondat a GuaryK.-ben a következő (7): „Az rezogleg . . . lelőkneć vezedelme Kit ha valaki val, ez vnmagat nem vala, es ha valaki nem tezi, ez bint nem tezőn,“ olv.: „Az részögség . . . lélőknek veszedelme, *kit* ha valaki *vall*, ez ünmagát nēm vallja, és ha valaki nēm *tēszi* [t. i. *azt*], ez bint nēm *tēszőn*.“ Hiszem, hogy ZOLNAI ezt a mondatot így írná: „A részegség . . . léleknek veszedelme, melyet ha valaki *vall*, magát nem vallja, és ha valaki nem *tesz*, az bünt nem tesz.“ Más helyütt (106) a GuaryK.-ben ez van: Kiről vğ mond calliodoros doctor Az imadlag ziuet meg vigasztal, földiectül meg vonz’a“ = „Kiről úgymond Kassiodórus doktor: Az imádság szívet megvígasztal (alanyi!), földiektül megvonszja“ (tárgyas!). Hiszem, hogy ZOLNAI, ha már ugyanazon tárgyra vonatkozó állítmány egyik igéjét alanyi ragozásba tette volna, akkor már a másikat is abba tette volna. De mit tehetek én róla, ha a GuaryK. magyar írójának nem volt merev a stílusa? Mulasztást követünk el akkor, ha nagyon fontos nyelvtörténeti kérdések fejtegetésekor nem vizsgáljuk meg azon nyelvemlék nyelvét a maga egyéni egészében, amelyből a döntő adatot vesszük.

(Megjegyzem, hogy aki a GuaryK. 88. lapjáról idézett összetett mondatot úgy fogja föl, hogy abban a *teue* állítmánynak a *kit* a tárgya, még az sem ütődhetik meg a *teue* alaknak *tēvé* v. *tēvé* voltán, ha ismeri a kódexek nyelvét. Hi-

szen az elébb láttuk ezt: „... kyket zent el vewee“ azaz ,kiket [a] szent elvévé“ ÉrdyK. 213.)

Most már térjünk vissza KLEMMnek kigondolt példákkal bőven megokolt állítására, hogy „a határozott 1. és 2. sz. tárgy képzete nem társulhatott“ azokkal az igealakokkal, melyek a mai tárgyas igeragozásnak 3. sz. tárgyra alkalmazott alakjai. Ha ez az állítás igaz volna, akkor nem találnánk a régi magyar nyelvben ilyen kifejezéseket: ,ivá engemet‘, ,ëvé engemet‘, ,vëvé engemet‘. Mivel pedig ilyenek voltak, megdől KLEMMnek idézett állítása és vele az a rárakott súlyos építmény: a tárgyas ragozásnak a birtokos személyragozásból való származtatása. S azt hiszem, ezek után tárgyaltan HORGER-nek az a kívánsága, hogy megmagyarázzam, miért vált lehetlenné nyelvünkben a most harmadik személyű tárggyal járó tárgyas igealaknak a határozott első személyű tárggyal való kapcsolata, vagyis miért nem fejlődhetett ki nyelvünkben efféle kifejezés: ,ivá engemet‘, ,ëvé engemet‘, ,vëvé engemet‘ stb. Mert hiszen kifejlődhetett: a határozott első személyű tárgy, az *engemet*, lám, békén társult egykoron mai tárgyas igeragozásunk olyan alakjaival, melyek mellett mai nyelvünkben csak harmadik személyű tárgyak vannak.

KLEMM gyártott példákon magyarázza azt, hogyan lett a birtokos személyragozásból tárgyas ragozás: *ő lesi a róka* > *ő lesi a rókát*. Pontosan összevág; de miért hagyja itt abba KLEMM a meggyőző magyarázatot? Folytassuk mi tovább az ő nyomdokain. *Mi lesünk a róka*, tehát e birtokviszonyból ilyen tárgyas ragozás lett a magyar köznyelvben: *mi lesünk a rókát*? *Ti lesték a róka*, ebből meg ez lett: *ti lesték a rókát*? KLEMM szerint ebből a birtokviszonyból: *e gyermek (az) én neveltem*, ez lett: *e gyermeket én neveltem*. Helyes. Tehát szerinte ebből: *e gyermek (a) mi neveltünk*, ez lett a köznyelvben: *e gyermeket mi neveltünk*? Ebből: *e gyermek (a) ti nevelteték*, ez lett: *e gyermeket ti nevelteték*?

KLEMM is, mint mindenki, hivatkozik a vogul igeragozásra, melyben állítólag szintén lehet látni a birtokos személyragozás és a tárgyas ragozás eredeti azonosságát. E munka folyamán már rámutattam arra, hogy a vogul egyes szám harmadik személyű birtokos birtokának eredetibb alakja nem

a tárgyas, hanem az alanyi ragozású egyes szám harmadik személyű igealakokkal egyezik meg, mert mind a kettő ragtalan. (l. 61., 66. l.) Most utalok arra, hogy a vogulban az egyes számú első és második személyű birtokos birtokán a töre a személyrag következik s éppúgy a személyrag következik a töre az alanyi ragozású egyes szám első és második személyű igealakon is, a tárgyas ragozásban ellenben *l + személyrag* a rag: tehát a birtokos személyragozás itt is az alanyi igeragozással egyezik meg, nem a tárgyassal. A vogulban a tárgyas ragozás és a birtokos személyragozás között még nagyobb a különbség, mint a magyarban.

Azt mondja KLEMM, hogy „a *halam*-féle birtokos személyragos alakoknál külön determináló jelre már nem volt szükség, mert a birtokos személyrag már úgyis eléggé determinálta a fogalmat. Innét van a tárgyul használt birtokos személyragos szók tárgyrag nélküli alakja. Vajjon miért nem említi KLEMM a *hala*-féle birtokos személyragos alakokat is, melyek soha nincsenek tárgyrag nélkül nyelvünk történelmi kora óta? Hogy azelőtt tárgyrag nélkül voltak? De hiszen a személyraggal nem determinált tárgy is, mindenféle tárgy is lehetett tárgyrag nélkül valamikor, mint a *fa-vágó*, *fa-vágni*, *fa vágva* mutatja s több finnugor nyelv ragtalan tárgyai! A *halam* tárgy tárgyragtalan voltának tehát semmi köze sincsen a személyrag determináló értékéhez és semmi bizonyító vagy igazoló ereje sincsen arra nézve, hogy „a *-t* eredetileg nem tárgyrag, hanem mutató névmásból (fgr. **tä*) lett egyénítő, különítő (determináló) elem, mely a mondatból ráalkalmazással, ráértéssel (adaptatio) kapta tárgyjelölő szerepét.“

Én MELICHTől hallottam legelőször azt a véleményt, hogy a tárgyrag nem „determináló elem“, hanem eredete szerint a helyhatározó *-t* rag. Hogy e ragból való kifejlődését hogyan képzelem el, röviden így vázoltam (MNY. XXIII: 152): „a *-t*... mint helyhatározórag már elavult, csupán partitívusi érteken át tárgyraggá válva él mai nyelvünkben. (Kenyérből eszik, kenyérben eszik, kenyeret eszik — mind helyhatározóragos tárgyak: vö. MELICH kézír. és HÖRGER: MNY. IX: 348).“ MELICHnek erről szóló kézirati művét nem ismerem, de emlékezem olyan kijelentésére, hogy ő a helyhatá-

rozóragnak tárgyraggá válását más módon történtnek látja, mint én. Arról is tudomásom van, hogy egy másik nyelv-tudós is szándékozik a tárgyrag történetéről írni: mindezt a kérdésnek minél több felől való megvilágítása kedvéért szükségesnek tartom idézett megjegyzésemet némi bővítéssel érthetőbbé és elfogadhatóbbá tenni s ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a tárgyrag igeragozás kialakulásáról való helytelen fölfogás félrevezető érvei fogyjanak.

SIMONYI MHat.-ban megtaláljuk a tárgyrag eredetéhez vivő útmutatást a következő fejtegetésekben: „Igen gyakoriak régi nyelvünkben az olyan mondatok, melyekben az alany vagy a tárgy (melynek részéről szó van) nincs kitéve, úgy hogy a partitivus látszólag alanyul vagy tárggyul szerepel, olyan formán, mint a francia és finn partitivus.“ (I: 82.) „A következő példákban a *-ben* egyenesen accusativust fordít: Ő szüleinek ada benne: *dedit parentibus partem*. JordC. 340. Szed vala ő benne: *colligebat illud* 139. Enak óriás fiaiban is látánk ott: *stirpem* Enac vidimus ibi. 146. — Innen magyarázható aztán az az érdekes jelenség, melyet TÖMLŐ GYULA fejtett ki (a Budenz-Albumban); hogy t. i. elődeink a *bennünk*, *bennetek* szókat valószínűs accusativusoknak érezték s utóbb csakugyan hozzájuk függesztették a tárgyragot: *bennünket*, *benneteket*.“ (I: 82—3.)

Mármost lássuk az én rövid megjegyzésemnek példával való magyarázását és bizonyítását.

Ján. VI: 58. bibliai részt a MünchK. így fordítja:

Ha ki ejendik e kenyérből, él örökké (181—2).

A finn biblia:

Joka syö tätä leipää, hän elää ijankaikkisesti.

A francia:

Celui qui mangera ce pain, vivra éternellement.

Amit a magyar biblia ablativusi helyhatározói *-ből* ragos alakkal fordít, azt a finn is ablativusi helyhatározóragos részleges tárggyal fordítja, a francia pedig accusativusszal. Tehát

az idézett magyar mondatban a *kenyérből* tárgy, részleges tárgy. Ugyanazt a helyet a JordK. így fordítja:

Ha ki ez kinyírben éjendik, érékké él (645).

Itt a részleges tárgy locativusi helyhatározói *-ben* raggal van ellátva. Erről a *-ben* ragról pedig tudjuk, hogy, mint a *-ből* is, nyelvünk külön életében fejlődött ki, s régi nyelvünknek és a vogul nyelvnek tanúsága szerint szerepét előtte a locativusi *-t* rag töltötte be. Mikor tehát még nem volt *-ben* ragunk, akkor a *kényérben* helyett az ilyen részleges tárgyat csak a locativusi *-t*-vel fejezhette ki a magyar, így: *kényeret*. Ez persze kezdetben részleges tárgy lehetett, mint az volt a *benneték* is; később vált teljes tárggyá, mint a *benneték* is. A *benneték* mellett partitivusi értékben alanyi ragozású az ige: *„kiválasztok benneték“* (= közületek), de a *benneték* egész tárggyúl, accusativusúl lévén, tárgyas ragozású az egyes első személyű állítmánya: *„kiválasztalak benneték“* v. *„benneteket“* (vos acc.). Így a részleges tárgy *kényérben* mellett alanyi ragozású *ééndik* van, de mivel a *kényeret* nem csak részleges tárgy lehet, hanem teljes is, meghatározott tárgy is, lehet mellette nemcsak alanyi, hanem tárgyas ragozású ige is: *„ééndik kényeret“* és *„ééndi a kényeret“*.

Látván a *-t* ragnak a helyhatározástól a tárgyjelölésig jól követhető útját, elhiggyük-e KLEMMEL azt, hogy a *kényeret* alak *-t* ragjában benne van az a „determináló“ érték, ami nincs benne? Beleilleszthető-e a tárgyrag történetének ilyen fölfogása a tárgyas ragozás történetének magyarázásába?

Legfőképpen lehetetlen pedig a tárgyas igeragozást a birtokos személyragozásból származtatni az időrend miatt. Mivel HORGER könyve ebben a kérdésben az általános tudományos fölfogást képviseli és valószínűleg évtizedekig az lesz igeragozásunk történetének kódexe (alkalmas is erre), abból idézem a magyar tárgyas igeragozás keletkeztének időpontjáról írott sorokat (55): „Hogy hogyan válhatott egy birtokos személyraggal ellátott névszó a magyar nyelv őstörténetében, valószínűleg még az **ősmagyar korban**, olyan igealakká, amely a mondat alanyára is, meg

egy meghatározott (egyres vagy többes számú) 3. sz.-ű tárgyra is vonatkozik . . .“ stb. Szóval a nyelvtudósok szerint legrégebben csak az ősmagyar korban lehetett a birtokos személyragozásból a tárgyas igeragozás úgy, hogy a névszóból kifejlődött az ige. Mert tudnivaló, hogy az „igék a fejlődésnek csak jóval későbbi fokán keletkeztek, még pedig úgy, hogy egyes névszók teljes képzettartalmából lassanként kibontakozott, majd egyre jobban a tudat előterébe nyomult a történet- és állapot-fogalom, s ezzel párhuzamosan az eredeti tárgyfogalom egyre homályosabbá vált, míg végül egészen eltűnt az illető szó képzettartalmából. A jelentésnek e fokozatos változása következtében aztán az a névszó, amelynek jelentése keresztülment e változáson, végül igévé vált.“ (Id. m. 56.) E szerint a magyar tárgyas ragozásnak a birtokos személyragozásból való, a névszónak és igének még külön nem váltán alapuló származtatása csak úgy lehetséges, ha fölteszük, hogy az ige fogalma legrégebben „az ősmagyar korban“, vagyis a magyar nyelv külön életében fejlődött ki. Ez a megállapítás azonban azt jelentené, hogy a finnugor nyelvhasználatnak tévesek mindazon számos szótani és alakítási egyeztetései, melyek azon alapulnak, hogy már a finnugor nyelvek szétválta előtt volt különbség névszó és ige, névszóképzés és igeképzés, névszóragozás és igeragozás között. Ellenmondásba keverednek nyelvtudásaink akkor, mikor a birtokos személyragozásból a magyar tárgyas ragozás kiváltat az igének a névszóból való kifejlődésével együtt az ősmagyar korba teszik.

Ha pedig számbavesszük azt, ami valóság, hogy a *házam*, *háza*d típus mint névszói személyragozás, és a *látom*, *látod* típus mint igei személyragozás, ugyanazon közös személyragokkal élt már a finnugor korban, akkor megdől az a föltevés, hogy a magyar nyelv külön életében vált ki a *házam*, *háza*d típusból a *látom*, *látod* típus. De így a finnugor kornak csak valamely régebbi idejére volna tehető az ige kialakultához kötött tárgyas ragozás kialakulása. Ha azonban a finnugor korban vált volna a „mein Sehen“ jelentésű névszói *látom*-ból az „ich sehe es“ jelentésű igei *látom*, és így a birtokos személyragozásból tárgyas személyragozás

már akkor lett volna, akkor minden finnugor nyelvben meg kellene lennie a személynevekből lett személyragokkal ellátott igealakokon a határozott tárgyra mutató értéknek minden esetben, minden más elem hozzájárulása nélkül.

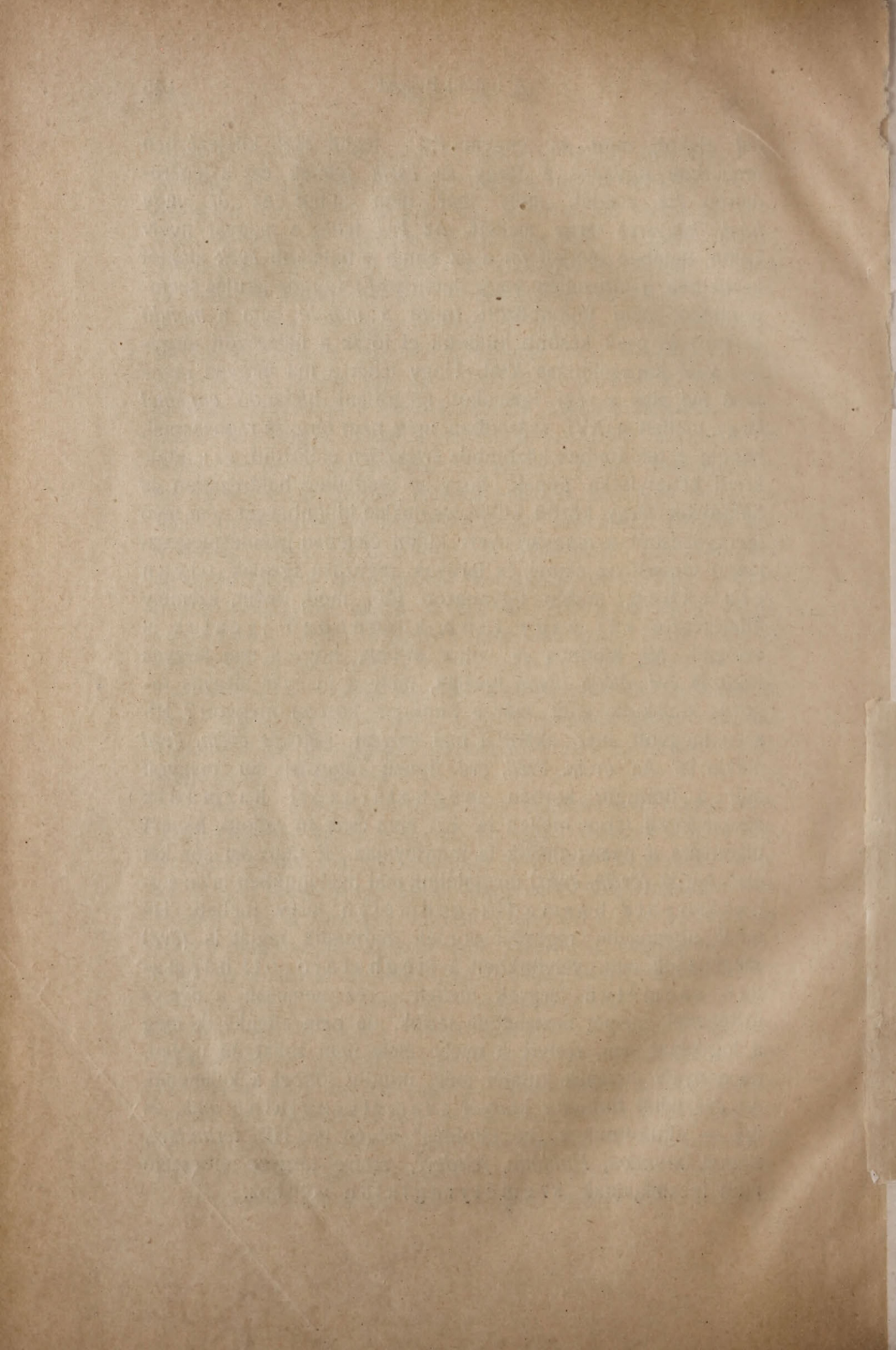
Azt olvasom HORGER könyvében (9): „*fázom* egykor annyi volt, mint „*fázik én*.” Más helyütt azt (55), hogy a „*várom*” eredetileg nem azt jelentette, hogy „*ich warte ihn oder sie*”, hanem azt, hogy „*mein Warten*”. Hogyan? A *fázom* először „*fázik én*”, a *várom* először „*vár én*” volt, azután meg „*fázásom*” és „*várásom*”? Mikor a *fázom*, *várom* alakot egy-két ezer évig úgy értettük, hogy „*fázik én*”, „*vár én*”, akkor a vogul testvérektől elválva egyszerre csak, vagy lassanként csak úgy kezdtük érteni, hogy: „*fázásom*”, „*várásom*”? Aztán nyelvémlékeink kezdete óta megint úgy, hogy: „*fázik én*”, „*vár én*”? A tárgyas ragozásnak a bírtokos személyragozásból való származtatása annyi ellenmondást rejt magában, hogy a legnagyobb gond sem kerülheti el.

Azt azonban könnyű megérteni, hogy most a „*látja, látá, látta őt*” módjára miért nem mondjuk, hogy: „*látja, látá, látta engem* v. *tégéd*”. Ebben a munkámban föl hívtam a személyragozás történetével foglalkozók figyelmét arra, hogy az első és második személlyel kapcsolatos igei vagy névszói alak története meg valamely nyelvtani harmadik személlyel kapcsolatos igei vagy névszói alak története között nincsen meg az a szoros párhuzam, ami megvan az első személlyel kapcsolatos igei vagy névszói alak és a második személlyel kapcsolatos igei vagy névszói alak története között. Ennek a különbségnek, mely az első és második személyt gyakran elválasztja a személyragozás történetében a harmadik személytől, megadtam lélektani magyarázatát is, és azt HORGER is elfogadta és átvette tőlem (30. l. 52. §.). Ezért megvan a reményem arra, hogy sikerül HORGERt meggyőzőnöm arról is, hogy az én tárgyas ragozás kialakultáról való elméletemmel teljesen összeillik ama most említett igeragozásbeli jelenség, látszólagos különösség: „*lát engem*”, de „*látja őt*”. Kimutattam már, hogy „*én mondá-m*”, „*té mondá-d*” személyragos, de „*ő mondá*” nem. „*Eny-é-m*”, „*té-é-d*” személyragos, de „*öv-é*” nem (későbbi alak a nyelvjárási *üeye*). „*Én-rá-m*”, „*té-rá-d*” személy-

ragos, de ,ő-rá', ,hodu-utu-réá' nem (a *rédja, rája* későbbi). Az első és második személy többes számú alakján a köznyelvben nincsen *-k* jel (*mi, ti*), a harmadik személyű névmás és névszók többese *-k*-val van: *ők, embèrèk, házak*. Többes számú első és második személyű birtokosul az első és második személynévmás többes száma van (a *mi* házunk', a *ti* házatok'), de köznyelvünkben többes számú birtokosjelzőül a harmadik személynévmásnak nem többes, hanem egyes számú alakja van (az *ő* házuk'). Az első és második személy tárgyesetét a személynévmás személyragozásával fejezzük ki: *engèm, tégèd*, a harmadik személyű névmását és névszókét pedig tárgyraggal: *õt, embèrt, házat*. Van *bennünket* és *bennetèket* többes első és második személyű tárgy, de nincs ilyen harmadik személyű tárgy: *bennüket*. ,*Engèm ész a mérèg'*, ,*tégèd ész a mérèg'*, de ,*húst észik'*: íme az *engèm* és *tégèd* tárgyra más igealak vonatkozik itt is, mint a harmadik személyűre, holott mind a két igealak alanyi ragozású. Miért ütödnénk meg hát azon, hogy a *látja, látá, látta* igealak mai nyelvünkben csak harmadik személyű tárgyra vonatkozik, de első és második személyűre nem? Az ok egyszerűen az, hogy a nyelvtörténetben sokféle viszonylatban másképen viselkedik az első és második személy, mint a harmadik.

Az én elméletemmel az ,*ivá engèmet'*, ,*évè engèmet'*, ,*vévè engèmet'* régen megvolt, de régen kiveszett kifejezések is összevágtnak. Én azt mutattam ki az *évè*-féle alakról, hogy az az igei személyragozásnak alanyivá és tárgyassá különülte-előtről még a finnugor korbeli *ëvém, ëvéd, ëvé* igeragozásai sorból fennmaradt ragtalan alak. Mármost megfigyelhetjük, hogy ugyanabban a kódexben (JordK.), amely azt mondja: ,*évè engèmet'*, azt olvassuk: ,*észèn engèmet'*, a másik kódexben meg (WinkK.): ,*észik engèmet'* — csupa alanyi ragozású ige az *engèmet* tárgy mellett. Ez kétségtelenül azt bizonyítja, hogy az ,*évè engèmet'* kapcsolatban a más tárgyak mellett már tárgyas értékű *évè* alaknak megvolt még eredeti nem tárgyas, a kétféle ragozás szempontjából közömbös értéke. Az *engèm* (és bizonyára a *tégèd*) tárgy úgy megőrizte a közömbös értékében más tárgyak mellől már kiveszett

ivá alakot, mint az *engem ész*, *tégéd ész* kifejezésben megőrizte ugyanez a tárgy az *észik* igének ezt a legeredetibb *ész* alakját, mely már nem állhat az *őt* vagy *húst*, *kényeret* tárgy mellett. Az *évé* tehát a magyar nyelv külön életében támadt *ön* s az ennél is fiatalabb *évék* alaktól kezdetben határozatlan vagy határozott tárgyhoz járulás szempontjából nem különbözött (mint a *mondá* sem a *monda* alaktól) és csak később különült el tőlük a határozott tárgyhoz való kapcsolódása által. Hogy tehát a mai tárgyas ragozású *ivá* alak a régi igealakot megőrizni hajlandó *engemet* tárgy mellett a XVI. században még nem tárgyas ragozásbeli, hanem e tekintetben közömbös értékében előfordul, ez: adatszerű bizonyítéka annak, hogy az eredetileg határozatlan és határozott tárgy között külön igealakokkal különbséget nem tevő igeragozásból a magyar nyelv külön életében jelentésmegosz-lással támadt az alanyi és tárgyas ragozású igealak olyan esetekben, midőn ugyanazon idő, mód, szám, személy kifejezésére két vagy több különböző igealak is szolgált. Mi különös is volna abban, hogy a mai tárgyas ragozás *évé* alakja olyan igealak, mely a magyar tárgyas ragozás kialakulta előtt már a finnugor korban megvolt? Hiszen megvolt már akkor a mai tárgyas ragozás *évém*, *évéd* alakja is. Az *évém*, *évéd*, *évé* típusú ragozási sor megvolt már a finnugor korban meghatározott harmadik személyű tárgy mellett is. Ezt nem csak én valloam, hanem bizonyára a nyelvtudósok is mindnyájan. E ragozási sor két első tagját (*évém*, *évéd*) megtaláljuk mai nyelvünkben is meghatározott harmadik személyű tárgy mellett. Ha tehát ugyanazon ragozási sornak harmadik tagját is (*évé*) megtaláljuk mai nyelvünkben a meghatározott harmadik személyű tárgyak mellett — ez nemcsak a nyelvtörténettel, melyet tiszteletben tartok, de nem ellenkezik még a logikával sem, melyre a nyelv élete nem sokat ad ugyan, de a nyelv életének kutatói még mindig többet a kelleténél. Az *évé* tehát finnugor korbeli személyragtalan alak, és így — eljutottunk e „hozzátoldás“ végén is a HB. *terumteve*, *tilutoa*, *mundoa*, *Hadlaau*, *feledeve*, *veteve* tárgyas elbeszélő mult igealakjainak személyragtalan voltaához.

Számottevőbb sajtóhibák:

5. l. 11. s. teheté helyett olvasd: tēheté
15. „ 15. „ *pronominibos* h. o. *pronominibus*
65. „ 23. „ **am-* h. o. *am-*
91. „ 10. „ tőt h. o. tő-
94. „ 16. „ a kódexben h. o. kódexben
102. „ 27. „ O h. o. Ő
107. „ 31. „ mōgatoz h. o. mōgatoc
-

